

Аграрлық нарық проблемалары

ТЕОРЕТИКАЛЫҚ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМИ-ПРАКТИКАЛЫҚ ЖУРНАЛ

№ 3
ШІЛДЕ - ҚЫРКҮЙЕК

Проблемы агрорынка

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ И НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

№ 3
ИЮЛЬ - СЕНТЯБРЬ

Problems of AgriMarket

THEORETICAL AND SCIENTIFIC-PRACTICAL JOURNAL

№ 3
JULY - SEPTEMBER

АЛМАТЫ
2019

Редакциялық кеңес

Бас редактор

Қалиев Ф.Ә., э.ғ.д., проф., Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық ғылыми академиясының президенті

Бас редактордың орынбасары

Молдашев А.Б., э.ғ.д., проф., Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық ғылыми академиясының академигі

Редакциялық кеңестің мүшелері:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, Нойбранденбург қ, Германия; **Анджей Ковальски**, э.ғ.д., профессор, Ауыл және тағам шаруашылығы экономикасы институтының директоры – Мемлекеттік зерттеу институты, Варшава қ, Польша; **Мирослава Терещук**, Ауыл және тағам шаруашылығы экономикасы институты – Мемлекеттік зерттеу институты, Варшава қ, Польша; **Әкімбекова Ғ.Ү.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ бас директорының ғылым жөніндегі орынбасары, Алматы қ.; **Григорук В.В.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы қ.; **Гусаков В.Г.**, э.ғ.д., проф., Беларусь ҰҒА академигі, Беларусь ұлттық ғылым академиясы президиумының төрағасы, Минск қ.; **Джаилов Дж.С.**, э.ғ.д., «Манас» Қырғыз-Түрік университетінің "Экономика" кафедрасының профессоры, Бішкек қ.; **Есполов Т.И.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, Қазақ ұлттық аграрлық университетінің ректоры, Алматы қ.; **Першукевич П.М.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, Ресей ғылым академиясының Сібір федералдық агробиотехнологиялар ғылыми орталығының Сібір ауыл шаруашылығы экономикасы ғылыми-зерттеу институтының жетекшісі, Новосибирск қ.; **Петриков А.В.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, А.А.Никонов ат. Бүкілресейлік Аграрлық мәселелер және информатика институтының жетекшісі, Мәскеу қ.; **Саблук П.Т.**, э.ғ.д., проф., Украинаның ұлттық аграрлық ғылымдар академиясының аграрлық экономика және азық-түлік бөлімшесінің академик-хатшысы, Киев қ.; **Сайганов А.С.**, э.ғ.д., проф., Халықаралық аграрлық білім академиясының академигі, Беларусь ҰҒА АӨК жүйелік зерттеулер Институты директорының ғылыми және инновациялық жұмыстар жөніндегі орынбасары, Минск қ.; **Сапарова Г.К.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, "Қаржылық академия", Астана қ.; **Сатыбалдин Ә.Ә.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА, ҚР АШҒА академигі, ҚР БҒМ Ғылым комитеті Экономика институтының директоры, Алматы қ.; **Сигарев М.И.**, э.ғ.д., проф., ҚР АШҒА академигі, Қазақ АӨК экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ, Алматы қ.; **Тіреуов Қ.М.**, э.ғ.д., проф., ҚР ҰҒА академигі, Қазақ ұлттық аграрлық университетінің бірінші проректоры, Алматы қ.; **Ушачев И.Г.**, э.ғ.д., проф., РҒА академигі, аграрлық экономика және ауылдық аумақтарды әлеуметтік дамыту федералдық ғылыми орталығының ғылыми жетекшісі - Бүкілресейлік ауыл шаруашылығы экономикасы ҒЗИ, Мәскеу қ.

1994 ж. қазан айында негізделген

Құрылтайшы - Қазақ АӨК-нің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту ҒЗИ

Жаппай ақпараттандыру құралдарын тіркеу туралы Күәлік №1327, 24 мамыр 1994 ж.

Халықаралық тіркеу номері ISSN 1817 – 728X

Мерзімділігі – жылына 4 рет.

Журнал Қазақстан Республикасы білім және ғылым саласындағы бақылау Комитетінің басылымдары Тізіміне қосылған

Журнал БД РИНЦ-де орналасады. 788-12/2015 шарты 01.12.2015ж.

Жазылым индексі 76006

Редакционный совет

Главный редактор

Калиев Г.А., д.э.н., проф., Президент Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан

Заместитель главного редактора

Молдашев А.Б., д.э.н., проф., академик Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан

Члены редакционного совета:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, г. Neubrandenburg, Germany; Анджей Ковальски, д.э.н., профессор, директор Института экономики сельского и пищевого хозяйства – Государственный исследовательский институт, г. Варшава, Польша; **Мирослава Терещук**, Институт экономики сельского и пищевого хозяйства – Государственный исследовательский институт, г. Варшава, Польша; **Акимбекова Г.У.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК, зам. генерального директора по науке Казахского НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Григорук В.В.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК. Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Гусаков В.Г.**, д.э.н., проф., академик НАН Беларуси, Председатель Президиума Национальной академии наук Беларуси, г. Минск; **Джаилов Дж.С.**, д.э.н., проф. кафедры «Экономика» Кыргызско-Турецкого университета «Манас», г. Бишкек; **Есполов Т.И.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК, ректор Казахского национального аграрного университета, г. Алматы; **Першукевич П.М.**, д.э.н., проф., академик РАН, руководитель Сибирского научно-исследовательского института экономики сельского хозяйства Сибирского федерального научного центра агробιοтехнологий Российской академии наук, г. Новосибирск; **Петриков А.В.**, д.э.н., проф., академик РАН, руководитель Всероссийского института аграрных проблем и информатики им. А.А. Никонова, г. Москва; **Саблук П.Т.**, д.э.н., проф., академик-секретарь отделения аграрной экономики и продовольствия Национальной академии аграрных наук Украины, г. Киев; **Сайганов А.С.**, д.э.н., проф., академик Международной академии аграрного образования, зам. директора по научной и инновационной работе Института системных исследований в АПК НАН Беларуси, г. Минск; **Сапарова Г.К.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК, АО "Финансовая академия", г. Астана; **Сатыбалдин А.А.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, АСХН РК, директор Института экономики Комитета науки МОН РК, г. Алматы; **Сигарев М.И.**, д.э.н., проф., академик АСХН РК. Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, г. Алматы; **Тиреуов К.М.**, д.э.н., проф., академик НАН РК, первый проректор Казахского национального аграрного университета, г. Алматы; **Ушачев И.Г.**, д.э.н., проф., академик РАН, научный руководитель Федерального научного центра аграрной экономики и социального развития сельских территорий - Всероссийский НИИ экономики сельского хозяйства, г. Москва.

Основан в октябре 1994 г.

Учредитель - Казахский НИИ экономики АПК и развития сельских территорий

Свидетельство о регистрации средства массовой информации № 1327 от 24 мая 1994 г.

Международный регистрационный номер ISSN 1817 – 728X

Периодичность – 4 раза в год.

Журнал включен в Перечень изданий Комитета по контролю в сфере образования и науки Республики Казахстан

Журнал размещается в БД РИНЦ. Договор № 788-12/2015 от 01.12.2015г.

Подписной индекс 76006

Editorial Council

Chief Editor

Kaliev G.A., Dr. Economics, prof., President of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan

Deputy Chief Editor

Moldashev A.B., Dr. Economics, prof., Academician of the Academy of Agricultural Sciences of the Republic of Kazakhstan

Editorial Board Members:

Fuchs Clemens, Dr. habil, Professor for Farm Management University of Applied Sciences, Neubrandenburg, Germany; **Andrzej Kowalski**, Dr. Economics, professor, Director of the Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute, Warsaw, Poland; **Mirosława Tereszczuk** Institute of Agricultural and Food Economics - National Research Institute, Warsaw, Poland; **Akimbekova G.U.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, Deputy Director General on Science, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Grigoruk V.V.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Gusakov V.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences of Belarus, Chairman of the Presidium of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk; **Dzhailov Dzh.**, Dr. Economics, prof. Department of "Economics" of the Kyrgyz-Turkish University "Manas", Bishkek; **Espolov T.I.**, Dr. Economics, prof., Academician of the National Academy of Sciences, Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakhstan, Rector of the Kazakh National Agricultural University, Almaty; **Pershukevich P.M.**, Dr. Economics, prof., Academician of the Russian Academy of Sciences, Head of the Siberian Research Institute for Agricultural Economics of Siberian Federal Research Center for Agrobiotechnologies, Russian Academy of Sciences, Novosibirsk; **Petrikov A.V.**, Dr. Economics, prof., Academician of the Russian Academy of Sciences, Head of A.A. Nikonov Russian Institute of Agricultural Issues and Informatics, Moscow; **Sabluk P.T.**, Dr. Economics, prof., Academician-Secretary of the Department of Agricultural Economics and Food of the National Academy of Agricultural Sciences, Ukraine, Kiev; **Saihanau A.**, Dr. Economics, professor, Academician of the International Academy of Agricultural Education, Deputy Director on Research and Innovation of the Institute for System Studies in AIC, National Academy of Sciences, Belarus, Minsk; **Saparova G.K.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, JSC "Financial Academy", Astana; **Satybaldin A.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences RK, Academy of Agricultural Sciences RK, Director of the Institute of Economics, Committee of Science, Ministry of Education and Science RK, Almaty; **Sigarev M.I.**, Dr. Economics, professor, Academician of Academy of Agricultural Sciences RK, Kazakh Research Institute of AIC Economy and Rural Development, Almaty; **Tireuov K.M.**, Dr. Economics, professor, Academician of the National Academy of Sciences RK, First Vice-Rector of the Kazakh National Agrarian University, Almaty; **Ushachev I.G.**, Dr. Economics, professor, Academician of the Russian Academy of Sciences, Scientific Supervisor at the Federal Scientific Center of Agricultural Economics and Social Development of Rural Territories - Russian Research Institute of Agricultural Economics, Moscow.

Founded in October 1994

Founder - Kazakh research Institute of economy of AIC and rural development

Certificate of registration of mass media No. 1327 from May 24, 1994

International registration number ISSN 1817 - 728X

Frequency of publication - 4 times per year.

The journal is included in the List of publications of the Control Committee in the field of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

The journal is placed into BD RINC. Agreement No. 788-12/2015 from 01.12.2015

Subscription index 76006

МАЗМҰНЫ

Аграрлық саясат: іс жүзіне асыру механизмі

М.Т. Кантуреев, Н.Н. Ибришев, С.Т. Жұмашева Қазақстан Республикасының етті мал шаруашылығындағы жартылай шөлейтті аймақтарының тауар шаруашылығының қаржы-экономикалық моделі	11
В.В. Григорук Әлемдегі, дамыған елдер мен Қазақстандағы ауыл шаруашылығын органикалық өртараптандыру трендтері	18
К.М. Тиреуов, Г.М. Рахимжанова Экономиканы жаңғырту жағдайындағы Қазақстан Республикасының аграрлық секторының даму үрдістері	27
А.К. Джусибалиева, Н.Т. Байкадамов, Б.З. Жумағалиева Қазақстанның аграрлық саясатын іске асыру бағыттары.....	34
А.О. Базарбаев, Б.К. Купешова Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамыту мәселелері және оларды шешу жолдары.....	42
Б.Ж. Болатова, Г.Т. Кунуркульжаева, А.А. Курманалина Қазақстанның азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету	49
К.А. Ахметов, Г.Р. Мадиев, А.Б. Бекбосынова Өндірістік функцияларды корреляциялық-регрессиялық талдау және модельдеу негізінде ауыл шаруашылығының ресурстық әлеуетін жүйелі бағалау	58
А.Р. Солтанғазин, М.А. Амирова, Г.К. Исенова Жобалық тәсіл тұрғысынан Қазақстан Республикасының мемлекеттік-жеке меншік әріптестігі	68
Н.Е. Дабылтаева, А.М. Турарова Аграрлық саладағы салааралық экономикалық өзара іс-қимылды дамыту	75
К.К. Мамутова, А.Б. Айдарова, Г.Е. Мауленкулова Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінде салық салу механизмін жетілдіру	83

Шаруашылық жүргізудің экономикалық механизмі

Р.Қ. Конуспаев, Т.Ж. Демесінов, Т.А. Таипов Қазақстан Республикасының аграрлық секторындағы несиелендіру.....	91
Г.Б. Тулешова, Е.К. Сапаров, Н.Б. Сыздықбаева Қазақстанның ауыл шаруашылығы саласында кәсіпкерлікті дамыту басымдықтары.....	98
К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова Шығыс Қазақстан облысы "Қараөткел" ШҚ мысалында АӨК кәсіпорындарының қызметін қаржылық талдау	106

Азық-түлік өнімдері рыногы

С.К. Мизанбекова, Б.Б. Калыкова, Г.К. Нурманбекова Ішкі және сыртқы астық нарықтарындағы қазақстандық астықтың бәсекеге қабілеттілігі	112
Т.А. Құсайынов, Г.С. Мусина Шикі сүтті сатып алу бағасын болжау әдістемесі (Қостанай облысының материалдары негізінде)	118
Д.Н. Шайкин, В.Н. Сиволап, И.А. Шинкарев Етті бағыттағы ІҚМ табынының экономикалық және селекциялық-технологиялық параметрлерін оңтайландыру	126
А.Т. Бактгереева, М.М. Сауранова, А.У. Найманова Қазақстан Республикасындағы сүт және сүт өнімдерінің нарығы	132
Г.Ф. Шінет, А.А. Камалов, Н. Нурмахаммад Қазақстан халық шаруашылықтарында сүт өндіру	140

Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Қалиақпарова	
Тауашалық дақылдардың әлемдік нарықтағы даму үрдістері: рапс, зығыр, жасымық	147
Ж.Х. Қажиева, Ш.Д. Жайлаубаева	
Шығыс Қазақстан облысындағы майлы дақылдар нарығы	153

Кооперацияны дамыту, өндіріс құралдары рыногы

А.К. Шарипов, Н.Т. Сартанова, М.Б. Сейсекенова	
Қазақстан Республикасындағы ауыл шаруашылығы кооперативтерін қаржылық қолдау	159

Ауылдың әлеуметтік проблемалары

Ч.Ү. Әкімбекова, Ж.С. Досумова	
Қазақстанның ауыл халқының әл-ауқатын арттыру	164

Сөз жас ғалымдарға

Г.С. Нұртазина	
Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенінің экспорттық әлеуеті	173
Ж.Д. Байбусинова	
Шет елдерде шағын және орта агробизнесті қолдау	180
Р.Ж. Дүйскенова	
Қазақстан Республикасы аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуы.....	186
Юбилярды құттықтау	192

СОДЕРЖАНИЕ

Аграрная политика: механизм реализации

М.Т. Кантуреев, Н.Н. Ибришев, С.Т. Жумашева Финансово-экономическая модель товарного хозяйства полупустынной зоны в мясном скотоводстве Республики Казахстан.....	11
В.В. Григорук Тренды органической диверсификации сельского хозяйства в мире, развитых странах и Казахстане	18
К.М. Тиреуов, Г.М. Рахимжанова Тенденции развития аграрного сектора Республики Казахстан в условиях модернизации экономики	27
А.К. Джусибалиева, Н.Т. Байкадамов, Б.З. Жумагалиева Направления реализации аграрной политики Казахстана	34
А.О. Базарбаев, Б.К. Купешова Проблемы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан и пути их решения.....	42
Б.Ж. Болатова, Г.Т. Кунуркульжаева, А.А. Курманалина Обеспечение продовольственной безопасности Казахстана	49
К.А. Ахметов, Г.Р. Мадиев, А.Б. Бекбосынова Системная оценка ресурсного потенциала сельского хозяйства на основе корреляционно-регрессионного анализа и моделирования производственными функциями...	58
А.Р. Солтангазинов, М.А. Амирова, Г.К. Исенова Государственно-частное партнерство в Республике Казахстан с позиции проектного подхода	68
Н.Е. Дабылтаева, А.М. Турарова Развитие межотраслевого экономического взаимодействия в аграрной сфере	75
К.К. Мамутова, А.Б. Айдарова, Г.Е. Мауленкулова Совершенствование механизма налогообложения в агропромышленном комплексе Казахстана	83

Экономический механизм хозяйствования

Р.К. Конуспаев, Т.Ж. Демесинов, Т.А. Таипов Кредитование в аграрном секторе Республики Казахстан	91
Г.Б. Тулешова, Е.К. Сапаров, Н.Б. Сыздыкбаева Приоритеты развития предпринимательства в сельскохозяйственной отрасли Казахстана ...	98
К.Ж. Шолпанбаева, А.А. Апышева, Л.И. Белоусова Финансовый анализ деятельности предприятий АПК на примере КХ «Караоткель» Восточно-Казахстанской области.....	106

Рынок продовольственной продукции

С.К. Мизанбекова, Б.Б. Калыкова, Г.К. Нурманбекова Конкурентоспособность казахстанского зерна на внутреннем и внешнем зерновых рынках ...	112
Т.А. Кусаинов, Г.С. Мусина Методика прогнозирования закупочных цен на сырое молоко (на материалах Костанайской области).....	118
Д.Н. Шайкин, В.Н. Сиволап, И.А. Шинкарев Оптимизация экономических и селекционно-технологических параметров стада КРС мясного направления	126
А.Т. Бактгереева, М.М. Сауранова, А.У. Найманова Рынок молока и молочной продукции в Республике Казахстан	132
Г.Г. Шинет, А.А. Камалов, Н. Нурмахаммад Производство молока в хозяйствах населения Казахстана.....	140

Е.Е. Гриднева, Г.Ш. Калиакпарова	
Тенденции развития мирового рынка нишевых культур: рапса, льна, чечевицы	147
Ж.Х. Кажиева, Ш.Д. Жайлаубаева	
Рынок масличных культур в Восточно-Казахстанской области	153

Развитие кооперации, рынок средств производства

А.К. Шарипов, Н.Т. Сартанова, М.Б. Сейсекенова	
Финансовая поддержка сельскохозяйственных кооперативов в Республике Казахстан	159

Социальные проблемы села

Ч.У. Акимбекова, Ж.С. Досумова	
Повышение благосостояния сельского населения Казахстана	164

Слово молодым ученым

Г.С. Нуртазина	
Экспортный потенциал агропромышленного комплекса Казахстана	173
Ж.Д. Байбусинова	
Поддержка малого и среднего агробизнеса в зарубежных странах	180
Р.Ж. Дуйскенова	
Социально-экономическое развитие регионов Республики Казахстан	186
Поздравление юбиляра	192

CONTENT

Agricultural policy: mechanism of implementation

M.T. Kantureyev, N.N. Ibrishev, S.T. Zhumasheva The financial and economic model of the commodity farm in beef cattle breeding in semi-desert zone of the Republic of Kazakhstan	11
V.V. Grigoruk Trends in organic diversification of agriculture in the world, developed countries and Kazakhstan...	18
K.M. Tireuov, G.M. Rakhimzhanova Development trends of agricultural sector of the Republic of Kazakhstan in the context of economic modernization	27
A.K. Jussibaliyeva N.T. Baikadamov, B.Z. Zhumagaliyeva Directions for the implementation of agricultural policy of Kazakhstan	34
A.O. Bazarbayev, B.K. Kupeshova Issues of agro-industrial complex development of the Republic of Kazakhstan and solutions	42
B.Zh. Bolatova, G.T. Kunurkulzhaeva, A.A. Kurmanalina Ensuring food security in Kazakhstan.....	49
K. Ahmetov, G. Madiev, A. Bekbossynova A systematic assessment of the resource potential of agriculture based on correlation-regression analysis and modeling of production functions	58
A.R. Soltangazinov, M.A. Amirova, G.K. Issenova Public-private partnership in the Republic of Kazakhstan in terms of the design approach	68
N. Dabylytayeva, A. Turarova Development of intersectoral economic cooperation in agricultural sector	75
K.K. Mamutova, A.B. Aidarova, G.E. Maulenkulova Improvement of taxation mechanism in agro-industrial complex of Kazakhstan	83

The economic management mechanism

R.K. Konuspayev, T. Demessinov, T.A. Taipov Lending in agricultural sector of the Republic of Kazakhstan	91
G.B. Tuleshova, E.K. Saparov, N.B. Syzdykbaeva Priorities for the development of entrepreneurship in agricultural sector of Kazakhstan	98
K.Zh. Sholpanbaeva, A.A. Apysheva, L.I. Belousova Financial analysis of the activities of AIC enterprises based on the example of the farm “Karaotkel” of the East Kazakhstan region	106

Food products market

S. Mizanbekova, B.B. Kalykova, G.K. Nurmanbekova Competitiveness of Kazakhstan grain in domestic and foreign grain markets	112
T. Kussaiynov, G. Mussina Methodology of forecasting purchase prices for raw milk (based on materials of Kostanay region)	118
D.N. Shaikin, V.N. Sivolap, I.A. Shinkarev Optimization of economic and breeding-technological parameters of the beef cattle herd	126
A.T. Baktgereyeva, M.M. Sauranova, A.U. Naimanova Milk and dairy products market in the Republic of Kazakhstan	132
G.G. Shinet, A.A. Kamalov, N. Nurmahammad Milk production in households of Kazakhstan	140

Y.E. Gridneva, G.Sh. Kaliakparova	
Trends in the development of the niche crops global market: rapeseed, flax, lentils	147
Zh.H. Kazhieva, Sh.D. Zhailaubayeva	
Oilseeds market in the East Kazakhstan region	153

Development of cooperation, production means market

A.K. Sharipov, N.T. Sartanova, M.B. Seysekenova	
Financial support for agricultural cooperatives in the Republic of Kazakhstan	159

Social issues of the village

Ch.U. Akimbekova, Zh.S.Dossumova	
Improving the welfare of the rural population of Kazakhstan	164

Words of young scientists

G.S. Nurtazina	
The export potential of agricultural sector of Kazakhstan	173
Zh. Baibussinova	
Support for small and medium agribusiness in foreign countries	180
R. Duiskenova	
Social and economic development of the regions of the Republic of Kazakhstan	186
Birthday greetings	192

Аграрная политика: механизм реализации

дірілген, олар модельді сәтті, мазмұнды және ыңғайлы етеді. Зерттелетін модельдерді басқарудың ережелері келтірілген. Етті мал шаруашылығында жартылай шөлейтті аймақ жағдайында алғашқы үш жылда таза пайда рентабельділігінің көрсеткіштері оңды емес, сегізінші жылы ол 26% - ды құрайды. 1 жастан асқан сиырлар мен қашарлардың өзіндік құны төмен, өйткені олар сатуға арналмаған, ал жарамсыз болу нәтижесінде сатып алу бағасынан төмен баға бойынша сатылады. Шаруашылықтың жұмыс істеуінің сегізінші жылында бұқаларды сату рентабельділігі - 31%, 1 жастан асқан бұқашықтарды өткізу – 65%. Таза ақша ағыны төртінші жылы оң мәнге ие болады, ал жобаның өтелуі шаруашылық қызметінің сегізінші жылында басталады. Таза келтірілген құн (NPV) – 56 342 мың теңге. Ет бағытындағы малдарды өсіретін қалыптасқан қаржы-экономикалық модель тауар шаруашылықтарында бизнес-калькулятор әзірлеу үшін негіз болып табылады. Көп нұсқалы есептеулермен шетелдіктер үшін ұзақтығы 10 жыл ауыл шаруашылығы жерлерін ұзақ мерзімді жалға алудың қазіргі нормасы қарастырылып отырған мамандану субъектілері жағдайында салынған қаражатты оның мерзімі аяқталғанға дейін өтеуге мүмкіндік беретіндігі анықталған.

Abstract. A financial and economic model of the beef cattle breeding commodity farm in semi-desert zone has been developed, which reproduces real business processes in the form of mathematical dynamic relationships. Its best qualities, which make the model successful, informative and convenient are systematized. The rules of management of the studied models are presented. In terms of semi-desert zone in beef cattle breeding, net profit margins in the first three years are negative, in the eighth year it is 26%. The cost of cows and heifers older than 1 year is low, because they are not intended for sale, but are sold as a result of culling at a price which is lower than purchase price. In the eighth year of the farm operation, the return on sales of bulls is 31%, bulls older than 1 year - 65%. Net cash flow takes a positive value in the fourth year, and the payback of the project occurs in the eighth year of the farm. Net present value (NPV) - 56 342 thousand tenge. The generated financial and economic model is the basis for the development of a business calculator in commodity farms which grow beef cattle. By multivariate calculations it has been determined that the existing rate of long-term lease of agricultural land for foreigners lasting 10 years allows to pay back the invested funds in terms of the subjects of the considered specialization before its expiration.

Ключевые слова: мясное скотоводство, товарное хозяйство, финансово-экономическая модель, рентабельность, себестоимость, чистый денежный поток, специализация, долгосрочная аренда.

Түйінді сөздер: етті мал шаруашылығы, тауар шаруашылығы, қаржы-экономикалық модель, рентабельділік, өзіндік құн, таза ақша ағыны, мамандану, ұзақ мерзімді жалға алу.

Keywords: beef cattle breeding, commodity farm, financial and economic model, profitability, cost price, net cash flow, specialization, long-term lease.

Введение. Одной из перспективных отраслей сельскохозяйственного производства является животноводство, перед которой стоит задача обеспечения населения страны полноценными продуктами питания, создания государственных резервов, а также производство товарной продукции для экспортных целей.

Казахстан, располагая большими площадями естественных пастбищных угодий, являясь поставщиком зерна, бесспорно, может и должен добиться значительных результатов по производству конкурентоспособной говядины как за счет увеличения численности мясного контингента, улучшения породных ресурсов, так и путем интенсификации технологии: улучшения организации и расширения масштабов

нагула и откорма, повышения массы реализуемого на мясо молодняка.

В мире крупным производителем говядины является США, где мясо производится за счет специализированного мясного скота. На протяжении нескольких десятков лет США производит более 10 млн т говядины в год, что составляет 20% мирового производства. В данной стране разработаны и широко внедрены технологии выращивания мясного скота по схеме «корова-теленок», доращивания и откорма молодняка, освоены системы круглогодичного содержания содержания коров, производства и приготовления высокоэффективных кормосмесей для животных разного половозрастного состава. Доращивание и подготовка к убою молодняка на откормпло-

- правило «ограничений»: в модель закладывается не все подряд, а наиболее важные параметры и взаимосвязи;

- правило «проверки»: модель необходимо тестировать, то есть соотносить с данными учета, а также согласовывать с экспертами;

- правило «актуальности»: в процессе подготовки или расчетов модель не должна «отставать» от возможных изменений в реальности.

Пять правил удобства модели:

- правило «юзабилити»: техническое воплощение модели определяется запросами и особенностями ее пользователей и должно быть интуитивно понятным для работы. Также как правило «целевого назначения» является золотым для правил содержания, так и правило «юзабилити» является важнейшим для правил удобства. Юзабилити – это концепция удобства пользования интерфейсом программных средств, заключающаяся в логичности, простоте и интуитивной понятности всех элементов управления. Этот же термин можно применить к работе с моделями;

- правило «приборной доски»: ввод моделируемых данных и вывод основных результатов должны располагаться рядом друг с другом.

В модели может быть сколько угодно промежуточных расчетов и они могут расчитываться где угодно. Но нужно сделать так, чтобы конечные и важные результаты показателя находились рядом с моделируемыми, т.е. теми, которые можно изменить вручную [3]. Это даст возможность при введении данных сразу видеть, «не отходя от кассы», как инициативы повлияли на итоговый результат;

- правило «устойчивости»: необходимо свести к минимуму возможность «расстройства» модели из-за неверного ее использования.

Компьютерная оболочка экономических построений, особенно если это простой Excel, очень уязвима для различных «расстройств». Лишний раз ввели текст вместо цифры, указали несуществующий код, поделили где-нибудь на «ноль» – и модель полностью «поплыла» и стала совершенно непригодной для работы. Нужно по возможности делать модель устойчивой к такого рода проблемам [4];

- правило «визуализации»: потенциал цвета, шрифтов, диаграмм и графиков должен использоваться активно и содержательно;

- правило «гибкости»: цепочка расчетов в модели должна быть прозрачной и

легко поддающейся корректировке и исправлению.

При работе с будто бы готовой моделью обязательно возникнут не предвиденные ранее ошибки, понадобится корректировка формул, изменение исходных данных и т.п. Надо понимать, что это абсолютно неизбежно даже при самом проницательном разработчике.

Моделирование финансово-экономических показателей производственной деятельности товарного хозяйства осуществлено на примере Восточно-Казахстанской области. Процесс моделирования начинается с задания *параметров проекта*. В качестве исходных параметров проекта приняты [5,6]: срок жизни проекта (продолжительность оборота стада) – 8 лет, шаг планирования – год, длительность шага планирования – 360 дней, основная валюта расчета – тыс.тенге.

Далее моделируются инвестиции проекта (таблица 1).

Моделирование плана, цены и доходов от реализации товаров. План, цена и доходы от реализации приводятся по следующим видам продукции в течение с 2019 по 2026 г.: коровы, быки, телки старше 1 года, бычки старше 1 года.

Моделирование объемов производства. Объемы производства приводятся по следующим видам животных в течение с 2019 по 2026 г.: коровы, быки, телки старше 1 года, бычки старше 1 года, нетели, телки до 1 года, бычки до 1 года.

Моделирование расхода сырья и материалов. Расход сырья и материалов приводится по следующим видам животных с 2019 по 2026 г.: коровы, быки, телки старше 1 года, бычки старше 1 года, нетели, телки до 1 года, бычки до 1 года и включает следующие виды сырья и материалов: сено, солома, сенаж, концентраты, минеральные добавки.

Моделирование затрат на сырье и материалы и прочих переменных затрат. Прочие переменные затраты включают для коров – затраты на ведение селекционной и племенной работы, ветеринарию и расходные материалы, быков, телок старше 1 года, бычков старше 1 года, нетелей, телок до 1 года, бычков до 1 года – затраты на ветеринарию и расходные материалы.

Моделирование затрат на персонал и заработную плату. Персонал в рассматриваемых условиях включает:

- ♦ основной производственный персонал – старший чабан, механизатор-тракторист, ветеринар, зоотехник;

Аграрная политика: механизм реализации

◆ вспомогательный производственный персонал – наемные работники на 3 месяца;

◆ административный персонал – управляющий.

Таблица 1 – Инвестиции проекта, 2019-2026 гг.

	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026
Земельные участки								
Здания и сооружения								
Строительство животноводческой базы								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	10 884	0	0	0	0	0	0	0
строительство дома животновода								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	4 825	0	0	0	0	0	0	0
Оборудование и другие активы								
трактор, субсидия 25%								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	50 625	11 250	22 500	11 250	11 250	11 250	16 875	16 875
прицеп, субсидия 25%								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	16 875	3 750	7 500	3 750	3 750	3 750	5 625	5 625
пресс-подборщик рулонный, субсидия 25%								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	18 225	4 050	8 100	4 050	4 050	4 050	6 075	6 075
погрузочное устройство, субсидия 25%								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	14 850	3 713	4 950	2 475	2 475	2 475	3 713	3 425
косилка двухбрусная прицепная, субсидия 25%								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	6 413	1 425	2 850	1 425	1 425	1 425	2 138	2 138
грабли-ворошилки валкообразователи, субсидия 25%								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	8 100	1 800	3 600	1 800	1 800	1 800	2 700	2 700
гусеничный трактор, субсидия 25%								
величина платежей (с НДС)	14 000	0	0	0	0	0	0	0
животные+доставка (6000 тенге на голову)								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге		0	0	0	0	0	0	0
коровы (субсидия 225 тыс. тенге на голову)								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	396 000	0	0	0	0	0	0	0
быки (субсидия 150 тыс. тенге на голову)								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	247 500	0	0	0	0	0	0	0
телки старше 1 года								
величина платежей (с НДС), тыс.тенге	367 200	0	0	0	0	0	0	0

Аграрная политика: механизм реализации

Моделирование текущих затрат. Текущие затраты включают следующие расходы:

√ прямые производственные расходы – расходы на материалы и комплектующие, прочие переменные затраты, зарплата основного производственного персонала, расходы на электроэнергию, свет, газ, телефонию (0,98 тыс. тенге на голову), GSM, обслу-

живание и ремонт техники (1,5 млн тыс. тенге на голову);

√ общие производственные расходы – зарплата вспомогательного производственного персонала, амортизация;

√ административные расходы – зарплата административного персонала.

Моделирование показателей финансовой состоятельности [7,8] (таблица 2).

Таблица 2 – Показатели финансовой состоятельности

ПОКАЗАТЕЛИ ФИНАНСОВОЙ СОСТОЯТЕЛЬНОСТИ	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026
Рентабельность активов	-4,1%	-15,8%	-3,1%	2,8%	5,1%	5,9%	7,0%	8,4%
Рентабельность собственного капитала	-4,1%	-17,9%	-3,9%	3,4%	6,0%	6,6%	7,5%	8,5%
Рентабельность внеоборотных активов	-6,6%	-22,8%	-4,2%	4,0%	8,6%	12,1%	17,8%	33,6%
Прямые расходы к выручке от реализации	-	-	115,7%	89,3%	84,3%	82,6%	81,2%	79,1%
Прибыльность продаж	-	-	-16,9%	9,9%	15,0%	16,8%	18,2%	20,5%
Доля постоянных затрат	100,0%	100,0%	86,1%	83,0%	76,2%	78,0%	77,4%	76,1%
Точка безубыточности, тыс. тенге	-	-	185 839	198 891	224 555	233 412	255 626	280 575
«Запас прочности»	-	-	-20,1%	11,7%	18,9%	20,6%	22,3%	25,3%
Рентабельность по EBITDA	-100%	-46%	26%	47%	49%	50%	49%	50%
Рентабельность по EBIT	-100%	-100%	-14%	11%	18%	20%	22%	26%
Рентабельность по чистой прибыли	-100%	-100%	-14%	11%	18%	20%	22%	26%

В рассматриваемых условиях показатели рентабельности в первые три года отрицательные, на восьмом году показатель рентабельности чистой прибыли составляет 26%.

Моделирование показателей себестоимости. Себестоимость коров и телок старше 1 года отрицательная, так как они не предназначены для продажи, а реали-

зуются в результате выбраковки по цене ниже покупной. На восьмом году функционирования хозяйства рентабельность реализации быков составляет 31%, бычков старше 1 года – 65%.

В заключение моделируются показатели эффективности полных инвестиционных затрат (таблица 3).

Таблица 3 – Показатели эффективности полных инвестиционных затрат (2019-2026 гг.)

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПОЛНЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ЗАТРАТ	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2026	итого
Чистый денежный поток, тыс. тенге	-581 858	-150 518	-65 947	3 859	36 106	24 853	12 494	777 352	56 342
Простой срок окупаемости, лет	7,93								
Чистая приведенная стоимость (NPV), тыс. тенге	56342								
Внутренняя норма рентабельности (IRR)	1,1%								

**ТРЕНДЫ ОРГАНИЧЕСКОЙ ДИВЕРСИФИКАЦИИ СЕЛЬСКОГО
ХОЗЯЙСТВА В МИРЕ, РАЗВИТЫХ СТРАНАХ И КАЗАХСТАНЕ**

**ӘЛЕМДЕГІ, ДАМЫҒАН ЕЛДЕР МЕН ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН
ОРГАНИКАЛЫҚ ӨРТАРАПТАНДЫРУ ТРЕНДТЕРІ**

**TRENDS IN ORGANIC DIVERSIFICATION OF AGRICULTURE IN THE WORLD,
DEVELOPED COUNTRIES AND KAZAKHSTAN**

В.В. ГРИГОРУК

д.э.н., профессор

*Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК
и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан*

vvni77@mai.ru

В.В. ГРИГОРУК

э.ғ.д., профессор

*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту
ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

V.V. GRIGORUK

Dr.E .Sc., Professor

*Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and
Rural Development, Almaty, Kazakhstan*

Аннотация. Цель публикации – рассмотрение состояния органического сельского хозяйства в мире и оценка возможности его развития в Казахстане. Производство органической продукции становится одной из ведущих характеристик аграрного сектора развитых стран мира и представляет устойчиво расширяющийся сегмент сельской экономики. В статье рассмотрены тренды органической диверсификации сельского хозяйства в мире и экономически развитых государствах, показана растущая доля органических земель в общей площади пашни. Отмечено развитие институциональной системы экологизации земледелия в странах Евразийского экономического союза. Дан краткий анализ состояния органического сельскохозяйственного производства в Республике Казахстан и обоснована необходимость его экологической диверсификации. На примере алматинского региона раскрыты потенциальные возможности реабилитации ранее используемых угодий для производства пищевых продуктов и аграрного сырья. На основе изучения экологии природно-сельскохозяйственных систем и мелиоративного состояния почв с позиций пригодности их для органического производства выполнен прогноз возможного роста обрабатываемых земель и объемов производимых биопродуктов до 2070 года. Динамичная диверсификация позволит к этому периоду довести в регионе удельный вес органических посевов в совокупной посевной площади по прагматичному сценарию до 44%, оптимальному – до 28, реальному – до 23%; производство органической продукции в сопоставимых зерновых единицах, соответственно, до 79, 40 и 30%.

Аңдатпа. Басылымның мақсаты - әлемдегі органикалық ауыл шаруашылығының жағдайын қарастыру және оның Қазақстандағы даму мүмкіндігін бағалау. Органикалық өнім өндірісі әлемнің дамыған елдерінің аграрлық секторының жетекші сипаттамаларының біріне айналды және ауылдық экономиканың тұрақты кеңейіп келе жатқан сегментін білдіреді. Мақалада әлемдегі және экономикалық дамыған мемлекеттердегі ауыл шаруашылығын органикалық өртараптандыру трендтері қарастырылған, егістіктің жалпы алаңындағы органикалық жерлердің өсіп келе жатқан үлесі көрсетілген. Еуразиялық экономикалық одақ елдерінде егіншілікті экологияландырудың институционалдық жүйесінің дамуы атап өтілген. Қазақстан Республикасындағы органикалық ауыл шаруашылығы өндірісінің жай-күйіне қысқаша талдау берілген және оны экологиялық өртараптандыру қажеттігі негізделген. Алматы өңірі мысалында азық-түлік өнімдері мен аграрлық шикізат өндіру үшін бұрын пайдаланылатын жерлерді оңалтудың әлеуетті мүмкіндіктері ашылған. Табиғи-ауыл шаруашылығы жүйелерінің экологиясын және топырақтың мелиоративтік жай-күйін зерттеу негізінде

Аграрная политика: механизм реализации

следующие методы: познание процессов и явлений, монографический (анализ развития органического сельского хозяйства в мире и отдельных странах), абстрактно логический подход – при обобщении результатов исследования и формулировании выводов, эмпирический – при оценке современного состояния, экспертно-логический – при составлении прогноза развития объекта исследования.

Материалом для исследования явились публикации Научно-исследовательского института органического сельского хозяйства (FiBL), Международной организации движений органического сельского хозяйства (IFOAM). Пригодность земель к ведению органического земледелия (экологизации земледелия) изучалась на материалах Алматинского региона Казахстана на основе двух доступных источников: картографических материалов Института географии и Комитета по управлению земельными ресурсами. Оценка экологического состояния земель сельскохозяйственного использования проводилась по природно-сельскохозяйственным системам с ранжированием ландшафтов по уровню экологического состояния: благоприятное, относительно благоприятное, удовлетворительное, напряженное и кризисное. Эколого-агрохимическая оценка выполнена по мелиоративным группам почв: неослож-

ненных отрицательными признаками и пригодных для земледелия и осложненных в различной степени отрицательными признаками – защелбенные, засоленные, дефлированные и др.

Результаты и их обсуждение. По статистике FiBL и IFOAM ежегодно в процесс органической деятельности вовлекается все больше стран. По данным 2017 г., 181 страна мира производила органические товары (таблица 1). Прирост сертифицированных сельскохозяйственных угодий в 2017 г. по сравнению с 2009 г. составил 32,6 млн га, или возрос в 1,9 раза, объем рынка достиг 97 млрд. долл. США и увеличился за тот же период в 1,8 раза.

Наиболее высокими темпами органическая диверсификация происходит в развитых странах Европы. Доля сертифицированных земель в землях сельскохозяйственного назначения в 2017 г. достигла в Австрии 24%, в Италии – 15,4, в Германии – 8,2%. Более 10% этот показатель составил в 14 странах, а 5% в 31 стране. 93 страны мира имеют законодательство по органическому сельскому хозяйству. Отдельные страны делают заявки и предпринимают меры для полного перевода сельского хозяйства на систему органического ведения (например, Дания, страны Прибалтики, некоторые островные государства).

Таблица 1 – Ключевые показатели мирового органического сельского хозяйства в 2017 г. [2]

Индикатор	Показатель	Страна-лидер
Страны с органической деятельностью	181	–
Органические сельскохозяйственные земли, млн га	69,8	Австралия – 35,6, Аргентина – 3,4 Китай – 3
Доля органических земель сельскохозяйственного назначения, %	1,4	Лихтенштейн 37,9, Австрия – 24,0 Италия – 15,4, Германия – 8,2
Дикоросы, млн га	42,4	Финляндия – 11,6, Замбия – 6,0 Танзания – 2,4
Производители, количество хозяйств, млн	2,9	Индия – 835 000, Уганда – 210 352 Мексика – 210 000
Объем рынка органической продукции, млрд. долл. США	97,0	США – 45,2, Германия – 11,3, Франция – 8,9
Потребление на душу населения, долл. США	12,8	Швейцария - 325, Дания - 315, Швеция - 268

Развитие органического производства в государствах-членах Евразийского экономического союза отнесено к числу стратегических и приоритетных задач. В настоящее время законы в сфере органического сельского хозяйства приняты в четырех из пяти государств-членов: в Армении, Казахстане, Беларуси и России. В Кыргызстане закон подготовлен для рассмотрения в

парламенте. Все эти страны включены в рейтинг FiBL и IFOAM, проводят работу по развитию нормативной правовой базы, формированию национальных систем аккредитации и сертификации в сфере органического сельского хозяйства с учетом национальных интересов и приоритетов.

Наиболее значимый и развивающийся органический рынок России. В 2018 г. его

ной. Вторым фактором является ограниченность земельных ресурсов с пригодными для органического земледелия почвами. Существенные коррективы будут вносить глобальные изменения климата.

Авторы книги «Органическое сельское хозяйство: глобальная перспектива», рассматривая ключевые аспекты органического сельского хозяйства, указывают на ограничения в его развитии следующим образом: «Хотя органические сельскохозяйственные системы имеют некоторые хорошо известные преимущества, широкое распространение и принятие органического сельского хозяйства как единственного метода земледелия маловероятно в краткосрочной и в среднесрочной перспективе даже в самых прогрессивных странах Европы. Моделирование крупномасштабной конверсии в органическое сельское хозяйство по реалистичным оценкам (10-20%) указывает на то, что такая конверсия вызовет проблемы с регулированием в сельскохозяйственном секторе в связи с более низким выходом продукции» [6].

Исследования в подобном ракурсе необходимы для того, чтобы уравновесить баланс продовольствия, не допустить уменьшения его производства и потребления. Эффективность органической диверсификации наглядно демонстрирует Австрия, имеющая четверть земель, возделываемых по органическим технологиям и стандартам. Так, с 2006 по 2017 г. урожайность зерновых культур в стране увеличилась с 5,72 до 7,25 т с 1 га, или на 26,6%. Добавленная стоимость на 1 работника сельского хозяйства в постоянных ценах 2010 г. с 2007 по 2018 г. возросла на 40% – с 23 880 долл. до 33 430 долл. (добавленная стоимость = валовая продукция минус себестоимость) [7]. Устойчивое сельское хозяйство Австрии обеспечивает высокие темпы роста, а органическое производство – высокое качество продукции, соответственно, и цены на нее. Совокупность экологических, экономических и социальных факторов определяет приверженность фермеров Австрии к ведению органического сельского хозяйства.

Заглядывая в будущее, на основе мирового опыта можем заключить, что органическая диверсификация (экологизация, биологизация) сельского хозяйства – это неизбежный последовательный процесс развития аграрной отрасли. Стихийный переход на органику в погоне за высокой первоначальной экономической выгодой может уменьшить рыночные объемы про-

довольствия и спровоцировать в некоторых регионах голод так, как экологическую катастрофу спровоцировала «зеленая революция».

На примере Алматинской области мы попытались спрогнозировать уровень развития органического (экологизированного) земледелия в области на предстоящие 50 лет до 2070 г., т.е. примерно на такой же предшествующий период индустриально-химизированного развития отрасли. В основу расчетов были положены показатели пригодности пашни для ведения органического земледелия по экологическому состоянию и плодородию. В этих целях использованы материалы комплексной оценки экологического состояния земель по природно-сельскохозяйственным системам Института географии и материалы мониторинга Комитета по управлению земельными ресурсами по оценке состояния земель сельскохозяйственного использования по мелиоративным группам.

Анализ экологического состояния природно-сельскохозяйственных систем (ПСС) Алматинской области позволил установить, что в регионе преобладают земли удовлетворительного и относительно благоприятного экологического состояния и занимают соответственно 57,9% и 38,4% площади области. Напряженное экологическое состояние отмечается на 3,2% территории региона и характеризуется значительными структурно-ресурсными нарушениями, вызванными превышением допустимых норм антропогенного воздействия и несоблюдением технологий сельскохозяйственного и промышленного природопользования. Площадь земель благоприятного экологического состояния незначительна, около 0,5%.

Анализ загрязнения территорий показал, что они имеют очаговый характер: загрязненные воздействием промышленно-добывающего комплекса охватывают около 1,4%, агропромышленного – 0,7%, военно-промышленного (радионуклидами) – 1,2% сельскохозяйственных угодий. Эти земли относятся к территориям напряженного экологического состояния и не могут быть использованы для производства сельскохозяйственной продукции из-за токсического загрязнения. Производство экологически чистой сельскохозяйственной продукции возможно на 96,6% территорий ПСС благоприятного, относительно благоприятного и удовлетворительного экологического состояния [8].

Аграрная политика: механизм реализации

В производственных сельскохозяйственных системах благоприятного, относительно благоприятного и удовлетворительного экологического состояния возможно расширение ареалов земледелия при условии обеспечения водой для бытовых целей, полива сельскохозяйственных культур, обводнения пастбищ и сенокосов для ведения пастбищного и стойлового животноводства.

По сравнению с оценкой по природно-сельскохозяйственным системам оценка мелиоративного состояния почв дает более конкретные результаты [9].

На рисунке приведены количественные параметры качественной характери-

стики сельскохозяйственных угодий и пашни всех категорий землепользователей по мелиоративным признакам.

Почвы, профиль которых не осложнен какими-либо неблагоприятными свойствами, не требуют специальной агротехники и мелиорации, производительность их относительно высокая. Они занимают около 3 млн га сельскохозяйственных угодий, из них возделывается в настоящее время только треть. Значительная площадь земель без отрицательных признаков не возделывается из-за недостаточного атмосферного увлажнения, отсутствия поверхностных и доступных подземных вод для полива и по условиям рельефа.

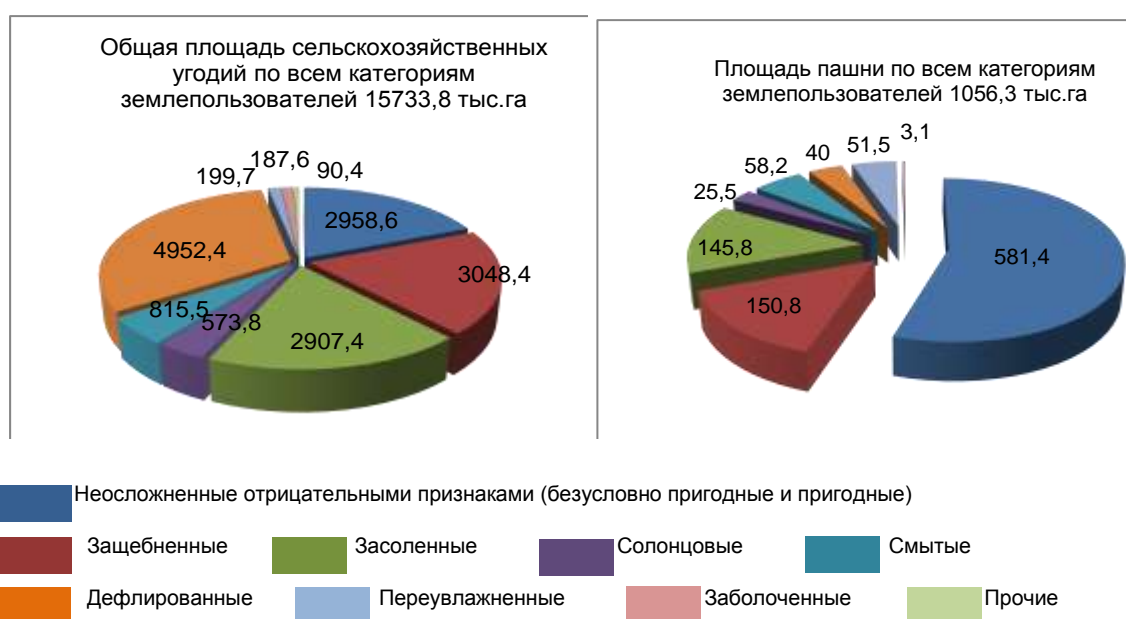

Рисунок – Характеристика сельскохозяйственных угодий Алматинской области по признакам, влияющим на их плодородие

Качество остальных почв сельхозугодий снижается по сравнению с зональным фоном из-за защепненности (19,4% площади), засоления и солонцеватости (22,1%), водной и ветровой эрозии (36,7%). Отрицательные признаки имеют слабую, среднюю и сильную степень. При проведении определенных мелиоративных мероприятий (уборке камней, залужении, гипсовании, дренажировании и др.) имеется возможность избавить почву от нежелательного состояния и повысить плодородие.

Взгляд в советское прошлое свидетельствует, что бывшими землепользователями (совхозами и колхозами) использовались 16,5 млн га сельскохозяйственных угодий, из них было вовлечено в обработку для выращивания полевых сельскохозяйственных культур 1,7 млн га. Хозяйствующими субъектами использовались все

площади пастбищ и сенокосов, так как поголовье сельскохозяйственных животных более чем в 2 раза превышало их современную численность. К настоящему времени сельскохозяйственные предприятия (преимущественно в форме товариществ с ограниченной ответственностью и кооперативов), фермерские хозяйства, индивидуальные предприниматели используют только 51% имеющихся сельскохозяйственных угодий и 60% ранее обрабатываемых земель. При экономической необходимости на новом технологическом уровне возможна реабилитация в пашню для земледельческих целей около 700 тыс. га ранее заброшенных земель.

С позиций конверсии сельскохозяйственных земель в органические угодья

наибольший интерес представляют обрабатываемые земли – пашня. Более половины пашни (581,4 тыс. га, 55%) без особых мелиоративных мероприятий можно отнести к пригодной для органического земледелия. К этой площади можно прибавить примерно 10% слабо осложненной отрицательными признаками пашни, которую при незначительных затратах можно довести по качеству до фонового зонального уровня. Таким образом, площадь пригодной для органического земледелия пашни может составить 650-750 тыс. га.

Анализ качественного состояния сельскохозяйственных угодий положен в основу прогноза возможного роста площади пашни и производства сельскохозяйственной продукции в Алматинском регионе до 2070 г., т.е. примерно на такой же предшествующий период индустриально-химизированного развития отрасли. В основу расчетов были положены показатели пригодности пашни по экологическому состоянию и плодородию по двум параметрам: общей площади обрабатываемых земель, из них органической пашни; производству совокупной продукции растениеводства в зерновых единицах, в том числе органической продукции по трем сценариям. Прагматичный сценарий предусматривает максимальное использование природного потенциала земельных ресурсов. Если, абстрагировавшись от других факторов производства и сосредоточившись только на земельных ресурсах, предположить, что к 2070 г. технические средства и технологии (включая накопление и использование воды) позволят максимально освоить пригодные для земледелия почвы, тогда площадь пашни к концу периода достигнет 1,7 млн га.

Оптимальный сценарий основан на интересе государства, бизнеса и рынка в органической продукции, инвестировании и государственной поддержке производителей органической продукции.

Вполне вероятно, что на процесс диверсификации будут влиять другие факторы – спрос или дефицит продовольственных ресурсов, покупательная способность, природные катаклизмы, дестабилизация внутренних и глобальных общественных отношений, тогда процесс диверсификации может развиваться по реальному сценарию, основанному на самоинициативе фермеров и агропредприятий при сохранении пассивного отношения государства к развитию органического сельского хозяйства.

Прогноз выполнялся эмпирическим экспертно-логическим методом. Результаты прогноза приведены в таблице 2.

При прагматичном сценарии диверсификации доля органической пашни в общей площади обрабатываемых земель составит 44%, при оптимальном – 28 и реальном 23%. Так как в расчет закладывался равнозначный выход зерновых единиц с 1 га традиционной и органической площади, то доля производства органической продукции будет равнозначна органической площади.

Для расчета прогнозных показателей использовались следующие исходные условия:

- учитывая требования, которые выдвигаются к органическому производству, доминирующую позицию среди всей совокупности используемых ресурсов занимают сельскохозяйственные угодья. Если пригодные почвы отсутствуют, проводить следующие шаги по органической диверсификации земледелия нецелесообразно. В отличие от воды, без которой земля не может существовать как средство производства (равно как воздуха, солнечного света, тепла), она обладает свойством физической неперемещаемости и пространственной ограниченности. Поэтому наши расчеты основаны только на соответствии пригодности почв правилам и стандартам органического производства;

- прирост площади пашни определялся на заданную экспертом величину по отношению к 2020 г. совокупной площади обрабатываемых (пашни) по прагматичному сценарию на 100 тыс. га, по оптимальному соответственно на 70 тыс. га и по реальному на 40 тыс. га за каждые 10 лет. Прагматичный сценарий предусматривает самые высокие темпы роста органического земледелия, в последующих сценариях они снижаются на заданный экспертом индекс;

- важнейшим условием изменения соотношения между традиционным и органическим производством является устойчивый рост валовой продукции сельского хозяйства в соответствии с агроклиматическими и экономическими возможностями региона. В целях сохранения планомерно возрастающего продовольственного баланса производство продукции с 1 га традиционной и органической площади идентично;

- для универсализации расчета мы воспользовались коэффициентами перевода продукции сельскохозяйственных культур в зерновые единицы, применяемых в России (приказ Министерства сельского хозяйства Российской Федерации: «Об

Аграрная политика: механизм реализации

утверждении коэффициентов перевода в зерновые единицы сельскохозяйственных культур» от 6 июля 2017 года № 330). В Казахстане такие единицы отсутствуют;

- за исходную базу отсчета взяты показатели земледелия региона за 2000-2018 годы. За этот период площадь используемой пашни сократилась с 1 100,5 до 1 056,3 тыс. га (на 4,2%). В этот период после 10-летнего кризисного состояния сельского хозяйства (периода перехода к рыночным отношениям) начался подъем отраслей растениеводства. К этому времени в основном определились новые категории землепользователей, у товаропроизводителей появилась возможность повышать продуктивность растениеводства посредством качественного обновления ма-

шинно-тракторного парка, технологий, семян, химических удобрений, поливной воды и других факторов производства. Несмотря на некоторое сокращение пашни темп прироста продукции был очень высоким и составил 1,057. Этот темп экстраполировался на первое десятилетие до 2020 г., так как сохраняются доступные резервы для освоения новых технологий. На последующее 10-летие до 2040 г. коэффициент роста сокращается на 0,02 пункта и составляет 1,037 и в последующие годы до 2070 г. он предусматривается в размере 1,01 в год. Такие коэффициенты роста заданы экспертной оценкой возможных изменений инновационного и инвестиционного роста.

Таблица 2 – Сценарии прогноза органической диверсификации растениеводства Алматинской области

Показатель по сценариям	2018г., фактические показатели	Прогноз					
		Год					
		2020	2030	2040	2050	2060	2070
Обрабатываемые земли – пашня, тыс. га							
прагматичный	1 056	1 200	1300	1 400	1 500	1 600	1 700
оптимальный	1 056	1 150	1220	1 290	1 360	1 430	1 500
реальный	1 056	1 100	1140	1 180	1 220	1 260	1 300
Площадь пашни, возделываемой по обычным (традиционным) технологиям, тыс. га							
прагматичный	1 046	1 175	1150	1 100	1 050	1 000	950
оптимальный	1 046	1 125	1135	1 135	1 125	1 105	1 075
реальный	1 046	1 075	1085	1 075	1 055	1 030	1 000
Площадь пашни, возделываемой по органическим технологиям, тыс. га							
прагматичный	10	25	150	300	450	600	750
оптимальный	10	25	85	155	235	325	425
реальный	10	25	55	105	165	230	300
Доля органической пашни в общей площади обрабатываемых земель, %							
прагматичный	1,0	2,1	12	21	30	38	44
оптимальный	1,0	2,2	7	12	17	23	28
реальный	1,0	2,3	5	9	14	18	23
Совокупное производство продукции растениеводства по обычным и органическим технологиям, тыс. т зерновых единиц	2809	3145	5473	7672	8700	9616	1068
Заданный экспертом темп роста	1,057	1,057	1,057	1,037	1,01	1,01	1,01
Совокупное производство продукции растениеводства, зерновых единиц на 1 га							
прагматичный	2,66	2,62	4,21	5,48	5,80	6,01	6,24
оптимальный	2,66	2,74	4,49	5,95	6,40	6,72	7,07
реальный	2,66	2,86	4,80	6,50	7,13	7,63	8,16
Производство продукции растениеводства по обычным технологиям, тыс. т зерновых единиц							
прагматичный	2 782	3 079	4842	6 028	6 090	6 010	5 928
оптимальный	2 782	3 076	5096	6 753	7 200	7 426	7 600
реальный	2 782	3 073	5208	6 988	7 522	7 859	8 160
Производство органической продукции, тыс. т зерновых единиц							
прагматичный	27	66	637	1 644	2 610	3 606	4 680
оптимальный	27	69	382	922	1 504	2 184	3 005
реальный	27	72	264	683	1 176	1 755	2 448

Выводы

1. Экологизация и органическая диверсификация – неизбежный процесс развития сельского хозяйства. В экономически развитых странах мира, особенно в странах Западной Европы, доля сертифицированных земель в сельскохозяйственных угодьях достигла высокого уровня: в Австрии 24, в Италии 15,4, в Германии 8,2%. Более 10% этот показатель составил в 14 странах, а 5% в 31 стране.

2. В Казахстане формируется институциональная база для развития органического сельского хозяйства: парламентом принят и действует Закон РК «О производстве органической продукции», утверждены правила и стандарты, создан сертификационный орган и др. Однако из-за отстранения или неучастия государственных органов, а также бизнес-сообществ в реализации задач органического производства и развития внутреннего рынка распространение органических экотехнологий осуществляется пассивно.

3. На основе изучения экосистем и мелиоративного состояния сельскохозяйственных угодий Алматинской области и их пригодности для органического земледелия выявлены потенциальные возможности прироста обрабатываемых земель за счет реабилитации ранее используемых земель и вовлечения в пашню почв, не осложненных какими-либо неблагоприятными свойствами, и обладающих относительно высокой производительностью.

4. Предложены три сценария перманентного перехода к системе органического земледелия на перспективу до 2070 г.: прагматичный, оптимальный и реальный. По каждому из них экспертно-логическим методом определены возможные параметры развития традиционного и органического земледелия.

По прагматичному сценарию площадь органической пашни к концу прогнозируемого периода может достигнуть 750 тыс. га, по оптимальному – 425 и по реальному – 300 тыс. га. Доля органической пашни в совокупной площади обрабатываемых земель соответственно сценариям составит: 44%; 28 и 23%. Совокупное производство продукции растениеводства по обычным и органическим технологиям в сопоставимых зерновых единицах возрастет на конец периода по сравнению 2018 г. с 1 га в 2,35 раза, со всей совокупной площади – в 3,78 раза.

Список литературы

1 ФАО, МФСР, ЮНИСЕФ, ВПП и ВОЗ. Положение дел в области продовольствен-

ной безопасности и питания в мире. Повышение устойчивости к климатическим воздействиям в целях обеспечения продовольственной безопасности и питания, Рим: ФАО. - 132 с.

2 The World of organic agriculture statistics and emerging trends [Электронный ресурс]. – 2017. - URL: <https://shop.fibl.org/CHde/mwdownload/download/link/id/1093/?ref=1> [In English] (дата обращения: 13.05. 2019).

3 Анализ российского рынка органических продуктов: итоги 2018, прогноз до 2021 г. [Электронный ресурс]. – 2019. - URL: <https://marketing.rbc.ru/articles/10851> (дата обращения: 20.08. 2019).

4 Lauren C. Ponisio, Leithen K. M'Gonigle, Kevi C. Mace, Jenny Palomino, Perry de Valpine and Claire Kremen. Практики диверсификации по уменьшению разрыва в урожайности органического и обычного сельского хозяйства [Электронный ресурс]. - 2014.- URL: <http://rspb.royalsocietypublishing.org/n> (дата обращения: 17.01. 2019).

5 Григорук В.В. Органическая продукция сельского хозяйства: мировой опыт, потенциал производства, эффективность, емкость рынка, 2014: LEM. - 200 с.

6 Organic Agriculture: A Global Perspective, Edited by Paul Kristiansen, Acram Taji and John Reganold Published by CSIRO PUBLISHING, 2006. - 484pp.

7 Мировой атлас данных [Электронный ресурс].– 2017, 2018.– URL: <https://knoema.ru/atlas/Австрия/урожайностьзерновых/добавленная стоимость> (дата обращения: 10.07. 2019).

8 Скоринцева И.Б., Басова Т.А. Оценка экономического потенциала развития производства и емкости рынка экологически чистой продукции сельского хозяйства. Подраздел: Оценка экологического состояния сельскохозяйственных угодий Казахстана для производства экологически чистой сельскохозяйственной продукции. Отчет о научно-исследовательской работе. – Алматы: Институт географии, 2014. – 96 с.

9 Сводный аналитический отчет о состоянии и использовании земель Республики Казахстан. - Астана: Комитет по управлению земельными ресурсами МСХПК, 2019. - 277 с.

Spisok literatury

1 ФАО, МФСР, ЮНИСЕФ, ВПП и ВОЗ. Положеніе дел в области продовольственной безопасности и питания в мире. Повышение устойчивости к климатическим воздействиям в целях обеспечения продовольственной безопасности и питания, Рим: ФАО. - 132 с.

2 The World of organic agriculture statistics and emerging trends [Elektron-nj resurs]. – 2017.- URL: <https://shop.fibl.org/CHde/mwdownload/download/link/id/1093/?ref=1> [In English] (data obrashhenija: 13.05. 2019).

Аграрная политика: механизм реализации

3 Analiz rossijskogo rynka organicheskikh produktov: itogi 2018, prognoz do 2021 g. [Jelektronnyj resurs]. – 2019. – URL: <https://marketing.rbc.ru/articles/10851> (data obrashhenija: 20.08. 2019).

4 Lauren C. Ponisio, Leithen K. M'Gonigle, Kevi C. Mace, Jenny Palomino, Perry de Valpine and Claire Kremen. Praktiki diversifikacii po umen'sheniju razryva v urozhajnosti organicheskogo i obychnogo sel'skogo hozjajstva [Jelektronnyj resurs]. – 2014. – URL: <http://rspb.royalsocietypublishing.org/n> (data obrashhenija: 17.01. 2019).

5 Grigoruk V.V. Organicheskaja produkcija sel'skogo hozjajstva: mirovoj opyt, potencial proizvodstva, jeffektivnost', emkost' rynka, 2014: LEM. – 200 s.

6 Organic Agriculture: A Global Perspective, Edited by Paul Kristiansen, Acram Taji and John

Reganold Published by CSIRO PUBLISHING, 2006. – 484pp.

7 Mirovoj atlas dannyh [Jelektronnyj resurs]. – 2017, 2018. – URL: <https://knoema.ru/atlas/Avstrija/urozhajnost'zernovyh/dobavlennojastmoimost'> (data obrashhenija: 10.07. 2019).

8 Skorinceva I.B., Basova T.A. Ocenka jekonomicheskogo potenciala razvitija proizvodstva i emkosti rynka jekologicheskij chistoj produkcii sel'skogo hozjajstva. Podrazdel: Ocenka jekologicheskogo sostojanija sel'skohozjajstvennyh ugodij Kazahstana dlja proizvodstva jekologicheskij chistoj sel'skohozjajstvennoj produkcii. Otchet o nauchno-issledovatel'skoj rabote. – Almaty: Institut geografii, 2014. – 96 s.

9 Svodnyj analiticheskij otchet o sostojanii i ispol'zovanii zemel' Respubliki Kazahstan. – Astana: Komitet po upravljeniju zemel'nymi resursami MSHRK, 2019. – 277 s.

ГТАХР 06.71.07
ӘОЖ 338.439.02

ЭКОНОМИКАНЫ ЖАҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРАРЛЫҚ СЕКТОРЫНЫҢ ДАМУ ҮРДІСТЕРІ

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ

DEVELOPMENT TRENDS OF AGRICULTURAL SECTOR OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN IN THE CONTEXT OF ECONOMIC MODERNIZATION

К.М. ТИРЕУОВ*

э.ф.д., профессор

Г.М. РАХИМЖАНОВА

PhD докторы

Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

e-mail: tireuov_k@mail.ru

К.М. ТИРЕУОВ

д.э.н., профессор

Г.М. РАХИМЖАНОВА

доктор PhD

Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан

К.М. ТИРЕУОВ

Dr.E.Sc., Professor

G.M. RAKHIMZHANOVA

PhD

Kazakh National Agrarian University, Almaty, Kazakhstan

Аңдатпа. Еліміздің әр аймағын тиімді дамытудың маңызды шарты аграрлық азық-түлік саласындағы мемлекеттік бағдарламалардың міндеттерін шешу болып табылады. Мақалада әр аудан қызметінің ерекшеліктерін ескере отырып, табиғи, экономикалық жағдайлардың аймақтық айырмашылықтары көрсетілген. Аймақтар бөлінісінде аумақтық факторды жете бағаламау басқа өңірлік субъектілермен өндірістік байланыстардың жетілдірілмеуінен көрінеді. Қойылған мақсаттарды іске асыру аумақтық еңбек бөлінісінің, өңіраралық интеграцияның артықшы-

ландыруларға негізделген жаңа әдістер мен тәсілдер қажет.

Соңғы жылдары агроөнеркәсіптік өндірістегі оң өзгерістерге қарамастан, әлемдік нарыққа бірқатар маңызды азық-түлік өнімдері бойынша және сонымен қатар ішкі аграрлық азық-түлік нарығындағы тәуелділік ушығып тұр [5]. Елдегі азық-түлік проблемасын шешудің интеграцияланған сипатын мойындай отырып, оны көп қырлы және күрделі мәселенің, аграрлық азық-түлік саясатының жүзеге асырылуының ерекше аспектілерін көрсететін нормативтік құқықтық актілер шеңберімен сипаттау қажет. Оларды төрт топқа біріктіруге болады:

◆ бірінші топ – аграрлық азық-түлік саясатының ұлттық азық-түлік қауіпсіздігі жүйесіндегі орны мен рөлін анықтайтын, қысқа мерзімді және орта мерзімді перспективада оның заманауи жай-күйіне баға беретін, аграрлық азық-түлік саясатының ұлттық стратегиясының қағидаларын, мақсаттары мен бағыттарын айқындайтын, оның ішкі және сыртқы қауіптер мен тәуекелдерінің сипаттамасымен байланыстырылған жалпы сипаттағы нормативтік құқықтық актілер;

◆ екінші топ – азық-түлікке халықтың экономикалық және физикалық қолжетімділігін арттыруға бағытталған нормативтік құқықтық актілер;

◆ үшінші топ – ауыл шаруашылық өнімдері, шикізат және тамақ өнімдерінің сыртқы саудасын реттейтін нормативтік құқықтық актілер;

◆ төртінші топ – халықты сапасыз азық-түліктен қорғайтын нормативтік құқықтық актілер.

Елдегі әр топ үшін реттеуші нормативтік-құқықтық актілердің белгілі бір жиынтығы қалыптасып үлгерді, алайда олар әлі де біртұтас жүйені білдірмейді, өзара байланыссыз, кейде тіпті бір-біріне қайшы келеді.

Әрекеттердің сәйкессіздігі аймақтық экономикалық сепаратизмге, елдің бірыңғай нарықтық кеңістігінің бұзылуына, демек, оның табиғи және өндірістік әлеуетін пайдалану тиімділігінің төмендеуіне әкеледі, ал бұл өзінің агроөнеркәсіптік өндірісін жұмылдыру арқылы азық-түлік қауіпсіздігін сенімді қамтамасыз ету, агроөнеркәсіптік кешенді тиімді дамыту талаптарын қанағаттандырмайды. Бұл әсіресе елдің стратегиялық өнімі ретінде астыққа қатысты [6].

Экономиканың аграрлық секторындағы нарықтық қатынастардың дамуымен, агро-

өнеркәсіп өндірісіне ғылыми-техникалық прогресті енгізумен, аймақаралық айырбастау, бір жағынан, табиғи және экономикалық жағдайлары ауыл шаруашылық өнімдерінің жекелеген түрлерін өндіруге неғұрлым қолайлы аймақтардың мамандануының тереңдеуінің әсерінен, ал екіншіден – ауыл шаруашылық өнімдерінің, шикізаттың және азық-түліктің жекелеген түрлеріне өзін-өзі қамтамасыз ету резервтерін пайдалану есебінен өзгереді.

Шаруашылықты жүргізудің табиғи және экономикалық жағдайларының алуан түрлілігімен Қазақстанда 2018 жылғы желтоқсанда негізгі тамақ өнімдерін тұтынудың минималды нормалары негізінде есептелген жан басына шаққандағы күнкөрістің ең төменгі деңгейі алдыңғы аймен салыстырғанда 1,3%-ға және 2017 жылғы желтоқсанмен салыстырғанда 3,3%-ға артты.

Оның құрылымында ет пен балықты сатып алуға шығындар үлесі 20,5%, сүт, май өнімдері мен жұмыртқа – 16,3%, жемістер мен көкөністер – 8,3%, нан өнімдері мен жармалар – 7,6%, қант, шай және дәмдеуіштер – 2,3%.

Қазіргі жағдайда бірде-бір аймақ өз халқының қажеттіліктерін тиімді дұрыс тамақтану нормаларына сәйкес азық-түліктің барлық түрлерімен қанағаттандыра алмайды. Олардың тек 40%-ы ғана (экспорттайтын аймақтар) жергілікті тұрғындардың қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін жеткілікті мөлшерде жекелеген негізгі түрлерін өндіре алады, облыстардың үштен бірі (өзін-өзі қамтамасыз ететіндер) көрсетілген нормаларға сәйкес келмейтін мөлшерде өндіреді. Қалған (импорттаушы) өңірлер өз өнімдерін жан басына шаққандағы тұтынудың тиімді нормаларынан әлдеқайда аз өндіреді [7].

Алайда, нарықтық қайта құру жылдарында әр аймақтың азық-түлікпен өзін-өзі максималды қамтамасыз етуіне бағдарлануы агроөнеркәсіптік кешендегі бұрыннан қалыптасқан аумақтық-салалық еңбек бөлінісін бұзды, биоклиматтық әлеуетті ұтымсыз пайдалануға әкелді, ауыл шаруашылық өнімдері өндірісінің құлдырауына және өнім бағасының қымбаттауына, сапасының нашарлауына, аймақаралық азық-түлік пен шикізат байланысының қысқаруына және тамақ тұтыну деңгейіндегі терең саралануға әкелді.

Өткен жылмен салыстырғанда 2018 жылы майлар мен жануар майларын қоспағанда, негізгі азық-түлік топтарының тұтынуының өсуі байқалды. Сүт және сүт өнімдері сияқты маңызды тамақ топта-

рының тұтынуы – 9,9%-ға, ет және ет өнімдері – 6,8%-ға, нан өнімдері мен жарма өнімдері 3,6%-ға өсті.

Жан басына шаққандағы тамақ өнімдерінің жекелеген түрлеріне орташа айлық тұтыну: күріш – 1,3 кг, бірінші сұрыптағы ұннан жасалған бидай наны – 3,6 кг, макарон өнімдері – 1 кг, сиыр еті – 2,1 кг, балғын немесе салқындатылған балық – 0,7 кг, шикі сүт – 1,8 л, айран – 1,4 л, жұмыртқа – 16,1 дана, алма – 1,5 кг, картоп – 4 кг, құм шекер – 1,6 кг, қара шай 0,2 кг көрсетті.

Ауыл және қала тұрғындарының негізгі тамақ топтарының тұтынуын салыстырған кезде жұмыртқаны, жемістерді, пісірілген тағамдар мен жарма өнімдерін, сүт және сүт өнімдерін тұтынуға үлкен айырмашылық байқалады.

Кең байтақ территориясы бар, табиғи және экономикалық жағдайлардың айтарлықтай айырмашылықтары бар Қазақстанға азық-түлікпен сенімді қамтамасыз етудің маңызды факторы агроөнеркәсіптік кешендегі аумақтық және салалық еңбек бөлінісінің дамуы болып табылады.

Осы күрделі және көп аспектілі мәселені шешуде жекелеген аймақтардың рөлі бірдей емес, бұл ең алдымен олардың табиғи және әлеуметтік-экономикалық жағдайларының өзгешеліктерімен, азық-түлікті тұтыну құрылымы мен деңгейі және басқа да ішкі және сыртқы факторлармен байланысты.

Болашақта аймақтардың ауыл шаруашылық өнімдерінің жекелеген түрлерін өндірудегі территориялық-салалық еңбек бөлінісінің артықшылықтарына негізделген осы айырмашылықтары, өзін-өзі қамтамасыз ету үрдісіне қарағанда едәуір дәрежеде күшейеді, бұл ең алдымен аймақтардың биоклиматтық әлеуетіндегі айтарлықтай өзгешеліктермен байланысты [8].

Бұл елдің азық-түлікпен қамтамасыз ету жүйесінде ерекше рөл атқаратын астыққа да қатысты. Астық өсіру іс жүзінде егіншілік мүмкін жердің бәрінде тараған дерлік, бірақ барлық аймақтар өздерін өз астықтарымен қамтамасыз ете алмайды, бұл аймақаралық алмасуды дамыту қажеттілігін тудырады. Сонымен бірге, әр аймақтың астықтың белгілі бір түрі бойынша өңіраралық қатынастардағы рөлі тең емес және көптеген факторларға тәуелді, бұл негізінен астық өндіру мен өткізудің экономикалық тиімділігіндегі аймақтық айырмашылықтарға байланысты [9].

Қазіргі жағдайда ауыл шаруашылық өнімдері мен өңделген өнімдерді экспорттау географиясы кеңейтілді, астық экспор-

тының батыс және оңтүстік бағыттары және Қытай Халық Республикасына, Ауғанстан, Иран, Әзірбайжан және Түркияға, Еуроодақ елдеріне экспорттың кеңеюі күтілуде, ал кейбір тауарлық позициялар бойынша Қытай мен Өзбекстанға жеткізілім көлемін арттыра бастады. Орталық Азия мен Ауғанстан елдерінде Түркияға, Испанияға бұршақ дақылдарының (жасымық және бұршақ) экспорты артты.

Қазақстаннан шетелге сиыр еті Ресейге және Өзбекстанға 18,8 мың тонна тірі және өңделген түрде жөнелтілді. Нарықтық қуаттылығы жылына 1 млн тоннадан асатын сиыр етін тұтынатын Қытаймен Қазақстан осы ет түрін экспорттау туралы хаттамаға қол қойылды.

Жалпы алғанда, 2018 жылғы қаңтар-желтоқсанда өсімдік шаруашылығының жалпы өнімі 2,3 трлн. теңгеге дейін өсті, жоғары көрсеткіштер Солтүстік Қазақстан облысында (371,8 млрд. теңге), Алматы облысында (345,8 млрд. теңге), Түркістанда (286, 3 млрд. теңге).

Шошқа шаруашылығының өнімдері Ресейдің жыл сайынғы тұтыну көлемі 265 мың тонна болатын және жыл сайын 2 млн тонна шошқа етін тұтынатын Қытай нарығына шығады. Солтүстік Қазақстан облысында (Тайынша ауданы) «ЕМС-Агро» ЖШС 50 мың бас шошқа фермасы қалпына келтірілді. Шошқалардың алғашқы партиясы – Ресейдің Орынбор облысының селекциясы мен гибридік орталығынан 149 бас әкелінді. Болашақта аналық мал басын 2,1 мың данаға дейін өсіру жоспарлануда, бұл 50 мың бас бордақылған шошқаның сыйымдылығына шығуға мүмкіндік береді.

Ақмола облысының Макинск қаласында Орталық Азиядағы ең үлкен бройлер құс фабрикасы ашылды. Кәсіпорын бірінші кезеңде және де дәл осындай көлем екінші кезең іске қосылғанда 25 мың тонна салқындатылған және мұздатылған құс етін өндіреді. Еуропалық қайта құру және даму банкі (ЕҚДБ) және Қазақстанның даму банкі (ҚДБ) Макинск фабрикасына несие берді. Бұл маңызды жоба, жылына 50 мың тонна құс етінің жобалық қуаттылығына жеткенде, бұл өнімдердің шетелден импорты қазіргі 170 мың тоннадан 120 мың тоннаға дейін азаяды.

Қазақстандық тұтынушылар жергілікті өндірушілердің есебінен тамақ жұмыртқаларымен толық қамтамасыз етіледі, артық өнімдер шетелге жеткізіледі, мысалы, Ауғанстан жыл сайын 400 млн дана жұмыртқа сатып алады.

Түркістан облысында құрғақ түйе сүтін өндіретін «Golden camel» зауытының ашылуы қант диабетімен ауыратын тұрғындарды қамтамасыз етеді, зауыт өнімдері сонымен қатар экспорттық тартымды тауар болып табылады. Болашақта осы өнім мен Қарағанды облысындағы «Евразия Инвест Ltd» кәсіпорнында Saumal сауда белгісімен өндірілген кептірілген бие сүті, ішкі нарықтан басқа өзге де елдерге экспортталатын болады.

«Tengry Land» ЖШС (Алматы облысы) қарқынды жидек баулары мен жидектерді өңдейтін цехтары құрады, жидек ауданы 500 га, жобаға 6 млрд теңге қажет, 140 адам жұмыспен қамтамасыз етіледі.

Астық шаруашылығын жүргізудің топырақтық, климаттық және экономикалық жағдайларының территориялық ерекшеліктері өсірілетін егістік дақылдарының жиынтығындағы, астық өсірудің қарқындылығы мен тиімділік деңгейіндегі аймақтық айырмашылықтарды алдын-ала анықтайды. Жекелеген аймақтардағы дәнді дақылдардың айырмашылықтары өнімділігіндегі – 6 есе, құнында – 4 есе, еңбек салығы – 5 есе.

Тұжырымдар.

1. Астық өндірісінің қолданыстағы орналасуы аймақтардың әлеуетті экономикалық орындылықты есепке алмау, астықтың негізгі түрлерімен өзін-өзі қамтамасыз етуге деген ынтасы сияқты себептердің салдарынан, биоклиматтық әлеует пен экономикалық ресурстарды ұтымды пайдалану талаптарына толық жауап бермейді.

2. Жалпы алғанда, жекелеген дақылдарды өсірудің орналасуына аумақтардың топырақ-климаттық жағдайларына сәйкес ұтымды жүргізудің тиімді тетіктері жоқтығы мен мемлекеттік ынталандырудың шектелуігін атап өткен жөн.

3. Астық нарығының инфрақұрылымының дамымауы және астықты республика бойынша тасымалдауға жоғары тарифтер өндіріс табыстылығының төмендеуіне және астықтың жекелеген түрлерін экспорттаудың төмендеуіне әкеледі.

4. Аграрлық азық-түлік саясатын іске асыру жергілікті өзін-өзі басқару қағидаттары негізінде елдің экономикалық және әлеуметтік-саяси бірлігін нығайтуды және өңірлерде тиімді әлеуметтік бағдарланған экономиканы қалыптастыру үшін елдің аграрлық-азық-түлік нарығын дамытуды көздейді.

Әдебиеттер тізімі

1 Григорук В.В. Казахстан на продовольственном рынке ЕврАзЭС // Евразийская экономическая интеграция. - 2011. - № 3 (12). - С. 102-109.

2 Ушачев И.Г., Алтухов А.И., Беспашотный Г.В. и др. Импортзамещение в АПК России: проблемы и перспективы.-М., 2015.-767с.

3 Мизанбекова С.К., Калыкова Б.Б., Нурманбекова Г.К. Приоритетные направления регулирования агропродовольственного рынка // Проблемы агрорынка.- 2019.- №1.- С. 30-40.

4. Абашева О., Сулаев С. Обеспечение импортзамещения в регионе для решения проблемы продовольственной безопасности //АПК: экономика, управление. – 2019. -№1.- С. 4-14.

5. Жумабекова Г.Ж., Корабаев Б.С. Повышение конкурентоспособности регионального АПК // Проблемы агрорынка.- 2018 .- №3.- С. 98 - 104.

6. Региональная экономика: учебник / под ред. Г.Б. Поляка.-М.:ЮНИТИ, 2015.- 463с.

7 Акимова Ю.А., Коваленко Е.Г. Системный подход к устойчивому развитию продовольственного рынка // Фундаментальные исследования.- 2016.- Ч. 1.-№ 11.- С. 112-116.

8 Айешева Г.А., Султанова З.Х., Аймуханбетова Г. Эффективное импортзамещение на рынке агропродовольственной продукции и развитие экспортного потенциала //Вестник Карту. Серия Экономика. – 2018. - № 2. - С. 65-72.

9 Каренов Р.С., Нурпеисов Б.Г., Токсамбаева А.Б. Состояние и приоритеты перехода агропромышленного комплекса страны на новый качественный уровень устойчивого развития //Вестник Вестник Карту. Серия Экономика. – 2019. - № 2. - С. 175-181.

Әdebietter tizimi

1 Grigoruk V.V. Kazahstan na prodovol'stvennom rynke EvrAzJeS // Evrazijskaja jekonomicheseskaja integracija.- 2011.- №3(12).- S.102-109.

2 Ushachev I.G., Altuhov A.I., Bepashotnyj G.V. i dr. Importozameshhenie v APK Rossii: problemy i perspektivy. - M., 2015.- 767 s.

3 Mizanbekova S.K., Kalykova B.B., Nurmanbekova G.K. Prioritetnye napravlenija regulirovanija agroprodovol'stvennogo rynka // Problemy agrorynka.– 2019. - № 1. - S. 30-40.

4 Abasheva O., Sulaev S. Obespechenie importozameshhenija v regione dlja reshenija problemy prodovol'stvennoj bezopasnosti //АПК: jekonomika, upravlenie. – 2019. -№1.- S. 4-14.

5 Zhumabekova G.Zh., Korabaev B.S. Povyshenie konkurento-sposobnosti regional'nogo APK // Problemy agrorynka.- 2018.- №3.- S.98-104.

Аграрная политика: механизм реализации

6 Regional'naja jekonomika: uchebник / pod red. G.B. Poljaka.-M.:JuNITI, 2015. - 463 s.

7 Akimova Ju.A., Kovalenko E.G. Sistemnyj podhod k ustojchivomu razvitiju prodovol'stvennogo rynka // Fundamental'nye issledovaniya. – 2016. – Ch. 1.-№ 11.- S. 112-116.

8 Ajesheva G.A., Sultanova Z.H., Ajmuhanbetova G. Jefferktivnoe importozameshhenie na rynke agroprodovol'stvennoj produkcii i raz-

vitie jeksportnogo potenciala // Vestnik Kargu. Serija Jekonomika. – 2018. - № 2. - S.- 65 – 72.

9 Karenov R.S., Nurpeisov B.G., Toksambaeva A.B. Sostojanie i priority perehoda agropromyshlennogo kompleksa strany na novyj kachestvennyj uroven' ustojchivogo razvitija // Vestnik Vestnik Kargu. Serija Jekonomika. – 2019. - № 2. - S. 175-181.

MRNTI 68.75.13

UDK 332.021.02:331:(075.8)

DIRECTIONS FOR THE IMPLEMENTATION OF AGRICULTURAL POLICY OF KAZAKHSTAN

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРАРЛЫҚ САЯСАТЫН ІСКЕ АСЫРУ БАҒЫТТАРЫ

НАПРАВЛЕНИЯ РЕАЛИЗАЦИИ АГРАРНОЙ ПОЛИТИКИ КАЗАХСТАНА

A.K. JUSSIBALIYEVA^{*1}

C.E.Sc., Associated Professor

N.T. BAIKADAMOV²

C.E.Sc., Professor

B.Z. ZHUMAGALIYEVA³

C.E.Sc., Associated Professor

¹*S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*Academician Z.Aldamzhar Kostanay Social-Technical University, Kostanay, Kazakhstan*

³*Kazakh-Russian International University, Aktobe, Kazakhstan*

d_aruzhan2011@mail.ru

A.K. ДЖУСИБАЛИЕВА¹

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Н.Т. БАЙҚАДАМОВ²

э.ғ.к., профессор

Б.З. ЖУМАГАЛИЕВА³

э.ғ.к., доцент

¹*С. Сейфулин атындағы Қазақ агротехникалық университеті,*

Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²*Академик З. Алдамжар атындағы Костанай әлеуметтік-техникалық университеті,*

Қостанай, Қазақстан

³*Қазақ-Орыс халықаралық университеті, Ақтөбе, Қазақстан*

A.K. ДЖУСИБАЛИЕВА¹

к.э.н., ассоциированный профессор

Н.Т. БАЙҚАДАМОВ²

к.э.н., профессор

Б.З. ЖУМАГАЛИЕВА³

к.э.н., доцент

¹*Казакский агротехнический университет им. С. Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан*

²*Костанайский социально-технический университет им. академика З. Алдамжар,*

Костанай, Казахстан

³*Казакско-Русский международный университет, Актобе, Казахстан*

Abstract. The priorities of agricultural policy of Kazakhstan are shown. The issues of sustainable development of its agricultural sector and the ways of their solution in the framework of the implementation of the State programs aimed to support agricultural sector of the republic are explored. The methods and forms of State regulation of agricultural sector are analyzed, its main

directions are indicated. Particular attention is paid to subsidizing and lending to agribusiness entities. Aspects of employment in the country's agriculture were examined, and support measures were studied. The main directions of the development of agricultural labor market, the potential of labor resources are presented, in particular, within the frame of the implementation of the State program on the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017-2021. The authors state that regulation of agricultural production must be considered comprehensively, taking into account the optimal combination of public administration and market levers. An effective agricultural policy is needed, which combines macro- and microeconomic processes in agricultural sector and related sectors of economy. The geography of export of Kazakhstan agricultural products is shown. The role of the long-term sectoral programs in the implementation of the main directions of development of agricultural sector and processing industry of the Republic of Kazakhstan until 2027 is justified according to seven priorities.

Аңдатпа. Қазақстанның аграрлық саясатының басымдықтары көрсетілген. Оның аграрлық секторының тұрақты даму мәселелері және республиканың АӨК-ні қолдау жөніндегі мемлекеттік бағдарламаларды іске асыру шеңберінде оларды шешу жолдары зерттелген. Аграрлық саланы мемлекеттік реттеудің әдістері мен нысандары талданып, оның негізгі бағыттары белгіленген. Агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін субсидиялау және несиелеу мәселелеріне ерекше назар аударылған. Еліміздің ауыл шаруашылығындағы халқын жұмыспен қамту мәселелері қарастырылған, оларды қолдау шаралары зерттелген. Аграрлық еңбек нарығын дамытудың негізгі бағыттары, еңбек ресурстарының әлеуеті, атап айтқанда, өнімді жұмыспен қамтуды және жаппай кәсіпкерлікті дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде ұсынылған. Авторлар агро-өнеркәсіптік өндірісті реттеуді мемлекеттік басқару мен нарықтық тетіктерді оңтайлы біріктіруді ескере отырып, кешенді түрде қарастыру қажеттігін атап өткен. Ауыл шаруашылығы саласындағы және онымен байланысты экономика секторларындағы макро - және микро-экономикалық процестерді үйлестіретін тиімді аграрлық саясат қажет. Қазақстандық аграрлық өнім экспортының географиясы көрсетілген. Қазақстан Республикасының аграрлық секторы мен қайта өңдеу өнеркәсібін дамытудың негізгі бағыттарын іске асырудағы ұзақ мерзімді салалық бағдарламалардың жеті басымдығы бойынша 2027 жылға дейінгі рөлі негізделген.

Аннотация. Показаны приоритеты аграрной политики Казахстана. Исследованы проблемы устойчивого развития его аграрного сектора и пути их решения в рамках реализации государственных программ по поддержке АПК республики. Проанализированы методы и формы государственного регулирования аграрной сферы, обозначены его основные направления. Особое внимание уделено вопросам субсидирования и кредитования субъектов агропромышленного комплекса. Рассмотрены аспекты занятости населения в сельском хозяйстве страны, изучены меры ее поддержки. Представлены основные направления развития аграрного рынка труда, потенциал трудовых ресурсов, в частности, в рамках реализации Государственной программы развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы. Авторы констатируют, что регулирование агропромышленного производства необходимо рассматривать комплексно, с учетом оптимального совмещения государственного управления и рыночных рычагов. Необходима эффективная аграрная политика, сочетающая макро- и микроэкономические процессы в сельскохозяйственной отрасли и связанных с ней секторах экономики. Показана география экспорта казахстанской аграрной продукции. Обоснована роль долгосрочных отраслевых программ в реализации основных направлений развития аграрного сектора и перерабатывающей промышленности Республики Казахстан до 2027 г. по семи приоритетам.

Keywords: agricultural policy, agricultural sector, public support, prices, State subsidies, lending, socially important food products, employment.

Түйінді сөздер: аграрлық саясат, аграрлық сектор, мемлекеттік қолдау, баға, мемлекеттік субсидиялау, несиелендіру, әлеуметтік маңызы бар азық-түлік өнімдері, жұмыспен қамту.

Ключевые слова: аграрная политика, аграрный сектор, государственная поддержка, цены, государственное субсидирование, кредитование, социально-значимые продукты питания, занятость.

Introduction. Kazakhstan's agro-industrial complex has crucial importance in its economy. The role of the agro-industrial complex is steadily increasing in the national and global arena. The extension of this complex will

balance the sustainable development of the country, increase labor productivity, and provide growth in the standard of living of the general population.

In general, the state plays the main part

in the regulation of agriculture and the agrarian sector. The experience of countries with advanced agriculture shows that state policy in the field of AIC is a fundamental factor for agricultural development. Supporting efficient industries producing competitive products, the establishment of general economic conditions for the stabilization of production agricultural products that provide the necessary level of food security of the country builds the state agrarian policy.

The main goals of state regulation of agro-industrial productions are the stabilization and expansion of this production, ensuring the security of the food in the territory of Kazakhstan, enhancement of food provided to the whole population, maintaining the economic partnership between agriculture and other areas of the national economy, rapprochement of commodity producers in the field of agro-industrial production [1].

In this regard, the study of the priorities of the agrarian policy, the analysis of the scale, directions and factors of its implementation, the definition of various aspects of the impact state regulation of the agrarian sector on the status of agriculture in Kazakhstan seems to be highly relevant. At present, the State Program for the Development of the Agro-Industrial Complex, calculated until 2021, is being actively conducted in Kazakhstan.

The main objectives of this Program are food security, access to markets and development of export potential, efficient use of land and water resources, development of agricultural science, technology transfer, technical equipment, as well as quality government services through digital technologies.

Material and methods of research. The study used macroeconomic, statistical and analytical approaches, which focused, firstly, to studying the priorities in the implementation of agrarian policy; secondly, analysis of the effectiveness of the realization of state programs in the sphere of regulation of the AIC of the Republic of Kazakhstan; thirdly, the study of problems in achieving the macroeconomic sustainable development of the agrarian sector.

A review of the scientific literature will allow us to carefully study the given issue. The analysis of foreign experience in the development of rural economy and implementation of successful agrarian policy showed that in order to ensure sustainable development of the agro-industrial complex and the development of national competitive advantages of domestic products, it is necessary to explore in more detail the positive trends of foreign experience in a number of countries that can be

used in the implementation of our state's agrarian policy.

It is advisable to consider the agrarian policy in the context of the implementation of the economic policy of the state, the agrarian development of its regions, as well as taking into account the prevalent economic and demographic trends [2].

In the state regulation of the agricultural sector of the country, forecasting, planning, as well as the introduction of innovations and achievements of scientific and technological progress in agricultural production are of great macroeconomic importance. Long-term programs also play an important role in the implementation of agricultural policy. Long-term sectoral programs for the development of agriculture of Kazakhstan until 2027 are determined by seven priority sectors.

Results and their discussion. The main task is to increase by 2.5 times the labor productivity and export of recycled agricultural products by 2022. All steps of state support should be directed to the large-scale attraction of modern agricultural technologies in the country. We must use the best experience in managing the industry by introducing flexible, convenient standards and attracting «gray heads» – authoritative foreign experts in the field of agriculture. Noted that it is necessary to build a system of mass education for rural entrepreneurs with new business skills. In the next 3 years, the President of the country was charged to provide an additional not less than 100 billion tenge annually for this purpose.

As we know, the agro-industrial complex is a set of branches of the national economy involved in the production of agricultural products, their storage, processing and bringing to the consumer. The development of the AIC, the improvement of its sectoral and territorial structure contribute to the more rational distribution of production, integrated and efficient use of resources, improvement of the final results of its operation, and ensuring the country's food security. The agro-industrial complex of Kazakhstan is one of the principal reproduction branches of the country's economy, it produces about 1/3 of the national income.

In developed countries, the agro-industrial complex accounts for a significant part of workers, fixed and circulating capital, and GDP. The scale of the agro-industrial complex, the perfection of its structure and the efficiency of its functioning largely determine the rise in the standard of living of the population and food security. Support for the agricultural industry, and in particular the food market, is one of the most significant tasks of the

state. In all developed countries, agriculture is largely supported by the state. This branch of the national economy is least adapted to the market and competition [3]. The intentions of sustainable development of the AIC of Kazakhstan are:

- ensuring the country's food security;
- focusing efforts on those sectors of agriculture that export products;
- the use of large export potential and the transfer of the veterinary system to international standards;
- improving the quality of life of villages as a priority direction of the state agrarian policy;
- transformation of the agro-industrial complex into the most important highly profitable sector of the national economy, taking into account the emerging global trends and the existing potential of the AIC;
- application of further measures for system state support of the agro-industrial complex and agriculture at all levels.

The state finances the agro-industrial complex and agro-industrial production at the expense of budget funds, budgets of the subjects of the Republic of Kazakhstan and extra-budgetary sources. The main tasks of state regulation of the AIC are the development of agro-industrial production (AIP), ensuring food security, regulating markets and maintaining economic parity between agriculture and other sectors of the economy, creating an effective management system for the agrarian sector of the economy, implementing a unified science-technology policy, protection of domestic producers and others.

Thus, the state policy in the field of development of the agrarian and related industries has short, medium and long-term goals and in the aggregate will be aimed at improving the well-being of the rural population through improving productivity and profitability of agrarian production directly, advancing the development and support of all forms rural employment, including through the industrialization of rural areas [4].

At present, the main content of the agrarian policy of most economically developed countries is state support of the agrarian sector through various kinds of subsidies, grants, and privileges. In our country, the state has created more simplified conditions and reduced the cost of registration procedures, has established procedural deadlines, frequency, and sequence of control checks by various agencies and structures. Also, the President of the country has repeatedly declared for a certain period a moratorium on inspections of business entities

by various agencies. Measures to stabilize agrarian production involves various methods of state regulation of the agro-industrial complex. The state support of agriculture in Kazakhstan is now operating through several channels of financial assistance, where the leading role is played by the JSC «National managing holding «KazAgro». It acts as an infrastructure investor and source of financing for agricultural producers who need long-term commitments and loans based on the strong political support necessary for the development of the country's agricultural sector.

The implementation plan of the priority areas for their financing by the group of companies JSC «National managing holding «KazAgro» (hereinafter - Holding) within the framework of the State Program for the Development of the Agro-Industrial Complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 and the Program for the Development of Productive Employment and Mass Entrepreneurship for 2017-2021, approved the establishment of performance indicators according to the following principles [5]:

- ◆ the holding undertakes measures to attract resources for the implementation of priority areas in the framework of the State program of development of the AIC of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021;

- ◆ the consolidation of indications in several priority areas is necessary to ensure maximum concentration of both financial and labor resources of the Holding;

- ◆ the holding provides financing in the framework of priority areas, including by funding financial institutions (credit partnerships, microcredit organizations, second-tier banks, and leasing companies).

The following directions are assigned to the JSC «National managing holding «KazAgro»:

- financing of cooperatives, personal subsidiary farms, peasant and private farms, individual entrepreneurs for the production and processing of agricultural products;

- financing of investment projects for the creation of new, modernization, expansion of existing enterprises;

- financing of small and medium-sized businesses.

The indicative indicators in 2019 are financed by preferential funds (RB, NF RK, and funds presented for the increase in the authorized capital), and funds raised by the Holding and subsidiary joint-stock companies in the capital markets.

To implement the Program of development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017–2021, the order of the

Deputy Prime Minister of the Republic of Kazakhstan - Minister of Agriculture dated March 10, 2017 No. 109 approved:

■ the rules of crediting and microcrediting in small cities and rural settlements, which are guided by «Agrarian Credit Corporation» JSC (hereinafter - the Corporation) and JSC «Fund for the financial support of agriculture» (hereinafter - the Fund). The fund implements the program through loan programs «Iglik», «Eginzhay», «Kasipker», «Yntymak», «Sybaga». The Corporation implements the Program through the «Isker» credit program, through the funding of credit partnerships and microfinance organizations for the subsequent lending to finite borrowers;

■ guarantee rules on microcredits issued by microfinance organizations and credit partnerships in rural areas and small cities guided by «KazAgroGarant» JSC, which, in turn, developed and approved the Regulation on the activity of «KazAgroGarant» JSC on microcredit guaranteeing. For example, in 2019, as part of the implementation of the Program for the Development of Productive Employment, the following indicatives were identified:

- the number of microloans issued in rural areas - 12,000 units;
- the number of guarantees issued in rural areas - 320 units;
- the share of funded start-up projects in rural areas is 20% of the allocated amount [5].

In accordance with the Report on the implementation of the State program of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021, in order to increase the authorized capital of JSC «National managing holding «KazAgro» the implementation of the priority goals and objectives of the State program, including the development of guarantee institutions, funds in the amount of 15 000 million tenge to increase the authorized capital of JSC «National managing holding «KazAgro» was directed to lend to AIC entities for the purchase of agricultural machinery and equipment. In 2018, the number of crediting projects for the designated purposes was 22 projects. The funds of 2 880 million tenge were directed towards financing the development of horticulture according to the Law of the Republic of Kazakhstan «On the republican budget for 2018–2020» of 11.30.2017 No. 113-VI LRK. The number of loans issued for the development of horticulture is 50 projects, at the same time an increase in pledged areas for fruit crops amounted to 200 hectares (www.mgov.kz).

Regarding the achievement of the main

objectives of the agrarian policy in the report on the implementation of the State program of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 it was noted:

■ on the issue of «Subsidizing for reimbursement of a part of expenses incurred by subjects of the AIC with investments», in 2018, 9821 applications of subjects of the AIC were subsidized, expenditure is 100%;

■ on the issue of «Subsidizing the interest rate on credit and leasing obligations in the framework of the direction for the financial rehabilitation of AIC entities» in 2018, 167 applications of AIC entities were subsidized, expenditure is 100%;

■ on the issue of «Subsidizing interest rates when lending to AIC entities, as well as leasing for the purchase of farm animals, machinery and technological equipment» in 2018, 19918 applications from AIC entities were subsidized, expenditure is 100%;

■ on the issue «Ensuring the availability of sales markets and the development of export of products is» one of the main activities is the adoption of measures to remove barriers and open up foreign markets, as well as attracting TNCs and anchor investors to promote domestic AIC products;

■ on the issue «Study of the structure of markets for priority types of products that have export potential in the framework of investment programs (on a systematic basis)», there has been an analysis of export markets, products and requirements of importing countries for a number of countries, such as - EEU countries, EU, Iran, China, UAE, Afghanistan, Belgium, Bulgaria, Great Britain, Germany, Hong Kong, Israel, India, Kuwait, Latvia, Lithuania, Mongolia, Slovakia, USA, Tajikistan, Thailand, Turkey, Uzbekistan, Finland, the Czech Republic and Japan and developed a list of Priority Export Markets, and also 53 types of AIC products.

At present, the geography of the export of Kazakhstan agricultural products and products of its processing looks following way. The chief markets for Kazakhstani agricultural and processed products are as follows:

- √ the countries of Central Asia (Uzbekistan, Turkmenistan, Tajikistan) and Afghanistan;
- √ the countries of the Persian Gulf (UAE, KSA, Bahrain, Qatar, Oman) and Iran;
- √ European Union countries (Italy, Belgium, Germany, Belgium, Latvia, etc.);
- √ countries of the EAEU (Russia, Belarus, Kyrgyzstan, Belarus, Armenia);
- √ China, Japan, Korea, Vietnam;
- √ Turkey, Azerbaijan, Georgia;

■ on the issue «Provision of advisory services to agricultural producers on the export of products, including support of contracts», necessary work is underway to improve the investment climate with both public and private companies, where there are organized meetings with potential investors, initiators of investment projects, development institutions and representatives of international financial organizations. It is essential to note that JSC «National managing holding «KazAgro» takes an active part in 55 events of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan concerning improving the investment climate and encouraging private investment in the economy of Kazakhstan. A list of investment projects is being formed to fill the information monitoring system [6].

At present, the State Program for the Development of the Agro-Industrial Complex, calculated until 2021, is being conducted at an active pace in Kazakhstan. The planned effect of the program is the following [7]:

- increase in labor productivity 2.5 times to 4.0 million tenge per person employed in agriculture;
- an increase in exports of processed products by 2.5 times to \$ 2.7 billion;
- increase the volume of gross agricultural output by 2 times;
- an increase in the inflow of investments in the principal capital of the industry by 3 times;
- 9 times increase in the volume of attracted credit by 2021 to the level of 2017.

The main objectives of this program are:

- food security, access to markets and the development of export potential;
- the efficiency of land and water resources use;
- development of agrarian science, technology transfer, technical equipment;
- high-quality public services through digital technology.

It should be noted that the agro-industrial complex of the country was set to radically increase labor productivity and increase exports of processed agricultural products by at least 2.5 times in 5 years. All this, together, will provide fundamental conditions for the development of the agro-industrial complex.

Transformation into agriculture, accompanied by denationalization, development of peasant and farm enterprises, formed a new category of employed – self-employed population, whose number in rural areas is 1.7 million people or 48.8% of all employed. In the structure of the self-employed rural population, employers accounted for 2.8%, members of

production cooperatives – 0.5%, and employees of individual and family enterprises – 8.6% [8].

It is important to note that long-term programs play a large role in the implementation of the agrarian policy of the country. The long-term sectoral development programs of the agro-industrial complex of Kazakhstan until 2027 include the following sectors:

1. *Meat cattle breeding.* Based on the analysis and comparison of the potential of foreign markets and domestic production capacity, the main long-term priority of the development of the agro-industrial complex is meat cattle breeding. The accepted model is based on the traditions of nomadic animal husbandry and competitive advantages of Kazakhstan:

- 180 million hectares of pastures (of which 58 million hectares are used);
- 3.8 million people of the able-bodied rural population (of which 1.3 million people are employed in agriculture);
- proximity to the main growing markets with a total import of more than 2 million tons per year.

2. *Dairy farming.* Increasing dairy production, protecting the domestic market, reducing biosafety risks through government support: reducing interest rates on loans, lengthening the terms of financing and indirect subsidies.

3. *Aviculture.* Growth in exports of poultry meat and eggs to 150 thousand tons and 1,500 million units, respectively, through the improvement of existing mechanisms of state support.

4. *Irrigated land.* Effective use of pastures, an increase in the volume of irrigated pastures for the development of fodder production.

5. *Crop production.* Developed crop production has unlimited potential for the development of food supply, including on irrigated lands (by 2021, the area of irrigated lands will be increased to 2 million hectares, by 2030 - to 3 million hectares). Improving the quality of seeds and the application of mineral fertilizers in crop production, as well as the intensive introduction of irrigated land and the installation of water-saving technologies (by 2021 the area of irrigated land will be increased to 2 million hectares, by 2030 - up to 3 million hectares).

6. *E-AIC.* The increase in labor productivity in the agro-industrial complex and export of processed agricultural products in 5 years will be at least 2.5 times to a greater extent ensured by the digitization of the agro-industrial complex. As part of the digitalization of the agro-industrial complex, there will be created at least 20 digital farms and 4,000 advanced farms across the country and 100% automation of processes and public services

will be provided. Digitization will focus on farms and simplify its operations from inception to distribution. Under the State Program of the AIC, at the expense of organized events, it is planned to increase GDP over 3 trillion. tenge, in which the effect of digitization of the agro-industrial complex will be 30% or about 1 trillion. tenge.

7. Pig breeding.

Implementation of mentioned industry programs will allow achieving:

- * creation of more than 600 thousand new positions;

- * insertion of an additional 50 million hectares of pasture;

- * increasing the production of beef and lamb from 600 thousand tons to 1.6 million tons;

- * to be among the 5 leading countries in the export of cattle meat;

- *additional production for import-dependent areas: dairy products, poultry meat, fruits and vegetables, sugar - more than \$ 1 billion.

These funds will be used to stimulate the insertion of modern technologies in the industry and the updating of agricultural equipment (www.mgov.kz).

State support of employment in the agrarian sector is one of the primary priorities of not only agrarian but also economic policy. The program for the development of productive employment and mass entrepreneurship for 2017–2021 «Enbek», which aims to promote productive employment of the population and involve citizens in entrepreneurship, plays a major macroeconomic role. One of the objectives of the implementation of the Program is training in the basics of entrepreneurship under the «Bastau Business» project, which involves unemployed persons, regardless of registration at the Employment Centers and self-employed persons with entrepreneurial potential, members of agricultural cooperatives, as well as people living in rural areas and in small cities of Kazakhstan. Let us look at some indicators and the results of the implementation of the «Enbek» Program:

- ◆ the unemployment rate on 01.12.2018 - 4.9% (in 2021 - no more than 4.8%);

- ◆ the share of labor resources without education or only with school education as of 01.12.2018 - 27% (in 2021 - no more than 20%);

- ◆ the share of unproductively employed in the composition of the self-employed population as of 01.12.2018 - 16% (in 2021 - no more than 10%);

- ◆ growth of actively operating small and medium-sized businesses as of December 1, 2018 – 1 241 thousand SMEs (in 2021 - an

increase of at least 10%) [Ik. 8].

A huge role in the state regulation of the agro-industrial complex of the country is prognostication, planning, and then the introduction of innovations and the achievements of scientific and technological progress in agricultural production. For the development of the competitive growth of the agrarian sector, first of all, it is necessary to introduce innovative technologies. The experience of countries with developed economies indicates that science, hi-tech, active innovation are the primary driving force of the economic life of the agro-industrial complex, and the predominant increase in agricultural production is achieved through the implementation of scientific and technological achievements [9].

In this regard, it is necessary to carry out the reform of agrarian science to increase the availability of educational and consulting services for agricultural producers. To implement the scientific support of agrarian science in the framework of the program-targeted financing of the Ministry of Agriculture, there were concluded 42 agreements with scientific organizations for the implementation of the program-targeted financing of 7.6 million tenge. The reports are submitted to the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan on time according to the contractual 68 obligations, all reports were reviewed at the SSTE and approved at meetings of the National Scientific Councils [Ik. 6].

An important direction in the implementation of the agrarian policy is the regulation of prices for socially significant food products (hereinafter - SSFP). The Government of the Republic of Kazakhstan affirms the list of socially significant food products. The threshold values of retail prices for SSFPs, the size of the maximum allowable retail prices for SSFPs are approved by local executive bodies. The threshold value of retail prices for SSFPs is the allowable level of retail prices which is set to prevent unreasonable price increases, to keep inflation within acceptable limits and to ensure macroeconomic stability in the country to which a business entity has the right to determine retail prices for SSFPs. The maximum allowable retail prices for SSFPs are recognized as the level of retail prices set by local executive bodies if the threshold values of retail prices for SSFPs are exceeded.

According to the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the inflation of prices for socially significant food products from the beginning of 2019 was 8.0%, from the beginning of

the month it was 0.6%. Information on prices for socially significant food products in June 2019 is as follows: since the beginning of June 2019, prices for the following products have increased: potatoes - by 20.5%; onion - by 16.1%; carrots - by 15.9%; rice - by 5.4%; chicken meat - by 2.1%; beef - by 1.7%; wheat flour of 1 class - by 1.2%; butter - by 0.8%; buckwheat - by 0.8%; horns - by 0.5%; kefir - by 0.1%; salt - 0.1%.

The decrease in prices is observed for cabbage - 51.9%, for the 1st category egg - 5.9%, for sugar - 1.8%. Pasteurized milk prices, cottage cheese, wheat flour of the 1st class, sunflower oil remained unchanged. In the regional section, the highest price growth for SSFP in June 2019 is noted in the cities of Zhezkazgan - 3.1%, Turkestan - 1.8%, Atyrau - 1.8%, Shymkent - 1.2%, Taldykorgan - 1.1%, Ust-Kamenogorsk - 1.0%, and the decline in prices observed in the cities of Kokshetau - 0.4%, Uralsk - 0.3%, Taraz - 0.1%. The main reasons for the increase in prices for vegetable products are the seasonality of production and the decrease in stocks of last year's crop among agricultural producers [10].

Conclusion:

1. Thus, in the regulation of agriculture and the development of the agrarian sector, the state and state support plays the most valuable role.

2. Long-term programs play an important role in the implementation of the agrarian policy of Kazakhstan. Long-term sectoral programs for the development of the agrarian sector of Kazakhstan formed to 2027 include the further development of seven branches of the agro-industrial complex.

3. The expedient and productive use of labor resources in agriculture at the stage of industrialization and diversification of the agro-industrial complex of Kazakhstan and state support for employment is one of the priorities of the agrarian policy.

4. The stabilization and further accelerated developments of the agro-industrial complex of our republic are impossible without the reproduction of new knowledge, the replication of the achievements of agrarian science, their accelerated diffusion into agrarian production. These areas of activity should be ensured by expanding the research and development work area, increasing the need for highly qualified scientific engineering personnel, financing research, and development at rates exceeding economic growth, which in turn will lead to a further increase in the knowledge-intensiveness of our country's GDP.

Список литературы

1 Джусибалиева А.К., Муталипқызы Б., Окутаева С.Т. Механизмы государственной поддержки аграрного сектора в Казахстане // Экономика и статистика.- 2017.- №1.-С. 67-77.

2 Джусибалиева А.К. Аграрная политика: учебное пособие. – Астана: КАТУ им. С.Сейфуллина, 2016.- 157 с.

3 Вдовенко А.В., Киселев Е.П. Мировое сельское хозяйство: учебное пособие.- Хабаровск: Тихоокеанский Государственный университет, 2010. – С.115-118.

4 Симагин Ю.А. Территориальная организация населения и хозяйства: учебное пособие.-Изд. 5-е.- М.: Инфра-М, 2018.- С. 87-92.

5 АО «Национальный управляющий холдинг «КазАгро» [Электронный ресурс]. - 2019. - URL: <https://www.kazagro.kz> (дата обращения: 25.07.2019).

6 Отчет о реализации Государственной программы развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы [Электронный ресурс].-2019.- URL: <https://mgov.kz> (дата обращения: 26.07.2019).

7 Джусибалиева А.К., Мурсалова Х.Н. Agrarian sector of Kazakhstan in the system of national economy // Проблемы агрорынка.- 2017.- №2.-С.45-52.

8 Джусибалиева А.К., Абдыкерова Г.Ж., Ахметова Г.И. Government regulation of employment in agricultural sector of Kazakhstan // Проблемы агрорынка.-2018.-№4.-С. 202-209.

9 Анализ мировых тенденций государственной поддержки сельского хозяйства. - М.: Департамент агропромышленной политики Евразийской экономической комиссии, 2015. - С. 67-70.

10 Официальная статистика. Мониторинг экономических показателей для государственных органов. Мониторинг экономических показателей для МНЭ РК [Электронный ресурс].- 2019.- URL: <http://stat.gov.kz> (дата обращения: 28.07.2019 г.).

List of references

1 Jussibaliyeva A.K., Mutalypkyzy B., Okutaeva S.T. Mechanisms of state support of the agricultural sector in Kazakhstan // Eco-nomics and statistics.-2017.- №1.- PP. 67-77.

2 Jussibaliyeva A.K. Agrarian policy: textbook.-Astana: S.Seifullin Kazakh Agrotechnical Universit, 2016.- 157 p.

3 Vdovenko A.V., Kiselev E.P. World agriculture: textbook.- Khabarovsk: Pacific national University, 2010. – PP. 115-118.

4. Simagin Y.A. Territorial organization of population and economy: textbook.- 5th edition. – М.: Infra-M, 2018. – PP. 87-92.

5. JSC «National managing holding «Kaz Agro» [Electronic resource].- 2019. -URL: <https://www.kazagro.kz> (accessed date: 25.07.2019).

Аграрная политика: механизм реализации

6. Report on the implementation of the State program of development of agroindustrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 [Electronic resource].- 2019.- URL: <https://mgov.kz> (accessed date: 26.07.2019).

7. Jussibaliyeva A.K., Mursalova H.N. Agrarian sector of Kazakhstan in the system of national economy // Problems of AgriMarket.- 2017.- №2. - PP. 45-52.

8. Jussibaliyeva A.K., Abdykerova G.Zh., Akhmetova G.I. Government regulation of employment in agricultural sector of Kazakhstan // Problems of AgriMarket.-2018.- N4.-PP. 202-209.

9. Analysis of global trends in state support of agriculture. – M.: Department of agroindustrial policy of the Eurasian economic Commission, 2015. - PP. 67-70.

10. Official statistics. Monitoring of economic indicators for public authorities. Monitoring of economic indicators for MNE RK [Electronic resource].- 2019.- URL: <http://stat.gov.kz> (accessed date 28.07.2019).

ҒТАХР 06.71.07
ӘОЖ 631.1

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІН ДАМУ ТУРАЛЫ МӘСЕЛЕСЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ

ISSUES OF AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX DEVELOPMENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AND SOLUTIONS

А.О. БАЗАРБАЕВ*

э.ғ.к., доцент

Б.К. КУПЕШОВА

экономика ғылымдарының магистрі

Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

asylbek.bazarbaev@narхоз.kz

А.О. БАЗАРБАЕВ

к.э.н., доцент

Б.К. КУПЕШОВА

магистр экономических наук

Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

A.O. BAZARBAYEV

C.E.Sc., Associated Professor

B.K. KUPESHOVA

Master of Economic Sciences

Narхоз University, Almaty, Kazakhstan

Аңдатпа. Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың, оның тиімді басқаруына елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы тәуелді болатын жалпы жүйелік мәселелері қарастырылған. Олардың ішінде: агротехнологиялардың артта қалуы, өндірістің негізгі құралдарының физикалық және моральдық тозуы; суармалы судың едәуір ысырабы, табиғи ресурстарды тиімсіз пайдалану; шаруашылық жүргізуші субъектілердің ұсақ тауарлығы; өнеркәсіптік қайта өңдеу үшін сапалы шикізаттың жетіспеушілігі және азық-түлік тауарларының ішкі нарығында отандық терең қайта өңдеу өнімдерінің төмен үлесі; аграрлық секторға инвестициялар тартудың елеусіз дәрежесі; ауылдық кооперацияның жеткіліксіз дамуы. Ауыл шаруашылығы саласының өзіндік ерекшеліктері халық үшін азық-түлік өнімдері мен экономиканың басқа салалары үшін шикізат өндірісіне, жұмыс күшін өндіруге негізделген. Агроөнеркәсіптік өндірістің жоғары деңгейі мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ететіні көрсетілген. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының қаржы-шаруашылық қызметінің негізгі көрсеткіштері: өндірілген өнім көлемі, сатудан түскен кірістер, оның өзіндік құны, сондай-ақ көрсетілген қызметтер, өндірістің рентабельділігі (шығындылығы) талданған. Рес-

өзі қамтамасыз етуге тек тиімді аграрлық саясат негізінде қол жеткізуге болады.

Агроөнеркәсіптік кешендегі елдің азық-түлік қауіпсіздігін қалыптастыру арқылы ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге қатысатын экономиканың маңызды секторының бірі болып табылады [1]. Бүгінгі күні азық-түлік барған сайын құнды және тапшы тауарға айналууда. Мұндай жағдайларда ауыл шаруашылығы әлеуеті бәсекеге қабілетті артықшылыққа ие, бұл ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруде жақсы пайда алуға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта қазақстандық агроөнеркәсіп әлемдік азық-түлік нарығында дамыған елдерден жалпы техникалық және технологиялық қамтылуы жағынан кейбір тұстарда айтарлықтай артта қалып жатады. Сонымен бірге, әлемдік ауыл шаруашылығы өзінің дамуының жаңа кезеңін бастан өткеруде: био- және нанотехнологияларды пайдалану арқылы кірістілік пен өнімділікті арттыруда. Бұл, соңғы жылдары дамыған елдердің ауыл шаруашылығында қалыптасқан жаңа технологиялық құрылымды сипаттайды.

Қазақстан агроөнеркәсіптік кешені, негізінен, ДСҰ-ға кіргеннен кейін ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің әлемдік нарықта бәсекелесуге мүмкіндік бермейтін, негізінен индустриалды тәртіпке сүйене отырып артта қалып отыр [2].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Ауыл шаруашылығын дамыту мәселелерін зерттеген мамандандырылған авторлардың кеңейтілген тізіміне қарамастан, қарастырылып отырған тақырып сыртқы факторлар: саяси, ақша және басқалар әсерінен Қазақстандағы экономикалық жағдайдың өзгермелілігіне байланысты.

Басқарудың экономикалық механизмін қалыптастыру ерекшеліктерін зерделеуге және ауыл шаруашылық өнімдерін жетілдіруге бағытталған зерттеулердің айтарлықтай көлеміне қарамастан ауыл шаруашылық өндірушісін сыртқы ұйымдармен өзара қарым-қатынасында әрдайым проблемалар бар және оларды шешуді талап етеді [3]. Агроөнеркәсіптік кешенді басқару тәжірибесін дамыту қажеттілігі теориялық және практикалық басқару үдерістерін жетілдіруді және агроөнеркәсіптік өндірісті дамытуды талап ететін жаңа проблемаларды тудырды.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың тұтастай әдіснамасының болмауы, ол көбінесе жаңғырту үдерістерінің табиғаты туралы заманауи нарықтық идеяларды есепке алады және еліміздің агроөнер-

кәсіптік кешенінде экономикалық тетігі мен құралдарының дамымауының себебі болып табылады. Осыған байланысты ауыл шаруашылық өндірушілерде реттеуді басқарудың жалпы тұжырымдамасын одан әрі дамытудың практикалық қажеттілігі бар.

Зерттеудің әдіснамалық негізі экономикалық ақпарат пен практикалық тәжірибені жүйелі және логикалық талдау болып табылады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Агроөнеркәсіптік кешенді дамытудың негізгі факторлары, ауыл шаруашылығы өнімдерінің негізгі түрлерін өндіруді арттыру және ауыл шаруашылық кәсіпорындарының рентабельділігін арттыру ауыл шаруашылығын негізгі өндіріс құралдарымен қамтамасыз ету және оларды тиімді пайдалану болып табылады.

Негізгі өндірістік активтерді қалпына келтіру және дамытудың негізгі мәселесі – бұл инвестиция. Жоғары инвестициялар негізгі құралдардың өсуіне ықпал етеді. Өкінішке орай, соңғы жылдары аграрлық сектордың негізгі капиталына салынған инвестициялар жеткіліксіз болып отыр [4].

Бүгінгі таңда Қазақстанда шаруашылық жүргізудің үш негізгі нысаны бар: ауыл шаруашылығы кәсіпорындары (ірі шаруашылықтар), фермерлік/шаруа қожалықтары (орта шаруашылықтар) және шаруа қожалықтары (шағын шаруашылықтар).

Ірі шаруашылық заңды тұлғалар болып табылады, ал шаруа қожалықтары бойынша ұйымдық-құқықтық нысан болып табылатын дара кәсіпкерлер мен заңды тұлғалар болып табылады. Шаруа қожалықтары шаруашылық-экономикалық нысан ретінде алынып тасталды (заңды тұлғалардан тыс), бірақ бұған қарамастан олар ауыл шаруашылығы өнімдерін, әсіресе мал шаруашылығы өнімдерін маңызды өндірушілер болып қала береді [5].

Қазақстан Республикасы бойынша 2018 жылы шілде айының ақпараттарына сәйкес тіркелген ауыл шаруашылық өнімдерін өндірушілер саны 16 412 бірлікті құраған, 2019 жылдың басына 16 525 бірлік болып 113 бірлікке саны артқан. Оның ішінде негізгі қызмет түрі бойынша экономикалық қызмет түрі «Өсімдік және мал шаруашылығы, аңшылық және осы салаларда қызметтер ұсыну» бойынша заңды тұлғалар, филиалдар және өкілдіктер саны 15 378 бірлік, 2019 жылдың басына 15 451 бірлік болды, яғни 73 бірлікке өскен.

Ал қосалқы қызмет түрі бойынша 2018 жылдың шілдесінде 1 034 бірлік болған, олардың саны 40 бірлікке артып 1 074 бір-

Аграрная политика: механизм реализации

2 кесте – Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық құрылымдарының таңдамалы зерттеуінің нәтижелері

Көрсеткіш	IV тоқсан 2016 ж.	IV тоқсан 2017 ж.	IV тоқсан 2018 ж.
Таңдамалы зерттеуге қатысқан ауыл шаруашылық құрылымдарының саны	1 520	1 519	1 517
Оның ішінде:			
- шаруашылық серіктестіктер	1 497	1 498	1 047
- мемлекеттік серіктестіктер	23	21	19
- акционерлік қоғамдар	0	0	10
- басқа ұйымдастырушылық құқықтық нысандағы кәсіпорындар	0	0	441
Өндірістік және кәсіпкерлік қызметті шектейтін факторлар (жауаптардың жалпы санына %-бен) оның ішінде:	170	150	133
- ақша қаражаттарының жетіспеушілігі	30	32	31
- несиелі бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер	13	13	15
- материалды техникалық базаның тозуы	23	19	16
- өнімге сатып алу бағасы төмен	32	23	19
- айналым қаражаттарының жетіспеушілігі	21	21	18
- салықтардың жоғары болуы	11	9	13
- сатып алушылардың төлем қабілетсіздігі	9	7	6
- табиғи ресурстардың таусылуы	12	11	9
- сұраныстың жетіспеушілігі	10	7	6
- басқа да	9	8	8

Таңдамалы зерттеуге қатысқан ауыл шаруашылық құрылымдары бойынша ақпарат талдау жылдарының соңғы тоқсаны бойынша қарастырылған. 2016 жылдың IV тоқсанында зерттеуге қатысқан ауыл шаруашылық құрылымдарының саны 1 520 бірлік, 2017 және 2018 жылдары сәйкесінше 1 519 және 1 517 бірлік болған.

Шаруашылық серіктестіктер 2016 жылдың IV тоқсанында - 1 497 бірлік, 2017 және 2018 жылдары сәйкесінше 1 498 және 1 047 бірлік болған.

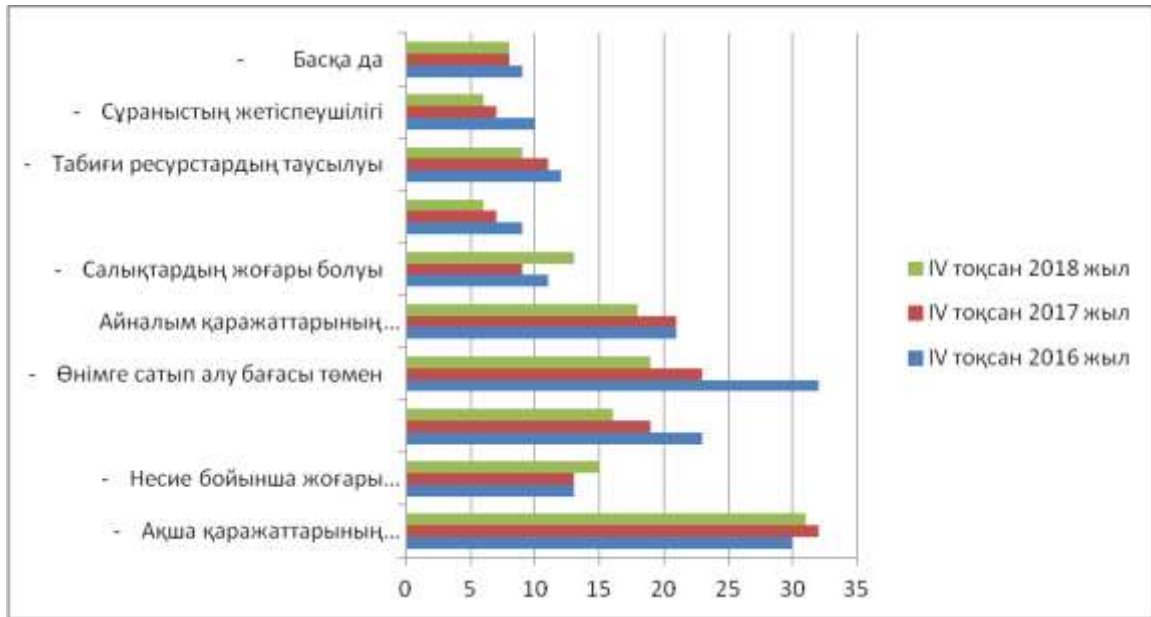
Мемлекеттік серіктестіктер 2016 жылдың IV тоқсанында – 23 бірлік, 2017 және 2018 жылдары сәйкесінше 21 және 19 бірлік болған.

Осылайша, аграрлық салада бизнесті жүргізу қазіргі кезеңде өте қиын. Шешуді талап ететін өзекті проблемалардың арасында мыналар қарастырылады: АӨК-дегі инвестициялардың төмен деңгейі; шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын құру үшін бастапқы капиталды қалыптастыру көздерінің болмауы; АӨК кәсіпорындарының төмен баға бойынша өнімді сатудан шамалы ақшалай түсімдерге әкеп соққан қаржылық тұрақсыздығының болуы; мау-

сымдық өндірісті қаржыландыру үшін кәсіпорындарда меншікті айналым қаражатының жеткіліксіздігі.

Сонымен қатар банк несиесін ресімдеу үшін кепіл мүмкіндіктерінің болмауы, сондай-ақ кредит бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер; ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының негізгі құралдарының табиғи тозуы; ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірудің барлық циклін қамтамасыз ететін агроөнеркәсіп техникасының жетіспеушілігі; делдалдардың көп саны және соның салдарынан бөлшек сауда бағасы бойынша түпкілікті өнім ұсынатын ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері үлесінің төмендеуі; ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру жөніндегі технологиялардың сақталмауы (тыңайтқыштарда, суармаларда және т.б. үнемдеу) [7].

Акционерлік қоғамдар және басқа ұйымдастырушылық құқықтық нысандағы кәсіпорындар 2018 жылы қатыса бастаған, және олардың саны 10 және 441 бірлікті құраған. Таңдамалы зерттеуге қатысқан ауыл шаруашылық құрылымдары бойынша ақпарат талдау 1 суретте бейнеленген.

1 сурет – Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылық құрылымдарының таңдамалы зерттеу нәтижелерінің динамикалық өзгерістері

Ауыл шаруашылық құрылымдарының таңдамалы зерттеуінің нәтижелері бойынша өндірістік және кәсіпкерлік қызметті шектейтін факторлар болып мыналар танылған: ақша қаражаттарының жетіспеушілігі, несие бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер, материалды-техникалық базаның тозуы, өнімге сатып алу бағасы төмен, айналым қаражаттарының жетіспеушілігі, салықтардың жоғары болуы, сатып алушылардың төлем қабілетсіздігі, табиғи ресурстардың таусылуы мен сұраныстың жетіспеушілігі [8]. Алдыңғы жылдарға қарағанда осы факторлардың ішінде респонденттер несие бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер мен салықтардың жоғары болуын атап өткен.

Осылайша, ауыл шаруашылығына үнемі мемлекеттік қолдау қажет. Бүгінгі таңда мемлекет осы салаға назар аударып, ауыл шаруашылығына жағымды әсер ететін түрлі даму бағдарламаларын әзірлеуде. Дегенмен, инвесторлар үшін осы сала пайда әкелетін кезде тартымды болады. Бұл ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің жоғары борыштық жүктемесінің төмендеуі жағдайында ғана мүмкін.

Көптеген сарапшылар мен ауыл шаруашылық өндірушілер бүгінгі күні оптимистік баға беруде, өйткені дағдарыс өз өнімдерін дамытуға және тамақ өнімдерін тиімді өндіруге мүмкіндік беретініне сенеді. Еліміздің агроөнеркәсіп кешені айтарлықтай нәтижелерге қол жеткізгенде: нарықтық қатынастар негізінде өндірістің тұрақты өсуі, еңбек өнімділігінің артуы, саланың

негізгі қорларының жаңаруы және инфрақұрылымының қалпына келуі, дәнді және майлы дақылдар өнімдері экспортының айтарлықтай өсуі байқалатын болады [9].

Тұжырымдар.

Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің дайындаған мәліметтерін зерттеу нәтижелері бойынша агроөнеркәсіптік кешенді дамыту перспективалары бойынша мынадай негізгі ұсыныстар анықталды:

1. Қазіргі заманғы экономикалық жағдайларда аграрлық секторды дамыту үшін ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілерге, әсіресе шағын және орта бизнеске жеңілдікті несие алу үдерісін бақылау қажет.

2. Ауылдық жерлерде өмір сүру сапасын жақсарту, инфрақұрылымды дамыту, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілерді салықтық жүктемесінен босату, бұл жұмыссыз ауыл тұрғындарының көп мөлшерін пайдалануға және тұрғындардың қалаларға кетуін тоқтатуға мүмкіндік береді.

3. Өнімнің сатылу аймағында жеңілдікті жалгерлік төлемдерді белгілеу және өнім сапасын санитарлық-эпидемиологиялық тексеру кезінде бюрократтық кедергілерді жеңу жолымен жергілікті ауыл шаруашылық тауар өндірушілерінің жергілікті нарықтарын анықтау және «қорғау».

4. Ауыл шаруашылық өндірушілер, басқа да жеке кәсіпкерлік сияқты, сыртқы факторларға (ауа райы жағдайларына) ұшырайды. Осылайша, олардың кәсіпкерлік белсенділігіне тәуекелі артып, кейде есептеу мүмкін емес, яғни кәсіпкерлер сақтандыру құралына жүгінеді.

5. Ауыл шаруашылығына үнемі мемлекеттік қолдау қажет. Бүгінгі таңда мемлекет осы салаға назар аударып, ауыл шаруашылығына жағымды әсер ететін түрлі даму бағдарламаларын әзірлеуде. Дегенмен, осы салаға инвесторлар үшін пайда әкелетін кезде тартымды болады.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017–2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі №423 қаулысы, 197 б.

2 Смагулова Ш.А. Социально-экономический механизм устойчивого развития сферы хранения и переработки АПК РК. - Алматы: TST-Company, 2017. - 350 с.

3 Доскеева Г.Ж., Керимова У.К. Тұрақты жағдайындағы агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеу: оқу құралы / ред. Ш.А. Смагулова.- Алматы: TST-Company, 2016. - 330 б.

4 Тлесова А.Б., Примбетова С.Ч., Кантамбаева Ш.М. Қазақстанның аграрлық саласы: инновациялық даму // Проблемы агро-рынка». - 2018. - №2. - Б. 34-43.

5 Анализ рынка сельского хозяйства в Казахстане: валовый продукт, занятость населения, производственные системы, госпрограмма развития АПК, сельскохозяйственные организации [Электронный ресурс].- 2019.- URL: <http://www.marketingcenter.kz>. (дата обращения: 21.08.2019).

6 Қазақстан Республикасы Статистика комитетінің ресми сайты [Электрондық ресурс].-2018.-URL: <http://stat.gov.kz> (қаралған күні: 19.04.2019).

7 Зубарева Ю.В., Пилипенко Л.М. Проблемы ведения агробизнеса и направления их решения // Фундаментальные исследования. - 2016. - № 12(4). – С. 858-862.

8 Молдашев А.Б. АПК Казахстана: проблемы развития и поиск их решения // Проблемы агро-рынка. –2016. –№3. –С. 7-13.

9 Нукешева А.Ж., Айнаканова Б.А., Казкенова А.С.. Аграрлық өндірісті әртараптан-дырудың өзекті мәселелері // Проблемы агро-рынка». - 2018. - №4. - Б. 43-50.

Әдебиеттер тізімі

1 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017 – 2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі №423 қаулысы, 197 б.

2 Smagulova Sh.A. Social'no-jekonomicheskiy mehanizm ustojchivogo razvitija sfery hranenija i pererabotki APK RK. - Almaty: TST-Company, 2017. - 350 с.

3 Doskeeva G.Zh., Kerimova U.K. Тұрақты жағдайындағы агроөнеркәсіптік кешенді мемлекеттік реттеу: оқу құралы / ред. Ш.А. Смагулова. - Алматы: TST-Company, 2016. - 330 б.

4 Tlesova A.B., Primbetova S.Ch., Kantarbaeva Sh.M. Қазақстанның аграрлық саласы: инновациялық даму // Problemy agrorynka». - 2018. - №2. - Б. 34-43.

5 Analiz rynka sel'skogo hozjajstva v Kazahstane: valovyj produkt, zanjatost' nasele-nija, proizvodstvennye sistemy, gosprogramma razvitija APK, sel'skohozjajstvennye organizacii [Jelektronnyj resurs].- 2019.-URL: <http://www.marketingcenter.kz>. (data obrashhenija: 21.08.2019).

6 Қазақстан Республикасы статистика комитетінің ресми сайты [Jelektronдық resurs].-2018.-URL: <http://stat.gov.kz> (қаралған күні: 19.04.2019).

7 Zubareva Ju.V., Pilipenko L.M. Problemy vedenija agrobiznesa i napravlenija ih reshenija //Fundamental'nye issledovanija.- 2016.-№12(4). – S. 858-862.

8 Moldashev A.B. APK Kazahstana: problemy razvitija i poisk ih reshenija // Problemy agrorynka. –2016. –№3. –S. 7-13.

9 Nukesheva A.Zh., Ajnakanova B.A., Kazkenova A.S.. Аграрлық өндірісті әртараптан-дырудың өзекті мәселелері // Problemy agrorynka». - 2018. - №4. - Б. 43-50.

one of the main priorities of socio-economic policy of the state. Currently, the country is actively implementing the State program of development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021.

Material and methods of research. The article deals with the main issues of food security and food independence of Kazakhstan in the context of state regulation of agriculture and the implementation of agrarian policy in general. In the preparation of the article, we used the method of macroeconomic analysis, statistical method, method of macroeconomic aggregation. The article provides an overview of monitoring the status of the food security of Kazakhstan on the main indicators. The main conclusions and proposals of the scientific article are based on the Laws of the Republic of Kazakhstan in the field of food security regulation, as well as on the materials of the State program of development of agriculture in the Republic of Kazakhstan for 2017-2021.

The analysis of theoretical and practical materials allowed to determine the main measures that promote the elimination of internal and external threats to food security. The problem of national food security should be viewed in the context of influence and close connection with ongoing reforms in the agro-industrial complex, as well as in conjunction with the mechanism for solving the problem of economic security. In ensuring food security, nodal directions of agrarian policy are concentrated in the context of the country's integration into the global economic space. It should be noted that the agrarian policy is a purposeful system of state measures in the field of agrarian production, distribution, exchange, and consumption of agricultural products. It is designed to reflect the interests of society, all its social groups, and is aimed at strengthening the national economy. The sphere of implementation of agrarian policy is the agrarian economy, which is an integral and very important element of the national economy. Therefore, the issue of food security of Kazakhstan is of particular relevance in the context of integration processes in the Eurasian Economic Union and the World Trade Organization, as well as due to mutual economic sanctions of the Russian Federation and major Western countries.

Results and their discussion. The economic development of the state, its potential, stability, and position in the modern world are determined by the ability to ensure the country's food security. AIC is one of the important sectors of the economy, which forms the country's food and economic security, as well

as the labor and settlement potential of rural areas. Solving this problem requires completely new approaches to the development of the industry. In the execution of this order, positions have been determined for which Kazakhstan has high export potential. This, above all, meat products, including beef and lamb. The positions for which there are vacant niches in the domestic market are also defined and it is necessary to get rid of imports. These are dairy products, poultry, fruits and vegetables, and sugar. Solving these problems requires completely new approaches to the development of the industry.

With this in mind, the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan carried out work on the adjustment of the current state program for the development of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 with the involvement of representatives of agribusiness and non-governmental organizations. Based on the key indicators and program activities following the standards of project management, long-term investment programs have been developed with an implementation period of 10 or more years in the main areas of the agro-industrial complex. These are programs for the development of meat and dairy animal husbandry, poultry farming, irrigated land. The state program will provide for the solution of key conceptual issues of the industry and related areas, such as the digitization of the agro-industrial complex, technical regulation, taxation, and rural areas. In general, the project state program provides for the implementation of 10 tasks. These are – food security, availability of financing, optimal taxation, improving the efficiency of land and water resources use, accessibility of sales markets and export development, agrarian science, technology transfer and the development of competences of AIC entities, technical equipment, and production intensification, quality of public services and digitalization, rural development. Thus, the State Program will provide essential conditions for the development of the AIC [1].

The AIC of Kazakhstan plays a fundamental role in the country's economy. Its development will balance the sustainable development of the country, increase labor productivity and ensure the improvement of the standard of living of the majority of the population. Currently, the State program for the development of the agro-industrial complex, calculated until 2021, is being actively implemented in the country. The AIC of the Republic of Kazakhstan has good prospects for fur-

ther development: the export positions of the oilseed and meat sectors are increasing, and in terms of grain and flour, Kazakhstan has quickly become one of the largest exporting countries in the world. The membership of Kazakhstan in the Eurasian Economic Union (hereinafter - the EEU) and the World Trade Organization (hereinafter - the WTO) creates opportunities and at the same time makes high demands on competitiveness in both domestic and foreign markets. In this regard, the role of state regulation of agriculture and AIC is extremely important [2].

An important component of sustainable development of the agricultural sector is the formation and implementation of cluster initiatives in the most competitive sectors of the agro-industrial complex, which entails an increase in the level of agricultural technologies and the quality of the output of the food industry, an increase in the added value and incomes of the agro-industrial complex. The main goal of creating and developing clusters in the agro-industrial complex of Kazakhstan is to create conditions for expanding domestic production and increasing the competitiveness of products of these industries based on the formation of integration links and improving state regulation [3].

Article 22 «Ensuring Economic Security» of the Law of the Republic of Kazakhstan «On the National Security of the Republic of Kazakhstan» of January 6, 2012, No. 527-IV ZRK (with amendments and additions as of April 6, 2016) states that economic security includes financial, food, energy, and transport security. This article defines food security, envisaging the status of protection of the economy, including the agro-industrial complex, in which the state can provide physical and economic access to the population of high-quality and safe food products sufficient to reach the physiological norms of consumption and demographic growth.

The Law of the Republic of Kazakhstan «On state regulation of the development of the agro-industrial complex and rural territories» (with amendments and additions as of April 2, 2019), (hereinafter referred to as the Law) was supplemented with Chapter 3-1 «State regulation of food security» in accordance with the Law of the Republic of Kazakhstan «On amendments and addenda to certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Food Security Issues» dated December 11, 2009 No. 229-IV. At the same time, by Article 19-1 of the Law, the criteria for ensuring food security are: physical accessi-

bility of food products; economic affordability of food products; food safety guarantee.

Food security of any state is an integral part of its national security. Improving the provision of quality food to the population is an important socio-economic task, the solution of which is of great importance for each state. Ensuring food security is the most important direction and interstate interaction, as it covers a wide range of national, economic, social, demographic and environmental factors. At the same time, the development of the agro-food sector of the economy should become one of the main priorities of the socio-economic policy of the state, since reliable food supply to the population is impossible without the sustainable functioning of the agro-industrial complex of the country and the food market. In ensuring food security, the main directions of agricultural policy are concentrated in the conditions of integration of the country into the world economic space [4].

The main goal of the sustainable development of the AIC is to provide the population with food, agricultural raw materials industry, preservation of the country's food security. The principal tasks of state regulation of the AIC are the development of agro-industrial production, ensuring food security, regulating markets and maintaining economic parity between agriculture and other sectors of the economy, creating an effective management system for the agrarian sector of the economy, implementing a unified science-technology policy, protection of domestic producers and others. However, the average annual growth rate of food production, in general, does not keep pace with the growth rate of consumption and incomes of the population, as a result of which the free niche in the market is filled by imports and its share in domestic consumption remains very significant. At the same time, the development of the agri-food sector of the economy should become one of the main priorities of the social and economic policy of the state, since a reliable food supply of the population is impossible without the stable functioning of the agro-industrial complex of the country and the food market [Ik. 2].

Food security is directly dependent on the economic status of the country, the development of the food complex, including the industries that ensure its functioning. An important condition for the country's food security is the satisfaction of the main part of the population's need for food products at the expense of domestic production. When establishing criteria for the state of national food security, it

Аграрная политика: механизм реализации

is necessary to take into account that they should characterize the level of satisfaction of the population's food needs, as well as the degree of sustainability of the country's food supply. Improving food security will contribute to monitoring the agrarian sector of the economy using food security criteria not only in the country but also in individual regions, staffing for the agro-industrial complex, without which innovative development and increased competitiveness of agriculture are impossible [5].

Ensuring food security depends on the availability and quality of land resources, agricultural equipment, environmental conditions of the population of a certain region or country, their economic condition, as well as the level of development of industries that produce food. In an unstable market economy, there may be problems of inadequate food supply to certain population groups and regions. Own food production and the growth of food imports are associated with a number of factors that pose risks to the food supply of the population, and consequently the problem of food security of the country. To ensure the effective development of the market and stimulate the sale of products, the government of Kazakhstan needs to create a special system of commodity circulation, using the appropriate pricing mechanism, which will displace

intermediaries and improve the state agricultural policy, orienting the price system to stimulate the conduct of expanded reproduction, production of quality products, improving its competitiveness, using the relevant advantages of the regions of the Republic of Kazakhstan for effective specialization in the production of grain, milk and other products. It is also necessary to move to the state regulation of prices for basic resources, fuel, energy, agricultural products (grain, livestock and poultry, etc.) and food products (meat and certain types of meat products, etc.) [6].

According to the Law «On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Kazakhstan on Food Security» dated December 11, 2009, No. 229-IV, food security is ensured by:

- the formation and use of regional stabilization funds of food products under the rules of formation and use of regional stabilization funds of food products;
- monitoring the level of food security;
- exceptions to purchase genetically modified food products, food products containing genetically modified organisms in the regional stabilization funds of food products.

Table 1 presents data on the volume of purchase of goods in stabilization funds in 2018.

Table 1- The volume of purchases of food products to stabilization funds in Kazakhstan in 2018

Name of goods	Unit of measure	The volume of purchase
Polished rice	kilogram	1 267 921
Wheat flour of the first grade	kilogram	2 226 560
Buckwheat	kilogram	531 747
Vermicelli	kilogram	22 000
Chicken	kilogram	12 383
Chicken legs	kilogram	160
Pasteurized milk 2,5% fat	liter	5 080
Eggs, category 1 and 2	a dozen	1 201 734
Unsalted butter	kilogram	19 980
Sunflower oil	liter	412 438
Cabbage	kilogram	1 611 278
Onions	kilogram	2 585 885
Carrot	kilogram	2 621 570
Potato	kilogram	11 453 613
Granulated sugar	kilogram	5 603 480
Beef - shoulder-chest	kilogram	521 869
Salt	kilogram	535

*Source: Food security monitoring indicators // Statistics committee of MNE of the RK. – www.stat.gov.kz [7].

Monitoring of the status of food security is carried out by the authorized body in the field of development of the agro-industrial complex based on data of local executive bodies and

the authorized body that manages state statistics, including in real-time. Based on the monitoring of the status of food security, the authorized body in the field of development of

Аграрная политика: механизм реализации

the agro-industrial complex forms states information resources in the field of food security. One of the areas of development of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan (hereinafter - the Ministry of Agriculture) is the monitoring of average prices for socially significant food products (SSFPs), which are published on the official website of the Ministry every week. For all the specified goods, price monitoring is carried out on an

ongoing basis in the context of all regional centers of 14 regions of Kazakhstan and the cities of Nur-Sultan and Almaty. Based on the results, it is possible to track a clear trend of growth, decline or price stability for SSFPs. According to the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan on socially significant food products as of March 26, 2019, the average prices in the cities of Kazakhstan are as follows (table 2).

Table 2- The average price level in Kazakhstan for SSFPs (total in cities), as of March 26, 2019

Name of goods	Unit of measure	Average price, tenge
Wheat flour of the first grade	kilogram	129.28
Wheat bread from flour of the first grade	kilogram	132.03
Horns	kilogram	168.68
Buckwheat	kilogram	151.61
Rice	kilogram	251.75
Beef shoulder-chest	kilogram	1 554.93
Chicken parts (thigh, shin, wings)	kilogram	772.20
Pasteurized milk 2,5%	liter	213.95
Kefir 2,5%	liter	242.89
Cottage cheese	kilogram	1 387.76
Eggs, category 1	a dozen	267.85
Sunflower oil	liter	423.91
Unsalted butter	kilogram	2 067.73
Potato	kilogram	84.49
Carrot	kilogram	98.05
Onions	kilogram	92.69
Cabbage	kilogram	161.88
Granulated sugar	kilogram	234.41
Salt	kilogram	51.00
*Source: Compiled by the authors on the basis of the Ministry of agriculture – www.moa.gov.kz [Ik.1]		

Information on prices of SSFPs in July 2019. According to the Statistics Committee of the Ministry of National Economy of the Republic of Kazakhstan, the inflation of prices for socially significant food products from the beginning of 2019 was 8.0%, from the beginning of the month it was 0.6%. Information on prices for socially significant food products in June 2019 is as follows: since the beginning of June 2019, prices for the following products have increased: - potatoes - by 20.5%; - onion - by 16.1%; - carrots - by 15.9%; - rice - by 5.4%; - chicken meat - by 2.1%; - beef - by 1.7%; - wheat flour of 1 class - by 1.2%; - butter - by 0.8%; - buckwheat - by 0.8%; - horns - by 0.5%; - kefir - by 0.1%; - salt - 0.1%. *The decrease in prices* is observed for cabbage - 51.9%, for the 1st category egg - 5.9%, for sugar - 1.8%. Pasteurized milk prices, cottage cheese, wheat flour of the 1st class, sunflower oil remained unchanged. In the regional section, the highest price growth for SSFP in June 2019 is noted in the cities of Zhezkazgan - 3.1%, Turkestan -

1.8%, Atyrau - 1.8%, Shymkent - 1.2%, Taldykorgan - 1.1%, Ust-Kamenogorsk - 1.0%, and the decline in prices observed in the cities of Kokshetau - 0.4%, Uralsk - 0.3%, Taraz - 0.1%. The main reasons for the increase in prices for vegetable products are the seasonality of production and the decrease in stocks of last year's crop among agricultural producers [Ik.1].

To stabilize prices for socially significant food products, certain measures are being taken by the Ministry of Agriculture and town councils of regions and cities of Astana, Almaty, and Shymkent. Regional stabilization funds for food products are being formed in the regions. In addition, as a systematic measure to stabilize sugar prices, the Ministry of Agriculture has developed a sectoral program for the development of domestic sugar production, which involves such measures as: expanding the seeded area, developing seed production and increasing the yield of sugar beet, providing support for the purchase of agricultural

machinery for the cultivation of sugar beet, stimulating the construction of sugar factories from domestic beet raw materials.

The materials of the press release of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan on the basis of the results of 2018 provides an analysis of the security of the main types of food products, which showed that the share of domestic production in internal consumption is more than 80% for all major types of food products. To maintain the level of competitiveness achieved by Kazakhstan and its further improvement, approaches to state regulation of the agro-industrial complex have been revised with a focus on protecting the domestic market, expanding foreign sales markets, developing trade and logistics infrastructure, and increasing the availability of financing AIC entities. In general, food production for 2018 showed positive dynamics, however, for individual products, the share of domestic production in internal consumption was still at a low level: these are apples, fruit and vegetable crops, poultry meat, sausages, butter, cheese and cottage cheese, fish. The production of these products was identified as priority areas in the application of measures of state regulation and support.

Currently, according to the monitoring of the state of food security in the country, the provision of the population of the country by beef from domestic production was 97%, by pork - 98%, horse meat - 97%, lamb - 100%, poultry meat - 49%, canned meat - 70.6%, sausage products - 55%, processed milk - 92%, dairy products - 87%, butter - 78%, cheese and cottage cheese - 61%.

In order to increase economic affordability and increase the competitiveness of domestic food in the internal and foreign

markets, it is also necessary to have flexible taxation of agricultural producers, subsidies and preferences, tax and other benefits, increasing the investment attractiveness of the agro-industrial complex, monitoring the implementation of financial recovery measures taken in the framework of strategic development of the agro-industrial complex [8].

Monitoring of food safety indicators presented by the data of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan as of January – June 2018 suggests that the highest level of security of the domestic market due to internal production (in%) is observed for such types of products as: wheat flour (1 649.2 %), salt (404.3%), wheat (289.1%), chicken egg (183.7%), pasta (178.2%), tea (156.9%), poultry meat (151.7%), horse meat (149.8%), beef (143.6%), wheat bread from flour (131.6%), lamb (124.2%). Based on data analysis, it can also be summarized that high food security (over 80%) is observed for such types of products as raw milk (111.7%), rice (101.3%), granulated sugar (95.2%), sunflower oil (87.5%). Thus, the security of the domestic market for the main types of food from internal production is more than 80% (the exceptions are: vegetable oil - 70.7%, butter - 78.1%, granulated sugar - 62.4%, cheese and cottage cheese - 61.1%, sausages - 55.3%, poultry meat - 48.9%, apples - 48.4%, fish - 56.6%) [9].

In accordance with the indicative parameters to reduce imports by priority products by increasing its domestic production, the Ministry of agriculture plans to achieve the following indicators (in accordance with the program of development of agriculture of Kazakhstan for 2017-2021). These figures are shown in table 3.

Table 3 - Provision of domestic consumption in Kazakhstan with products of domestic production (percent, %)

Share of production in domestic consumption	2017	2018	2019	2020	2021
Poultry meat	59	64	69	72	74
Meat products (in terms of meat)	62	65	68	73	76
Dairy products (in terms of milk)	78	81	85	89	93
Vegetable oil	99	120	174	204	217
Produce	91	93	94	96	97
Fruit and grapes	49	53	57	61	66
Canned fruit	24	30	37	42	48
Sugar	11	14	18	23	28

*Source: The state program of development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 [Ik. 2]

The analysis shows that the domestic food market is largely present imports, and for

those types of food products that are traditionally produced in domestic enterprises –

butter and vegetables, cheese and cottage cheese, sausages and sugar, fruits and vegetables and canned meat. At the same time, there is an insufficient share of the processing of agricultural products produced in the country and underutilization of production capacities of processing enterprises.

The food market of any country is subject to the influence of not only internal but also external threats. The external threat to the food security of the country arises as a result of increasing dependence on imports of the main types of food of the republic, its regions, cities, industrial centers from exporting countries. For example, currently Kazakhstan, being a WTO member, the EEU, on the one hand, is dynamically developing international economic relations with member countries, but on the other hand, it enhances the openness of the Kazakhstani domestic market, as there is a threat of large-scale expansion of food imports, possible crowding out of domestic producers and, as a result, cutting their production.

Food security directly depends on the economic condition of the country, the development of the food complex, including the industries that ensure its functioning. An important condition for the food security of the country is to meet the basic needs of the population in food products at the expense of domestic production. At the same time, the development of the agro-food sector of the economy should become one of the main priorities of the socio-economic policy of the state, since reliable food supply to the population is impossible without the sustainable functioning of the agro-industrial complex of the country and the food market.

According to agrarian scientists, the regulation of food markets by purchasing products and food interventions is the most important element of public policy that serves food safety. The external economic orientation of the state policy in the field of food security is the effective implementation of the international division of labor in the food sector while avoiding a critical dependence on food imports. When establishing criteria for the status of national food security, it should be taken into account that they must characterize the level of satisfaction of the population's food needs, as well as the degree of sustainability of the country's food supply [10].

Conclusions

1. A key role in ensuring food security is played by government measures aimed, firstly, at ensuring the growth of real incomes of the population, improving its living

standards; *secondly*, on the sustainable development and functioning of the agri-food sector of the country's economy; *thirdly*, the effective regulation of foreign trade in agricultural products, raw materials and food products, and above all their imports, in order to protect the domestic food market and the economic interests of domestic producers from unfair competition.

2. The degree of food security of the state depends primarily on the basic potential of agricultural production and investment in food production, including the agro-industrial complex.

3. The most important condition for food security of the country is to meet the main part of the population's need for food at the expense of domestic production.

4. As a result of increasing dependence on imports of the main types of food products of the Republic as a whole, its individual regions, cities, industrial centers from exporting countries, there is an external threat to the food security of the country.

5. Analysis of the status of food security requires careful study of issues and tasks related to state support, maintenance or increase in the level of agricultural production.

Список литературы

- 1 Направления развития АПК Казахстана [Электронный ресурс].- 2019.-URL: <https://www.mgov.kz> (дата обращения: 31.07.2019).
- 2 Государственная программа развития агропромышленного комплекса Республики Казахстан на 2017-2021 годы [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <https://mgov.kz> (дата обращения: 30.07.2019).
- 3 Джусибалиева А.К., Мурсалова Х.Н. Agrarian sector of Kazakhstan in the system of national economy // Проблемы агрорынка.- 2017.- №2.-С. 45-52.
- 4 Жанбекова З.Х. Продовольственная безопасность Казахстана: теоретические аспекты и приоритеты обеспечения: автореф. ... к.э.н.- Караганда: Карагандинский экономический университет Казпотребсоюза, 2008.- 16 с.
- 5 Джусибалиева А.К. Аграрная политика: учебное пособие. – Астана: КАТУ им. С. Сейфуллина, 2016.- 157 с.
- 6 Кендюх Е.И. Обеспечение продовольственной безопасности страны на основе повышения конкурентоспособности АПК: теория, методология, практика (на материалах Республики Казахстан): автореф. ... д.э.н.- Новосибирск: Сибирский научно-исследова-

тельский институт экономики сельского хозяйства СО РАСХН, 2014. – 32 с.

7 Официальная статистика. Перечень показателей мониторинга состояния продовольственной безопасности. Мониторинг экономических показателей для государственных органов [Электронный ресурс].- 2019.- URL: <http://stat.gov.kz> (дата обращения: 01.08.2019).

8 Джусибалиева А.К., Сайымова М.Д., Мурсалова Х.Н. State regulation of food security in the Republic of Kazakhstan //Проблемы агрорынка.-2017.- №4.- С. 41-50.

9 Направления развития. Цены на социально значимые продовольственные товары [Электронный ресурс].- 2019.- URL: <https://www.mgov.kz> (дата обращения: 02.08.2019).

10 Афонина В.Е. Инвестиции как инструмент обеспечения продовольственной безопасности России.- Одинцово: Одинцовский гуманитарный университет, 2015. - С. 263-264.

List of references

1 Direction of development. Agriculture of Kazakhstan [Electronic resource].- 2019.- URL: <https://www.mgov.kz> (accessed date: 31.07.19).

2 The state program of development of agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 [Electronic resource].- 2018.- URL: <https://www.mgov.kz> (accessed date: 30.07.2019).

3 Jussibaliyeva A.K., Mursalova H.N. Agrarian sector of Kazakhstan in the system of national economy // Problems of AgriMarket.- 2017.- №2.-PP. 45-52.

4 Zhanbekova Z.H. Food security of

Kazakhstan: theoretical aspects and priorities of ensuring: diss abstract. ... C.E.Sc.- Karaganda: Karaganda economic University of Kazpotreboyuz, 2008.-16 p.

5 Jussibaliyeva A.K. Agrarian policy: textbook.-Astana: S.Seifullin Kazakh Agrotechnical University, 2016.- 157 p.

6 Kendyukh E.I. Ensuring food security of the country on the basis of improving the competitiveness of agriculture: theory, methodology, practice (on the materials of the Republic of Kazakhstan): diss abstract. ... Dr.E.Sc.- Novosibirsk: Siberian research Institute of Economics of agriculture SB RAAS, 2014.- 32 p.

7 Official statistics. List of indicators for monitoring the state of food security. Monitoring of economic indicators for public authorities [Electronic resource].- 2019.- URL:<http://stat.gov.kz> (accessed date: 01.08.2019).

8 Jussibaliyeva A.K. Sayimova M.D., Mursalova H.N. State regulation of food security in the Republic of Kazakhstan //Problems of the AgriMarket.-2017.- №4.- PP. 41-50.

9 Directions of development. Prices for socially important food products [Electronic resource].-2019.-URL:<https://www.mgov.kz> (accessed date: 02.08.2019).

10 Afonina V.E. Investments as a tool to ensuring food security in Russia.- Odintsovo: Odintsovo Humanitarian University, 2015. - PP. 263-264.

МРНТИ 06.52.13
УДК 631.15. (574)

**СИСТЕМНАЯ ОЦЕНКА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦИАЛА СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА
НА ОСНОВЕ КОРРЕЛЯЦИОННО-РЕГРЕССИОННОГО АНАЛИЗА И МОДЕЛИРОВАНИЯ
ПРОИЗВОДСТВЕННЫМИ ФУНКЦИЯМИ**

**ӨНДІРІСТІК ФУНКЦИЯЛАРДЫ КОРРЕЛЯЦИЯЛЫҚ-РЕГРЕССИЯЛЫҚ ТАЛДАУ
ЖӘНЕ МОДЕЛЬДЕУ НЕГІЗІНДЕ АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫНЫҢ
РЕСУРСТЫҚ ӘЛЕУЕТІН ЖҮЙЕЛІ БАҒАЛАУ**

**A SYSTEMATIC ASSESSMENT OF THE RESOURCE POTENTIAL
OF AGRICULTURE BASED ON CORRELATION-REGRESSION ANALYSIS
AND MODELING OF PRODUCTION FUNCTIONS**

К.А. АХМЕТОВ*

к.т.н., профессор

Г.Р. МАДИЕВ

к.э.н., профессор

А.Б. БЕКБОСЫНОВА

докторант PhD

Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан

kahmet45@mail.ru

К.А. АХМЕТОВ

т.ғ.к., профессор

Г.Р. МАДИЕВ

э.ғ.к., профессор

А.Б. БЕКБОСЫНОВА

PhD докторанты

Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

К. АНМЕТОВ

C.T.Sc., Professor

G. MADIEV

C.E.Sc., Professor

A. BEKBOSSYNOVA

PhD student

Kazakh National Agrarian University, Almaty, Kazakhstan

Аннотация. Отражены аспекты целесообразности использования корреляционного и регрессионного анализа для оценки экономической эффективности сельскохозяйственных ресурсов Алматинской области. Цель работы – теоретическое осмысление возможностей расширения сферы применения корреляционно-регрессионного анализа в сочетании с моделированием путем построения производственных функций (КРА и МПФ) для решения вопросов подготовки качественной информации в целях формирования реальных ориентиров и осуществления эффективного управления производством. Выявлены взаимосвязи и взаимозависимости между экономическими явлениями. Для решения таких задач в статистике широко применяют корреляционный и регрессионный анализы, отбирая для их проведения факторы, имеющие достоверные статистические данные. Раскрыты теоретические и практические принципы системного анализа оценки эффективности управления производственным потенциалом области. Для более полного использования методических возможностей корреляционно-регрессионного анализа проведены исследования путем построения различных видов производственных функций. Проанализированы нестандартные случаи интерпретации параметров. Обоснованы приемы адаптации моделей производственных функций, критерий практичности, исходя из потребностей теории и практики в совершенствовании методов оценки результативности использования факторов производства, ресурсов и мероприятий. Статья подготовлена по результатам исследования в рамках грантового проекта № АР05130910 Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан по те-

Аграрная политика: механизм реализации

телей и осуществления корректировок в каждом конкретном случае [см. 2, 3].

Цель исследования по применению методов КРА и МПФ состояла в определении на конкретной совокупности массовых факторов среднего по совокупности результата вследствие воздействия обоснованных факторов, имеющих прямое отношение к сельскохозяйственному производству в Алматинской области. За результатные показатели принимались валовая продукция сельского хозяйства, валовая прибыль, добавленная стоимость и денежная выручка за ряд лет, включенные в анализируемую совокупность. Каждый из названных показателей имеет опорное значение в определении эффекта всех анализируемых ресурсов. Опорное значение результатного показателя выражается в постановке задачи КРА и свойстве делимости общей величины на части в соответствии с экономическими принципами и условиями на основе учета приоритетности факторов. Те из них, эффективное использование которых рацио-

нализирует отраслевую структуру регионов, воспроизводственную и технологическую структуру капитальных вложений и основных фондов, способствуют повышению отдачи ресурсного потенциала.

Построение производственной функции начато с устранения мультиколлинеарности независимых факторов. Затем из источников [4,5,6] был сформирован банк данных слабо коррелированных между собой факторов производства: Y – валовая продукция сельского хозяйства, млн тенге, X_1 – фонд оплаты труда, млн тенге, X_2 – платежи в бюджет и прочие отчисления, млн тенге, X_3 – всего активов, млн тенге, X_4 – дебиторская задолженность, млн тенге, X_5 – вся посевная площадь, тыс.га, X_6 – инвестиция в основной капитал, млн тенге и X_7 – всего валовая добавленная стоимость, млн тенге.

В полученных фрагментах машинной распечатки приведены результаты обработки и технология построения производственной функции [см. 3].

1-фрагмент

СТАТИСТИЧЕСКИЕ ПАРАМЕТРЫ ИСХОДНЫХ ДАННЫХ

! Номера! ! X и Y !	Средне- арифметич.!	! Ср.квдр. !отклонение!	! Коэффициент ! вариации !	! Асимметрия !	! Эксцесс !
! X(1) !	! 1956.33 !	! 855.54 !	! 43.7 !	! 1.29 !	! 1.35 !
! X(2) !	! 1019.25 !	! 398.45 !	! 39.1 !	! .32 !	! .94 !
! X(3) !	! 32945.29 !	! 28175.37 !	! 85.5 !	! 1.38 !	! 2.04 !
! X(4) !	! 4428.53 !	! 2887.55 !	! 65.2 !	! .01 !	! -2.17 !
! X(5) !	! 868.31 !	! 35.08 !	! 4 !	! -.79 !	! -.56 !
! X(6) !	! 5386.45 !	! 1588.55 !	! 29.5 !	! .54 !	! .15 !
! X(7) !	! 429453.4 !	! 368474.6 !	! 85.8 !	! 1.01 !	! -.04 !
! Y !	! 138495.8 !	! 93292.78 !	! 67.4 !	! .84 !	! -.61 !

МАТРИЦА ПАРНЫХ КОЭФФИЦИЕНТОВ КОРРЕЛЯЦИИ

! X(1) !	X(2) !	X(3) !	X(4) !	X(5) !	X(6) !	X(7) !	Y	
X(1)!	1	! .762 !	! .798 !	! .615 !	! .631 !	! -.15 !	! .742 !	! .924 !
X(2)!	.762	1	! .798 !	! .72 !	! .545 !	! -.283 !	! .696 !	! .92 !
X(3)!	.798	.798	1	! .602 !	! .553 !	! -.119 !	! .553 !	! .943 !
X(4)!	.615	.72	! .602 !	1	! .464 !	! -.392 !	! .656 !	! .671 !
X(5)!	.631	.545	! .553 !	.464	1	! -.035 !	! .629 !	! .571 !
X(6)!	-.15	! -.283 !	! -.119 !	! -.392 !	! -.035 !	1	! -.263 !	! -.2 !
X(7)!	.742	! .696 !	! .553 !	! .656 !	! .629 !	! -.263 !	1	! .742 !
Y !	.924	! .92 !	! .943 !	! .671 !	! .571 !	! -.2 !	! .742 !	1

ТАБЛИЦА АНАЛИЗА ДИСПЕРСИИ

Компоненты дисперсии	Сумма квадратов	Число степеней свободы	Среднее значение суммы квадратов

Аграрная политика: механизм реализации

РЕГРЕССИЯ	1.197163E+11	7	1.710233E+10
ОСТАТОК	2.133295E+09	7	3.047565E+08
ИТОГО	1.218496E+11	14	

КОЭФ. МНОЖЕСТВЕН. ДЕТЕРМИНАЦИИ $R^2 = .982$
 КОЭФ. МНОЖЕСТВЕН. КОРРЕЛЯЦИИ $R = .991$
 СТАНДАРТН. ОТКЛОНЕНИЕ ОЦЕНКИ $O_t = 17457.28$
 СКО коэффициента множественной корреляции
 $Gr = 6.617256E-03$
 Критерия СТЬЮДЕНТА (R-достоверность) $t_d = 149.7913$

ТАБЛИЦА ЗНАЧЕНИЙ ФУНКЦИИ $Y(X...X)$

	Эмпирические	Расчетные	Отклонение
1.	41176.7	48935.82	-7759.121
2.	43898.2	55750.44	-11852.24
3.	53498.9	41990.82	11508.09
4.	64752.9	72521.55	-7768.649
5.	74762.4	73198.61	1563.789
6.	80234.1	93894.37	-13660.27
7.	95632.8	75563.91	20068.89
8.	105434.8	87054.28	18380.52
9.	118954.7	123530.9	-4576.172
10.	135318	155824.4	-20506.38
11.	187256.2	190868.8	-3612.61
12.	230029.9	211393.9	18636.02
13.	217769.6	218507.5	-737.8906
14.	290983.8	293869.4	-2885.563
15.	337733.9	337239.9	494

ОТНОСИТЕЛЬНАЯ ОШИБКА АППРОКСИМАЦИИ $e = 11.1597$
 ОСТАТОЧНАЯ ДИСПЕРСИЯ $S_{ост} = 3.048628E+08$

Критерия ФИШЕРА для оценки степени приближения множественной регрессии $F = 28.54905$
 Линейная производственная функция

$$Y = 229328,6 + 42,529 \cdot x_1 - 25,293 \cdot x_2 + 2,246 \cdot x_3 + 1,238 \cdot x_4 - 264,347 \cdot x_5 - 2,502 \cdot x_6 + 0,036 \cdot x_7 \quad (1)$$

ТАБЛИЦА ЧАСТНЫХ КОЭФФИЦИЕНТОВ

Факторы	БЕТА-коэф-циенты	Частные коэф. эластичности	Частн. коэф. детерминации
X(1)	.39	.601	.36
X(2)	-.108	-.186	-.099
X(3)	.678	.534	.64
X(4)	.038	.04	.026
X(5)	-.099	-1.657	-.057
X(6)	-.043	-.097	0.089
X(7)	.142	.112	.106

Как видно из 1-фрагмента, основные фи-нансово-экономические показатели сель-ского хозяйства Алматинской обла-сти хорошо описываются производствен-ной функцией, имеющую форму в виде линейной модели с коэффициентом мно-жественной детерминации $R^2=0,981$ и со-ответственно множественной корреляции $R=0,99$ (достоверностью $t_R=149,79 >> 2,36$ при уровне значимости 0,05 и $n-k-1=15-7-$

$1=7$ степенях свободы $t_{таб}=2,36$), а также с относительной ошибкой аппроксимации $e = 11,15\%$.

Надежность установления связи вари-ации Y с вариацией системы факторов ($x_1, x_2, \dots, x_n$) проверялась также с помощью дисперсионного анализа, где представле-ны в сравнении вариации регрессии. Их соотношение – это критерий Фишера F .

$$F = \frac{\sum_{i=1}^n (y_{pi} - \bar{y})^2 / k}{\sum_{i=1}^n (y_i - y_{pi})^2 / (n - k - 1)}$$

Расчетное значение критерии Фишера для оценки надежности построенной производственной функции равно $F = 28,54905$, которое намного превышает табличного значения (при уровне значимости $0,05$, $k=7$ и $f=n - k - 1=15-7-1=7$ степенях свободы $F_{таб}=3,37$).

Наличие влияния вариации системы финансово-экономических факторов на вариацию выпуска валовой продукции сельского хозяйства Алматинской области подтверждает достоверность результатов и построенная модель (1-фрагмент) линейной производственной функции вполне приемлема для проведения практических расчетов.

После построения производственной функции был рассчитан уровень производственного потенциала при среднем уровне использования ресурсной базы по изучаемой совокупности объектов, подставляя фактические значения обеспеченности ресурсами каждого объекта в производственную функцию.

На следующем этапе производилось сравнение полученного показателя производственного потенциала с фактическим уровнем результативного показателя, путем составления сводной таблицы (таблица). Рассчитанный показатель и отражает эффективность использования производ-

ственного потенциала сельского хозяйства Алматинской области.

Сравнение и исследование взаимосвязей между фактическим и теоретическим уровнями результативного показателя имеют существенное значение в экономическом анализе. Пусть Y_i и Y_{it} соответственно фактический и теоретический (предсказанный по уравнению) уровни производства для i -го регионального, а Y_{cp} – среднее значение производства в анализируемой совокупности. Далее в работе [7] связь, между данными величинами рекомендуется отразить формулой:

$$(Y_i - Y_{cp}) = (Y_{it} - Y_{cp}) + (Y_i - Y_{it}) \quad (2)$$

Здесь в формуле (2) левая часть отражает общее отклонение фактического значения результативного показателя от среднего по совокупности. Первое слагаемое в правой части равенства определяет отклонение теоретического уровня производства от среднего по совокупности и вызвано объективными условиями, при которых работает данный регион. Второе же слагаемое, представляющее собой разность между фактическим объемом производства и его теоретическим уровнем (если не обеспокоена специфичность работы региона), показывает результаты умелого или неумелого использования объективных возможностей. Эту разность можно рассматривать как показатель качества работы.

Таблица – Сводная таблица сельского хозяйства за 1998-2017 гг.

Год	Валовая продукция сельского хозяйства (Y фактический), млн тенге	Производственный потенциал (Y теоретический), млн тенге	Коэффициент использования производственного потенциала, a_i
1998	41176,7	48935,82	0,841443
1999	43898,2	55750,44	0,787405
2000	53498,9	41990,82	1,274062
2001	64752,9	72521,55	0,892878
2002	74762,4	73198,61	1,021364
2003	80234,1	93894,37	0,854514
2004	95632,8	75563,91	1,265588
2005	105434,8	87054,28	1,211139
2006	118954,7	123530,9	0,962955
2007	135318,0	155824,4	0,868401
2008	187256,2	190868,8	0,981073
2009	230029,9	211393,9	1,088158
2010	217769,6	218507,5	0,996623
2011	290983,8	293869,4	0,990181
2012	337733,9	337239,9	1,001465
2013	482595,4	473065,0	1,020155
2014	535445,5	534593,3	1,001599

Аграрная политика: механизм реализации

2015	551101,1	544855,4	1,011466
2016	597308,3	590143,8	1,012144
2017	633385,7	620879,1	1,020144

Если разность $(Y_i - Y_{it})$ положительна, то это означает, что i -й регион использовал имеющиеся ресурсные возможности с более высокой эффективностью, чем в среднем по совокупности. Кроме того, интересна величина a_i представляющая собой отношение фактического значения резуль- тивного показателя к его теоретическому значению, то есть $a_i = Y/Y_{it}$. Величина a_i , $i = 1, 2, \dots, n$ (n - количество лет в анализируе- мой совокупности) по своей сути представ- ляет собой индекс эффективности исполь- зования производственного потенциала.

Таким образом, в результате прохож- дения всех этапов существует возмож- ность достичь поставленной цели – рас- считать показатели величины и уровня ис- пользования ресурсного потенциала. С по- мощью многофакторных уравнений регрес- сии можно получить характеристику регио- на с нескольких сторон.

Во-первых, при расчете производ- ственного потенциала выявляются в од- ном комплексном интегрированном пока- зателе объективные условия хозяйствования и обеспеченность производственными ре- сурсами. Возникает дополнительная воз- можность получить комплексное представ- ление о производственных возможностях того или иного региона.

Во-вторых, с помощью уравнений ре- грессии по отклонению фактического и потен- циального результатов можно получить более четкое представление об эффективности ис- пользования ресурсного потенциала.

В целях упрощения расчетов и их авто- матизации может быть применена програм- ма в системе Excel, делающая доступной указанную методику для использования лю-

бым заинтересованным работникам системы управления на региональном уровне [см.7].

Из таблицы видно, что в 2000, в 2002, в 2004, в 2005, в 2009 и с 2012 по 2017 гг. раз- ность между теоретическим и фактическим объемами производства положительна. Это означает, что имеющиеся ресурсные воз- можности были использованы с более высо- кой эффективностью, чем в среднем по сово- купности (1,002483). Напротив, в 1999, 1998, 2003, 2007 и 2001 гг. производственный потен- циал был использован не столь эффективно: средний коэффициент равен 0,848928.

Однако, в сложившихся условиях к вес- ким причинам, сдерживающим развитие от- расли сельского хозяйства Алматинской об- ласти, можно отнести техническое и техно- логическое отставание сельскохозяйствен- ных предприятий, что ведет к недостаточной конкурентоспособности; неустойчивое фи- нансовое состояние, не позволяющее вос- станавливать нарушенное воспроизводство ресурсного потенциала отрасли.

Значительное распространение в по- следнее время имеют степенные многофак- торные производственные функции. Во 2-м фрагменте приведены результаты построе- ния многофакторной степенной модели про- изводственной функции, из которых видно, что основные финансово-экономические по- казатели сельского хозяйства Алматинской области также хорошо описываются степ- ной многофакторной производственной функцией, о чем свидетельствуют значение корреляционного отношения = 0,9939 с ко- эффициентом множественной детерминации $R^2=0,987$ и относительной ошибкой аппрок- симации $\varepsilon = 13,84\%$.

2-Фрагмент

Параметры многофакторной степенной функции

```

=====
Параметры ! Стандарная ошибка ! Достоверности
=====
a(0)=3030615000.0 ma(0)= 13.1846 ta(0)=229860700.0
a(1)= 0.7642 ma(1)= 0.5029 ta(1)= 1.5196
a(2)= 0.0855 ma(2)= 0.3349 ta(2)= 0.2552
a(3)= 0.3104 ma(3)= 0.1849 ta(3)= 1.6790
a(4)= -0.0035 ma(4)= 0.1273 ta(4)= 0.0273
a(5)= -3.1711 ma(5)= 2.0715 ta(5)= 1.5308
a(6)= -0.0923 ma(6)= 0.2715 ta(6)= 0.3399
a(7)= 0.2103 ma(7)= 0.1760 ta(7)= 1.1951
=====
Корреляционное отношение ho= .9939682
    
```


Аграрная политика: механизм реализации

Коэффициент детерминации $R_d = .9879729$
 Скорректированный коэффициент детерминации $R_d = .9812912$
 Сумма квадратов регрессионных остатков $R_o = 9.027142E+09$
 Коэффициент Дарбина-Уотсона $DW = 2.278293$
 Средняя ошибка аппроксимации $e = 13.84739$
 СКО фактических Y_i $S_f = 93858.91$
 СКО остатков уравнении регрессии $S_p = 31670.43$

Таблица расчетных значений функции

Эмпирические	Расчетные	Отклонение
$Y(X_1) = 41176.7$	49700.880	-8524.176
$Y(X_2) = 43898.2$	53183.690	-9285.488
$Y(X_3) = 53498.9$	46868.590	6630.313
$Y(X_4) = 64752.9$	66327.810	-1574.914
$Y(X_5) = 74762.4$	84866.390	-10103.990
$Y(X_6) = 80234.1$	96935.750	-16701.650
$Y(X_7) = 95632.8$	79805.930	15826.870
$Y(X_8) = 105434.8$	86002.440	19432.360
$Y(X_9) = 118954.7$	134204.300	-15249.560
$Y(X_{10}) = 135318$	170737.900	-35419.910
$Y(X_{11}) = 187256.2$	178419.800	8836.453
$Y(X_{12}) = 230029.9$	231028.100	-998.219
$Y(X_{13}) = 217769.6$	221649.600	-3880.000
$Y(X_{14}) = 290983.8$	349124.400	-58140.570
$Y(X_{15}) = 337733.9$	284338.200	53395.690

Эмпирическая множественная степенная функция

$$Y = 30306150 \cdot x_1^{0,764} \cdot x_2^{0,085} \cdot x_3^{0,3104} \cdot x_4^{-0,003} \cdot x_5^{-3,171} \cdot x_6^{-0,092} \cdot x_7^{0,2103} \quad (3)$$

Данная степенная функция обладает известной ограниченностью, например, весь прирост продукта приписывается количественному росту факторов, допускается нейтральный технологический прогресс, предполагается единичная эластичность замещения. Вместе с тем, построенная модель не является надежной ввиду того, что x_3 , x_4 и x_5 имеют отрицательную степень, которая снижает надежность построенной производственной функции. С исключением этих факторов из выборки вновь проводятся исследования по поиску адекватной модели.

В настоящее время известно несколько модификаций степенной множественной функции. Среди них оказалась наилучшей

кинематическая производственная функция, имеющая вид:

$$y = 2062,15 \cdot x_1^{0,0162} \cdot x_2^{0,01928} \cdot x_3^{0,0415} \cdot x_4^{0,01564} \cdot e^{0,143t} \quad (4)$$

где:

Y – валовая продукция сельского хозяйства Алматинской области, млн тенге;

x_1 – затраты по оплате труда, млн тенге;

x_2 – платежи в бюджет и прочие отчисления, млн тенге;

x_3 – всего активов, млн тенге;

x_4 – дебиторская задолженность, млн тенге;

e – основание натурального логарифма;

t – временной фактор.

Статистические характеристики построенной производственной функции приведена в 3-фрагменте.

3-фрагмент

Корреляционное отношение	$h_0 =$	.9627282
Коэффициент детерминации	$R_d =$	.9268458
Скорректированный коэффициент детерминации	$R_d =$	.9146534
Сумма квадратов регрессионных остатков	$R_0 =$	1.906066E+09
Коэффициент Дарбина-Уотсона	$DW =$	2.264182
Средняя ошибка аппроксимации	$e =$	5.609927
СКО фактических Y_i	$S_f =$	93292.78
СКО остатков уравнении регрессии	$S_p =$	12603.13

Анализируя статистические характеристики (3-фрагмент), можем сделать вывод о высоком качестве полученного вида аппроксимирующей функции для сельского хозяйства Алматинской области, поскольку ошибка аппроксимации (менее 6%) свидетельствует о хорошем качестве модели. Известно, чем ближе к 1 коэффициент детерминации, тем в большей степени учтены факторы, влияющие на результативный признак и степени всех факторов положительные [8, 9].

С учетом специализации сельского хозяйства Алматинской области, был проведен анализ следующих данных, характеризующих производственную деятельность отрасли сельского хозяйства в период с 1998 по 2017 годы, определены параметры производственной функции, необходимые для построения математической регрессионной модели:

F_1 – вся посевная площадь, тыс. га;

Q_2 – валовой сбор зерновых культур, тыс. тонн;

Q_3 – валовой сбор картофеля, тыс. тонн;

F_4 – посевная площадь под кормовые культуры, тыс. га;

4-фрагмент

Q_5 – производство мяса в убойной массе, тыс. тонн;

Q_6 – производство молока, тыс. тонн.

В процессе поиска и выбора наиболее лучшей модели были исследованы и построены различные виды производственных функций на основании указанных факторов, которые подтвердили достаточную надежность и близость к реальной закономерности многофакторной степени функций. Статистические характеристики построенной производственной функции приведены в 4-м фрагменте.

Итоговые параметры построенной производственной функции имеют вид:

$$y = 0,033 \cdot F_1^{0,976} \cdot Q_2^{0,059} \cdot Q_3^{1,023} \cdot F_4^{0,853} \cdot Q_5^{1,756} \cdot Q_6^{0,578} \quad (5)$$

Проведенная оценка адекватности и точности полученной модели показала высокое качество полученного вида аппроксимирующей функции для сельского хозяйства Алматинской области, поскольку ошибка аппроксимации менее 10% свидетельствует о хорошем качестве модели, а чем ближе к 1 коэффициент детерминации, тем в большей степени учтены факторы, влияющие на результативный признак.

Параметры многофакторной степенной функции					
Параметры	!	Стандарная ошибка	!	Достоверности	
a(0)=	0.0133	ma(0)=	11.1716	ta(0)=	0.5012
a(1)=	0.9766	ma(1)=	2.4551	ta(1)=	0.3978
a(2)=	0.0596	ma(2)=	0.2846	ta(2)=	0.2093
a(3)=	1.0234	ma(3)=	0.9794	ta(3)=	1.0450
a(4)=	0.8535	ma(4)=	1.4859	ta(4)=	0.5744
a(5)=	1.7559	ma(5)=	0.5761	ta(5)=	3.0478
a(6)=	0.5781	ma(6)=	1.8943	ta(6)=	0.3052

Корреляционное отношение $h_o = .9963674$
 Коэффициент детерминации $R_d = .992748$
 Скорректированный коэффициент детерминации $R_d = .9901109$
 Сумма квадратов регрессионных остатков $R_o = 7.632278E+09$
 Коэффициент Дарбина-Уотсона $DW = 2.317912$
 Средняя ошибка аппроксимации $e = 9.730879$
 СКО фактических $Y_{\text{ф}}$ $S_{\text{ф}} = 93807.46$
 СКО остатков уравнения регрессии $S_p = 26340.91$

Выводы

1. Используемые методы исследования показывают их состоятельность для оценки ресурсного потенциала региона (в нашем случае Алматинская область), возможность и необходимость применения при разработке стратегии социально-экономического развития области, территории (района, региона).

2. Применение корреляционно-регрессионного анализа и моделирование с помощью производственных функций позволяют получить системные оценки функционирования исследуемых сельскохозяйственных формирований. Встречающееся несоответствие первоначально полученных коэффициентов регрессии реальному содержанию экономических показателей устраняется расчетами, корректировками с применением адаптационных приемов формального и неформального характера на интерпретационном этапе полученных параметров в рамках сохранения методических преимуществ, присущих КРА и МПФ.

3. Построенные производственные функции и расчетные показатели эффективности использования как экономических (фонд оплаты труда, платежи в бюджет всего активов и др.), так и производственных (посевная площадь, валовой сбор зерновых и др.) можно использовать в практической работе по оценке соответствующих мероприятий, выявлению и обоснованию резервов эффективности производства, при разработке программ развития экономики сельхозпредприятий.

Список литературы

1 Отчет о НИР по теме Г-2012 «Производственные функции в планировании и прогнозировании сельскохозяйственного производства Республики Казахстан» (этап 2012. Промежуточный), № гос. регистрации 0112РК001149. – Алматы, 2012. – 105 с.

2 Отчет о НИР по теме Г-2012 «Производственные функции в планировании и прогнозировании сельскохозяйственного производства Республики Казахстан» (этап 2013 г. Промежуточный), № гос. Регистрации 0112РК001149. – Алматы, 2013. - 187 с.

3 Орлова И.В., Филонова Е.С. Выбор экзогенных факторов в модель регрессии при мультиколлинеарности данных // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015.- № 5.– С. 108-116.

4 Статистический ежегодник. - Алматы: Департамент Статистики Алматинской области, Комитет по статистике МНЭРК, 2018.-34с.

5 Основные показатели производственно-финансовой деятельности Алматинской области. Статистический сборник. – Алматы, 2017. – 33 с.

6 Основные финансовые показатели предприятий Алматинской области 2010-2017. Статистика сельского, лесного, охотничьего и рыбного хозяйства. – Алматы: Департамент Статистики Алматинской области, Комитет по статистике МНЭРК, 2018.-С.20-28.

7 Bekbosynova Assel B., Madiev Galigan R., Akhmetov Kulmuhanbet A., Kerimova Ukiliyai K. Organization and parametric optimization of agricultural cooperatives in the Republic

of Kazakhstan // Revista ESPACIOS. – 2018. - Vol. 39 (№ 27). – PP.11-30.

8 Есполов А.Т., Мадиев Г.Р., Бекбосынова А.Б. Экономические и правовые механизмы развития инвестиционных процессов в АПК РК // Проблемы агрорынка. - 2017. -№1.- С. 15-21.

9 Bekbosynova A.B. Development of horizontal type cooperation in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan //Проблемы агрорынка. – 2017. - №4.-PP.190-196.

Spisok literatury

1 Otchet o NIR po teme G-2012 «Proizvodstvennye funkcii v planirovanii i prognozirovanii sel'skohozyajstvennogo proizvodstva Respubliki Kazahstan» (jetap 2012. Promezhutochnyj), № gos. Registracii 0112RK001149. – Almaty, 2012. – 105 s.

2 Otchet o NIR po teme G-2012 «Proizvodstvennye funkcii v planirovanii i prognozirovanii sel'skohozyajstvennogo proizvodstva Respubliki Kazahstan» (jetap 2013 g. Promezhutochnyj), № gos. Registracii 0112RK001149. – Almaty, 2013. - 187 s.

3 Orlova I.V., Filonova E.S. Vybor jezkogennyh faktorov v model' regressii pri mul'tikollinarnosti dannyh // Mezhdunarodnyj

zhurnal priklad-nyh i fundamental'nyh issledovanij. – 2015.- № 5. – S. 108-116.

4 Statisticheskij ezhegodnik.-Almaty: Departament Statistiki Almatinskoj oblasti, Komitet po statistike MNJe RK, 2018. –134 s.

5 Osnovnye pokazateli proizvodstvenno-finansovoj dejatel'nosti Almatinskoj oblasti. Statisticheskij sbornik. – Almaty, 2017. –33 s.

6 Osnovnye finansovye pokazateli predpriyatij Almatinskoj oblasti 2010-2017. Statistika sel'skogo, lesnogo, ohotnich'ego i rybnogo hozjajstva. – Almaty: Departament Statistiki Almatinskoj oblasti, Komitet po statistike MNJe RK, 2018.- S. 20-28.

7 Bekbosynova Assel B., Madiev Galigan R., Akhmetov Kulmuhanbet A., Kerimova Ukiljai K.. Organization and parametric optimization of agricultural cooperatives in the Republic of Kazakhstan // Revista ESPACIOS. – 2018. - Vol. 39 (№ 27). – PP.11-30.

8 Espolov A.T., Madiev G.R., Bekbosynova A.B. Jekonomicheskie i pravovye mehanizmy razvitija investicionnyh processov v APK RK // Problemy agrorynka. - 2017. -№1.- S. 15-21.

9 Bekbosynova A.B. Development of horizontal type cooperation in the agricultural sector of the Republic of Kazakhstan //Problemy agrorynka. – 2017. - №4.-PP.190-196.

СТАМП 06.52.01

ӘОЖ 338.246

**ЖОБАЛЫҚ ТӘСІЛ ТҰРҒЫСЫНАН ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
МЕМЛЕКЕТТІК-ЖЕКЕ МЕНШІК ӘРІПТЕСТІГІ**

**ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОЕ ПАРТНЕРСТВО В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН
С ПОЗИЦИИ ПРОЕКТНОГО ПОДХОДА**

**PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
IN TERMS OF THE DESIGN APPROACH**

А.Р. СОЛТАНҒАЗИНОВ*¹

PhD докторы, қауымдастырылған профессор

М.А. АМИРОВА¹

PhD докторы

Г.К. ИСЕНОВА²

PhD докторанты

¹*Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан*

²*«Адам» университеті Бішкек қаржы және экономика академиясы, Бішкек, Қырғызстан*

aibek.soltangazinov@yandex.ru

А.Р. СОЛТАНҒАЗИНОВ¹

доктор PhD, ассоциированный профессор

М.А. АМИРОВА¹

доктор PhD

Г.К. ИСЕНОВА²

докторант PhD

¹*Инновационный Евразийский университет, Павлодар, Казахстан*

recommended. The regulatory-legal framework of the republic regarding the planning and implementation of public-private partnership projects has been studied. Weaknesses were identified and measures to improve them were developed. The main factors contributing to the successful and productive implementation are identified. Directions to attract the accumulated managerial experience of entrepreneurship, innovation, and resources into the public sector are proposed. Recommendations on planning and implementation of a PPP action plan from the perspective of the project approach were developed.

Түйінді сөздер: мемлекеттік-жеке меншік әріптестік, жобалық тәсіл, инфрақұрылымдық жобалар, инвестициялар, инновациялар, ресурстар, жоба тәуекелдерінің матрицасы, нормативтік-құқықтық база.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, проектный подход, инфраструктурные проекты, инвестиции, инновации, ресурсы, матрица рисков проекта, нормативно-правовая база.

Key words: public-private partnership, project approach, infrastructure projects, investments, innovations, resources, project risk matrix, regulatory-legal framework.

Кіріспе. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, мемлекет пен бизнестің өзара іс-қимылының дәстүрлі тәсілдерін дамыту нәтижесінде күш-жігерді біріктіру және тәуекелдерді бөлісу қағидаттарына негізделген мемлекеттік-жеке меншік әріптестік (МЖӘ) институты мемлекеттік секторға көрсетілетін қызметтер сапасын арттырудың тиімді тетіктерінің бірі болып табылады. Бұл жеке серіктестің жобаларды басқару әдістерін және заманауи технологиялық шешімдерді пайдалану арқылы жүзеге асырылады, өйткені бизнес әрқашан коммерциялық тиімділікті арттырудың нарықтық қағидатын ұстанып, өзгерістерге икемді және оңтайлы түрде жауап береді.

Интеграциялық үдерістерді жандандыру жағдайында жаңа экономикалық қатынастар өзгереді және қалыптасады, ол мемлекеттік сектор мен бизнестің өзара іс-қимылының нысандарын құрылымдық түрлендіру мен жетілдіру қажеттілігін талап етеді. МЖӘ экономикалық құрал ретінде қызығушылықтың артуы көптеген жыл ішінде көптеген елдерде өзінің артықшылығын дәлелдеуімен түсіндіріледі.

Бұл, бір жағынан негізгі әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешуге, ал екінші жағынан – бұл құрал төмендегі сапа сипаттамаларын біріктіреді: тиімділік, басқару тәжірибесі, құзыреттілік, инновациялар, ресурстар, тәуекелдерді барабар бөлу және әділ бөлу. Зерттеудің жаңалығы жобалық тәсіл тұрғысынан МЖӘ жобаларын іске асыруы табылады.

МЖӘ дамытуы ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етеді. Қазақстандағы МЖӘ институтын дамыту жобаларды қаржыландырудың перспективалық модельдерін құру және мемлекеттік секторға

тиімді басқару әдістерін жұмылдыру үшін перспективалық модельдерді құруға ықпал етеді. Сонымен қатар, МЖӘ дамытуға байланысты проблемалық мәселе-лердің болуы ғылымды терең және жан-жақты түсіну үшін міндет қойып отыр. МЖӘ дамытудың жоғары практикалық рөлі мен маңыздылығы осы зерттеудің өзектілігіне әкелді.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Дамудың қазіргі кезеңінде жаңа экономикалық қатынастар қарқынды іскерлік әдістердің рөлін күшейтуді, сондай-ақ мемлекеттік және жеке секторлардың өзара әрекеттесу нысандарын жетілдіруді анықтайды. Сондықтан ынтымақтастықтың осы нысандарын тиімді пайдалануды жетілдіру мәселелеріне үлкен көңіл бөлінеді. МЖӘ елеулі уақыттан бері дамыған елдерде мемлекеттік секторға бизнестің инновациялар мен жинақталған басқарушылық тәжірибесін жұмылдыруға мүмкіндік беретін маңызды артықшылықты дәлелдеді.

МЖӘ тетігінің көмегімен мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесуінің қазақстандық және шетелдік тәжірибелерін талдаудың негізінде, ұлттық және аймақтық экономиканың мәселелері бойынша жетекші отандық және шетелдік ғалымдардың жұмысы және Қазақстан Республикасының заңнамалық базасы болды. Зерттеудің әдісі зерттелетін объектіге функционалды-логикалық тұрғыдан негізделген, жалпы ғылыми-зерттеу әдістері: салыстыру және қорыту әдістері, дерексіз логикалық және аналитикалық әдістер.

Зерттеудің жаңалығы жобалық тәсіл тұрғысынан Қазақстандағы МЖӘ жобаларын жоспарлау және іске асырудың методологиялық аспектілерін жетілдіру бойын-

ша ғылыми негізделген ұсыныстарды әзірлеу болып табылады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Мемлекеттік-жеке меншік әріптестіктің табыстылығының маңызды құрамдас бөлігі – бұл бизнес, келісімшартты іске асыру процесінде жобаны басқару әдістерін қолданады, түпкілікті нәтижеге қол жеткізуге бағытталған заманауи технологиялық шешімдерді қолданады. Үкімет пен бизнестің өзара әрекеттесуін сипаттайтын бұл экономикалық құрал біріктіру әрекеті мен тәуекелдерді бөлісудің негізгі қағидасына негізделген.

Жаһандану жағдайында пайда болатын жаңа экономикалық қатынастар құрылымдық өзгерістердің жүзеге асырылуын және мемлекеттік және жеке секторлардың өзара әрекеттесу нысандарын жетілдіруді анықтайды. МЖӨ елеулі уақыттан бері дамыған елдерде әлеуметтік-экономикалық сипаттағы көптеген мәселелерді шешіп қана қоймай, мемлекеттік қызметтердің сапасын арттырып, сондай-ақ мемлекеттік секторға бизнестің, инновациялар мен ресурстардың жинақталған басқарушылық тәжірибесін жұмылдыруға мүмкіндік беретін маңызды артықшылықты дәлелдеді.

МЖӨ негізгі артықшылықтары:

- мемлекеттік сектор үшін – объектілерге қызмет көрсету мен пайдалану бойынша ұзақ мерзімді шығындарын қысқарту; ұзақ мерзімді және күрделі жобалардағы мемлекет үшін тәуекелдің құны төмендейді; тиімсіздік мәселесін жояды;

- меншікті сектор үшін – жобаны іске асыруда мемлекеттің әкімшілік және саяси көмегі; мемлекетпен тәуекелдерді бөлісу; ең төмен табыстылық пен салынған қаражаттарды қайтаруда мемлекет тарапынан кепілдік беру;

- халық үшін – арзан баға бойынша қолжетімді және жоғары сапалы қоғамдық қызметтер.

Қазақстандағы МЖӨ институтының кеңінен дамуы мемлекеттік активтерді кеңейтуге, оның экономикалық жүйесіндегі жаңа құрылымдарды құруға және тұтастай бизнес пен елдің бәсекеге қабілеттілігіне оң әсерін тигізетін жеке инвестициялардың келуін қамтамасыз етеді. Сонымен бірге, МЖӨ-ні тиімді дамытудың өзекті мәселелері ғылыми қоғамдастыққа терең және жан-жақты түсіну міндетін қойып отыр. Елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының МЖӨ-нің маңызды рөлі мен маңызы осы зерттеудің өзектілігіне себеп болды.

Дамыған елдердегі МЖӨ дамытудың тарихи тәжірибесін талдауда мемлекеттік

және жеке серіктестер арасындағы ынтымақтастықтың ауқымы әртүрлі екенін көрсетеді. ЭЫДҰ елдерінің арасында МЖӨ дамытудағы көшбасшылары – Ұлыбритания, АҚШ, Франция және Германия [1]. PFI мақсаты – инфрақұрылымды дамытуға жеке инвестицияларды жұмылдыру. Австралияда МЖӨ әлеуметтік-экономикалық салада инфрақұрылымдық жобаларды дамыту маңызды құралы болып табылады [2].

Бұл құжаттар Австралия аумағында да, барлық МЖӨ жобаларына да қолданылады, сондай-ақ мемлекеттік және жеке секторларға мемлекеттік қызмет көрсетудің сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Бұл құжаттар жобаларды практикалық іске асырудың, соның ішінде жобаларды басқару құралдарын қолданудың ең жақсы әдістерін пайдалануды және МЖӨ инфрақұрылымдық жобаларына қойылатын талаптарды егжей-тегжейлі анықтайды.

Еуропалық одақ елдері бойынша МЖӨ шеңберінде салынған қаражат көлемі бойынша салалық бөліністерді талдау бұл нарық көлік пен денсаулық сақтау саласында жеткілікті түрде дамығанын көрсетеді, оның тартымдылығы инвестицияларды қайтарудың кепілді шарттарымен байланысты [3].

Тараптардың қосымша мүдделерінің болуы МЖӨ дамытуға ықпал етеді, яғни ол ЕО елдерінің маңызды әлеуметтік-экономикалық проблемаларын шешу мен инвестицияларды қосымша жұмылдырудың тартымды институционалдық механизмі болып табылады.

Осылайша, шетелдік тәжірибені талдау мемлекеттік сатып алуларды жүзеге асыру мен мемлекеттік тапсырыстарды орналастырудың дәстүрлі тәсілдерімен салыстырғанда МЖӨ бірқатар маңызды артықшылықтарын анықтауға мүмкіндік береді. Олардың ішінде:

- баға факторын ескере отырып, маңызды белгілер көрсеткіштері, сапа сипаттамалары мен тәуекелді төмендету, МЖӨ пайда-сына басқару шешімдерін қабылдау кезінде қоғамның тиімділігі мен оң әсерін анықтау үшін негіз болып табылады;

- қоғамдық сектор үшін серіктестік инновациялық даму үлесін ұлғайтуға мүмкіндік береді, өйткені бизнес, өзінің экономикалық сипаты бойынша нарықтық қағидаттарға негізделген, инновацияларға ұмтылады және бәсекеге қабілеттілігін арттыру мақсатында прогрессивті техникалық және технологиялық процестерді қолданады;

- қоғамдық игіліктерді ұлғайтуда жеке капиталды жұмылдыру арқылы ресурстық мүмкіндіктерді кеңейту;

- тікелей және түпкілікті нәтижелер сәпасы бойынша құрылыс жұмыстарын аяқтауға жұмсалатын шығыстарды оңтайландырудағы жеке серіктестің мүддесіне кепілдік береді;

- қатынастардың кең ауқымы бар жеке сектор үшін бұл модель экономиканың түрлі салаларында жаңа инвестициялық мүмкіндіктерге қол жеткізуге мүмкіндік береді [4, 5].

МЖӨ институционалдық түрлерінің алуан түрлілігі мемлекеттік жауапкершілік саласына қатысты объектілердің тиімді жұмыс істеуі мен басқару үшін алғы-шарттар жасайды. Әлемде МЖӨ кеңінен таралуы инвестициялық және инновациялық қызметті күшейтуге негізделген тиімді экономикалық саясатты қамтамасыз етудің және әлеуметтік, көлік және басқа да инфрақұрылымдық желілердің кеңейінін ынталандыру принциптерінің бірі болып табылатынын көрсетеді.

"Қазақстан-2050" Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты жолдауында МЖӨ дамытуды көздейтін экономикалық саясаттың жаңа қағидаттарына көшуді көздейтін стратегиялық міндеттері айқындалады. Сонымен қатар, басқарушылық және экономикалық шешімдерді қабылдау олардың экономикалық мақсаттылығына, МЖӨ дамытуға және білімге негізделген экономиканы құруға негізделуі тиіс.

Қазіргі уақытта Қазақстанда біртіндеп МЖӨ институты дамып келеді, оның аясында тиісті нормативтік-құқықтық база қалыптастырылып, институционалды құрылым қалыптастырылуда. 2015 жылы «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының Заңын қабылдау арқылы салалық шектеулер алынып тасталды, мемлекеттік сыңайлы және қаржылық ұйымдар субъектілері есебінен МЖӨ қатысушыларының шеңбері кеңейтілді.

Сондай-ақ, заңнамалық деңгейде кәсіпкерге МЖӨ жобаларын дербес бастамашылық етуге мүмкіндік беретін жеке қаржы бастамалары механизмдері енгізілді. «Тұтыну кепілдігі», «қолжетімділік үшін ақы» және «тікелей келісім» қарастырылған.

Тұтыну кепілдігі – МЖӨ жобасын іске асыру кезінде өндірілген тауарлардың, жұмыстардың және қызметтердің белгілі бір мөлшерін тұтыну кезінде мемлекеттің кепілдігі. Қолжетімділік үшін ақысы – тұтынушыларға МЖӨ нысанының болуын қамтамасыз ету мақсатында мемлекет жүзеге асырған ақшалай төлемдер. Тікелей келісім

– концессия шарты бойынша өз міндеттемелерін елеулі бұзған жағдайда концессионерді ауыстыруын талап ететін МЖӨ жобасы бойынша концессионер кредиторларының құқығы болып табылады [6, 7].

Тиімділікті қамтамасыз ететін оның табысы деңгейден төмен болса, жеке серіктестікке өтемақы төлейді немесе аз деңгейде табыстылыққа кепілдік берген кезде мемлекет өзіне тәуекелдікті қабылдайды. Мұндай мемлекеттік қолдау шаралары МЖӨ құралының тартымдылығын арттырады.

МЖӨ жобаларын іске асыру тиімділігін қамтамасыз етудің негізгі шарттарының бірі олардың жоспарлау процедураларының ашықтығы мен айқындылығы болып табылады. Бұл қағида заңмен қамтамасыз етілген.

МЖӨ жобаларын жоспарлау процедурасының оң аспектісін атап өтсек, біздің ойымызша, оны жобаның барлық мүдделі тараптарын болашақ жобаны іске асырудан олардың қажеттіліктері мен үміттерін түсіндіру үшін анықтау және бағалау тұрғысынан жақсарту қажет. Мұндай көзқарас, әрине, жобаның сәттілігіне оң әсер етеді, өйткені жобаны бастау кезеңінде мүдделі тараптардың пікірлері назарға алынады және осыған сүйене отырып, жобаның мазмұны мен конфигурациясы түзетіледі.

Қазіргі уақытта Қазақстанның көптеген өңірлері МЖӨ жобаларын жоспарлау үдерісіне байланысты МЖӨ дамытудың аралық кезеңінде орналасып отыр.

МЖӨ жобаларын жоспарлау құжаттаманы әзірлеу мен келісудің әр түрлі кезеңдерінен өтеді. Заңнаманы талдау МЖӨ жобаларының құжаттамасын әзірлеу кезінде МЖӨ жобасының тұжырымдамасын, конкурстық құжаттаманы және келісім-шарттың жобасын қарау және келісу үшін ұзақ уақыттық шеңбер бекітілгенін көрсетеді. Біздің ойымызша, бұл рәсімдердің айтарлықтай уақытта шоғырлануы МЖӨ дамытудың шектеу факторларының бірі болып табылады. МЖӨ жобаларының бизнес үшін тартымдылығын арттыру мақсатында МЖӨ құжаттамасын қарау мен үйлестіру шарттарын оңтайландыру қажет, бұл жоспарлауға қажетті уақытты қысқартады.

МЖӨ табысты дамуының негізгі шарттарының бірі – МЖӨ жобасының инвестициялық және операциялық шығын-дарын қамтитын ақша ағымының көрсеткіштерінің балансы. Осы факторды ескере отырып, МЖӨ жобаларының тиімсіздігі мен негізсіз орындалуының орындылығы мен негізділігі туралы шешім қабылданды.

Бұдан басқа, МЖӨ-дегі халықаралық тәжірибе көрсеткендей, теңдестірілген әдіс шығындар мен тәуекелдерді анық бөлу негізделген. Осы тәсілді қолдану МЖӨ жобаларын іске асыруда мемлекеттік қолдау шараларын тиімді және мақсатты қамтамасыз ету үшін ең ұтымды, негізді және тиімді қағидаларды анықтауды талап етеді [қараңыз 2].

Зерттеу ішкі нормативтік базада осы көрсеткіштерді есептеудің қазіргі заманғы әдіснамалық реттемесі жоқ, яғни «бағасапа» критерийінің шекті (рұқсат етілген) мәндері, ол тұтастай алғанда МЖӨ жобаларының тиімділігін дұрыс бағалауға теріс әсерін тигізуі мүмкін. Сонымен қатар, шетелдік тәжірибеде МЖӨ жобаларының тиімділігін бағалау тиімді әдістерді қолдануға негізделген қатаң талдауды және салмақты шешімді жасауды көрсетеді, соның ішінде Value for Money (VfM) - кеңінен қолданылады – бағалаудың әдісте-мелік және ақпараттық базасы, ол пайдалы және шығындар арақатынасы бойынша МЖӨ нақты жобаларының сандық және сапалық белгілерін көп нұсқалы жалпылама талдауы болып табылады.

МЖӨ жобаларын жоспарлау кезінде маңызды сәт олардың тиімділігін дұрыс бағалау болып танылады. Көбінесе жобаларды бағалау әдістемелерінде дәстүрлі тәсілдерді қолданады, олар нәтижеліктің әртүрлі түрлерін бағалаудың жеке құралдарының үйлесуі болып табылады. Осыған байланысты бағалау әдістерін жетілдіру маңызды болып саналады.

Өйткені олар бір жағынан, тек бизнес мүдделерімен ғана шектелмеуі керек, екінші жағынан, олар экономикалық жобаны іске асырумен қатар әлеуметтік шығындарды және жалпы әлеуметтік төлемдерді есептеу және бағалау кезінде жүзеге асырылатын мемлекеттің ғана мүдделерін ескере отырып ерекшеленуі керек.

Бұл, өз кезегінде, мүдделі тараптардың қажеттіліктері мен үміттерін барынша қанағаттандыруды қамтамасыз етеді. МЖӨ нақты жобасының тиімділігін бағалаудың прогрессивті әдістемесі мұқият талдауды және коммерциялық және қоғамдық тиімділікті барабар бағалауды ескеруі тиіс.

Серіктестіктің құндылығын дұрыс бағалау МЖӨ жобаларын жоспарлаудағы маңызды аспект болып табылумен бірге оларды жүзеге асыру перспективаларын, орындылығы мен тиімділігін анықтайды.

Дамыған елдерде жеке инвесторларды кеңінен жұмылдыру және жобаларды ойдағыдай іске асыру үшін институционал-

дық ортаны дамытуға барынша назарын аударады. Жинақталған ғаламдық практикалық тәжірибе кейбір жобаларды ойдағыдай іске асыру мүмкіндігін көрсетіп отыр:

- ◆ жобалар құрылымын дұрыс өңдеу;
- ◆ тиімді үйлесімділік;

◆ конкурстық іріктеу мен сатып алу ашықтығы.

Осыған байланысты мемлекеттік сектордың рөлін трансформациялау және мемлекет пен бизнестің серіктестік саласына дәстүрлі өзара әрекеттесу тәсілдерінен ауысу МЖӨ дамытуға ықпал ететін арнайы институттарды құруда көрініс табады.

МЖӨ тетіктері тәжірибесіндегі қолдану артықшылықтары:

- біржолғы бюджеттік жүктемені азайту;
- мемлекеттік және жеке серіктестер арасында өткізілетін МЖӨ жобаларының тәуекелдерін бөлу;
- мемлекеттік сегменттің жауапкершілігі саласында халыққа көрсетілетін қызметтердің сапасын түбегейлі жаңа түрлендіру;

– мемлекеттік қызметтерді көрсетудің дәстүрлі жүйесімен бәсекелесу мүмкіндігі;

– орта және ұзақ мерзімді серіктестікке байланысты қызметтерді ұсыну тұрақтылығы әлеуметтік инфрақұрылым объектілерін болашақ жоспарлау үдерісін жеңілдетуге мүмкіндік береді;

– мемлекеттік қызметтер көрсетудегі шығындардың ашықтығы негізінде қамтамасыз етілетін «баға-сапа» коэффициентін жақсарту.

МЖӨ-нің институционалды инфрақұрылымы кәсіби кадрлық қамтамасыз ету жағдайында МЖӨ даму үрдісіне күмәнсіз оң әсерін тигізеді. Бұл мәселе бүгінгі күні өзекті, МЖӨ мемлекеттік сектордағы мамандар үшін жаңа құрал болып табылатындықтан, белгілі бір практикалық дағдылар мен білімді қалыптастыруды талап етеді.

Осыған байланысты, МЖӨ жобаларын экономикалық сараптамасын сапалы жүргізу үшін МЖӨ саласындағы МЖӨ жобаларын сараптау тек қана сертификатталған сарапшылармен жүзеге асуы тиіс, немесе тиісті сертификаттың болуы және аттестаттау, тағылымдама бойынша біліктілік талаптарын белгілейтін қызметтің лицензияланған түрлері бізбен ұсынылды.

Бұл үшін жобалық менеджмент дағдылары бар МЖӨ мәселелері бойынша сарапшы, мамандарды дайындайтын өкілетті заңды тұлғаны анықтау қажет. Сондай-ақ, бұл ұйым тиісті үлгідегі куәлікті беруді жүзеге асыру керек.

Зерттеу нәтижелері бойынша дамыған елдерде МЖӨ схемаларын қолданудың белсенділігі мен сәттілігіне әсер ететін негізгі факторларды жүйелендіру жүргізілді:

- елдегі экономикалық жағдайдың тұрақтылығы;

- МЖӨ саласындағы заңнамалық механизмдердің тиімділігі;

- барлық рәсімдердің ашықтығы мен айқындылығы;

- әлеуметтік-экономикалық, саяси тәуекелдердің ең төменгі деңгейі;

- жеке қаржы бастамаларын тиімді мемлекеттік қолдау.

Халықаралық тәжірибе әртүрлі әріптестіктен алынған сабақтар міндеттерді нақты бөлуді, есептемені бекіту, ресурстармен ауысу және жоғары нәтижеге жету үшін мемлекеттік және меншікті ұйымдар арасындағы тәжірибе мен ресурстармен алмасуды талап етеді [8].

ЕО-ның заңнамалық базасы маңызды аспектіні қарастырады, яғни ол мемлекеттік және жеке серіктестер арасындағы өзара іс-қимылдың тиімді схемасын дұрыс шешім қабылдау мен қамтамасыз етуде айрықша құрамдас бөлігі болып табылады – бұл дәлелділік, оған деген жауапкершілік серіктестіктің бүкіл өмірлік кезеңінде жобаны әзірлеуден аяқталуына дейін мемлекеттік орган жауапты. МЖӨ-нің нақты нысандарын таңдау өзара әрекеттесудің басқа нысандарынан айырмашылығы VFM талдау негізінде жүргізілетін тиімділіктің оң бағасы шартында дәлелді болып табылады.

Осы тұжырымдамалық ұстанымға сүйене отырып, біздің ойымызша, мемлекет органдарының қызметінде кәсіби деңгейде оны белсенді қолдану және тиімділігін бағалаудың жоғарыда көрсетілген әдістері МЖӨ дамытудың отандық тәжірибесінде бейімделу қажеттілігін қарастыру қажет. Ұсынылған тәсіл мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттесу технологиясында ұқсас стандарттарды енгізумен шектелмейді.

Мемлекеттік қызметтермен осы стандарттарды кәсіби меңгеру үшін жобалық басқару саласында ауқымды білім беру шараларын жүргізу қажет. Сондықтан мемлекеттік органдар жағынан МЖӨ қажеттілігі ресми сипатқа ие: жеке бизнесті қолдануда заңдарды терең біле алатын, тәжірибелі, құзыретті, бизнеске бағдарланған отандық менеджерлерге тапшылығы бар [9].

Сондықтан МЖӨ жобаларын тиімді бағалауда үдемелі саласында құзыреттілік мемлекеттік құрылымдары тиісті қызметкерлерінің кәсіптік қызмет саласында ескерілуі тиіс.

Іс жүзінде қолданыстағы жобаны іске асыруға бағытталған барлық ресурстардың (нәтижеге қол жеткізілген) және тиімді, табысты іске асырылуын (күтілетін нәтиже) іске асыруға жұмсалатын шығындар арасындағы корреляцияның төмен деңгейін төмендету мақсатында тәуекелдерді дұрыс бөлуді қамтамасыз ету қажет. Жобаларды қаржыландырудың теориялық тұжырымдамалары тәуекелдерді басқаруды жетілдіру процесінде маңызды рөл атқарады.

Осыған сүйене отырып, мемлекеттік және жеке серіктестермен өзара іс-қимыл жасағанда тәуекелдер оларды жақсы басқаратын тараппен байланысты болуы керек. Бұдан басқа, МЖӨ жобаларының тиімді және құрылымдық құрылымы мемлекеттік секторда жеткіліксіз жаңа дағдыларды қажет етеді. Мұнда бірінші кезекте жобалық ойлау туралы айтылады, өйткені жобаларды басқару құралдары оң нәтиже мен жобаларды іске асырудағы мақсаттарға қол жеткізу мүмкіндігін арттырады. Осыған байланысты мемлекеттік қызметкерлердің жобаларды басқаруды кеңінен қолдану маңызды.

Осылайша, ұсынылған ұсынымдар МЖӨ дамытудың әртүрлі аспектілерін жақсартуға бағытталған, себебі мемлекеттік және жеке секторлар арасындағы экономиканың әртүрлі салаларындағы, оның ішінде агроөнеркәсіп кешеніндегі ынтымақтастықтың жаңа парадигмасын қалыптастырудағы негізгі міндет МЖӨ жобаларын тиімді және табысты іске асыруды қамтамасыз ету болып табылады.

Тұжырымдар.

Жасалған зерттеу нәтижесі бойынша келесі қорытындылар жасауға болады:

1. Дамыған елдердің тәжірибесін шолу және жасалған талдау жобалық басқару негізінде МЖӨ жобаларын іске асыруда жоғары әлеуметтік-экономикалық қайтарымы мен экономикалық мақсаттылығын көрсетеді.

2. МЖӨ жобаларын кеңінен қолдануды детерминдендірілген негізгі факторлар жүйеленген.

3. МЖӨ инновациялық қызметті күшейтуге және қоғамдық қызметтерді көрсетуге барынша тиімді әсер етуге ынталандырады, өйткені бәсекелестік ортада жеке серіктес нәтижеге қол жеткізу үшін жақсы жағдайларды ұсынады.

4. Қазіргі уақытта Қазақстанда МЖӨ институтын дамыту белсенді түрде қалыптасып жатыр. Сонымен бірге, отандық заңнаманы талдау және жобаны жоспарлау практикасы бірқатар жеке мәселелердің

бар екендігін көрсетеді, сондықтан оларды шешу және МЖӨ тиімділігін арттыру үшін жобалық тәсілді қолдану қажет.

5. Қазақстанның өңірлерінде МЖӨ институционалды инфрақұрылымы дамып келеді. Сонымен бірге, МЖӨ құжаттамасын әзірлеу және сараптау қызметтерінің сапасы мамандардың біліктілік деңгейіне тікелей байланысты. МЖӨ тетігі арқылы мемлекеттік инвестициялық жобаларды табысты жүзеге асыруды қамтамасыз ету үшін тиімді құқықтық және институционалдық база, сондай-ақ жобаны басқару саласында сертификатталған жоғары білікті кадрлар қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 What are public-private partnerships? [Electronic resource].- 2018.- URL: <http://www.ppp.worldbank.org/public-private-partnership> (дата обращения 05.06.2019).

2 Гладов А.В., Исупов А.М. Зарубежный опыт реализации ГЧП: общая характеристика и организационно-институциональные основы и др. // Вестник СамГУ.- 2018.- №7(66).- С. 36-44.

3 MircoTomasi. Public-private partnerships in Member States. Unit B.4 «Impact of EU policies on national economies». 10th meeting of public finance economies.- Brussels, 2016.-16p.

4 European PPP Expertise Centre [Electronic resource]. - 2018.-URL: <http://www.eib.org/eprec/> (дата обращения 15.06.2019).

5 Peter Kelley. Evans School's Justin Marlowe addresses public-private partnerships in third financial guide [Electronic resource].- 2016. - URL: <http://www.washington.edu/news/2016/06/15/evans-school's-justin-marlowe-addresses-public-private-partnerships-in-third-financial-guide/> (дата обращения 17.06.2019).

6 «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік туралы» Қазақстан Республикасының 2015 ж. 31 қазандағы Заңы [Электрондық ресурс]. - 2015.- URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000379> (дата обращения 15.06.2019).

7 «Концессиялар туралы» Қазақстан Республикасының 2006 жылғы 7 шілдедегі Заңы [Электрондық ресурс].-2006.-URL: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000167_ (дата обращения 15.06.2019).

8 Мырзалиев Б.С., Бермухамедова Г.Б., Зиядинова Э.З. Государственно-частное парт-

нерство в сельском хозяйстве: трансфер инноваций и технологий // Проблемы агрорын- ка. – 2018. – № 4 – С. 67-73.

9 Тажибаева Р.М., Бермухамедова Г.Б., Зиядинова Э.З. Развитие государственно- частного партнерства в агропромышленном комплексе Туркестанской области // Пробле- мы агрорынка. – 2019. – № 2 – С. 76-82.

Әдебиеттер тізімі

1 What are public-private partnerships? [Electronic resource].- 2018.- URL: <http://www.ppp.worldbank.org/public-private-partnership/> (дата обращения 05.06.2019).

2 Gladov A.V., Isupov A.M. Zarubezhnyy opyt realizacii GChP: obshhaja harakteristika i organizacionno-institucional'nye osnovy i dr. // Vestnik SamGU.- 2018.- №7(66).- S. 36-44.

3 MircoTomasi. Public-private partnerships in Member States. Unit B.4 «Impact of EU policies on national economies». 10th meeting of public finance economies.- Brussels, 2016.-16 p.

4 European PPP Expertise Centre [Elec- tronic resource]. -2018.-URL: <http://www.eib.org/eprec/> (дата обращения 15.06.2019).

5 Peter Kelley. Evans School's Justin Marlowe addresses public-private partnerships in third financial guide [Electronic resource].- 2016.-URL: <http://www.washington.edu/news/2016/06/15/evans-school's-justin-marlowe-addresses-public-private-partnerships-in-third-financial-guide/> (дата обра- shhenija 17.06.2019).

6 «Мемлекеттік-жекешелік әріптестік ту- ралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 31 қазандағы Заңы [Jelekrondyқ resurs]. - 2015.- URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000379> (дата обращения 15.06.2019).

7 «Koncessijalar turaly» Қазақстан Res- publikasynың 2006 жылғы 7 шилдедегі Заңы [Jelekrondyқ resurs].- 2006.- URL: [http://adilet. zan.kz/kaz/docs/Z060000167_](http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000167_) (дата обраshhe- nija 15.06.2019).

8 Myrzaliev B.S., Bermuhamedova G.B., Ziyadinova Je.Z. Gosudarstvenno-chastnoe part- nerstvo v sel'skom hozjajstve: transfer innovacij i tehnologij // Problemy agrorynka. – 2018. – № 4 – S. 67-73.

9 Tazhibaeava R.M., Bermuhamedova G.B., Ziyadinova Je.Z. Razvitie gosudarstvenno-chast- ного partnerstva v agropromyshlennom kom- pлексе Turkestanskoj oblasti // Problemy agro- ryinka. – 2019. – № 2 – S. 76-82.

РАЗВИТИЕ МЕЖОТРАСЛЕВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ
В АГРАРНОЙ СФЕРЕ

АГРАРЛЫҚ САЛАДАҒЫ САЛААРАЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨЗАРА
ІС-ҚИМЫЛДЫ ДАМУЫ

DEVELOPMENT OF INTERSECTORAL ECONOMIC COOPERATION
IN AGRICULTURAL SECTOR

Н.Е. ДАБЫЛТАЕВА*

К.Э.Н.

А.М. ТУРАРОВА

докторант PhD

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

nazytm62@mail.ru

Н.Е. ДАБЫЛТАЕВА

Э.Ф.К

А.М. ТУРАРОВА

PhD докторанты

әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

N. DABYLTAJEVA

C.E.Sc.

A. TURAROVA

PhD student

Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

---

Аннотация. Показаны перспективные направления межотраслевого экономического взаимодействия в аграрном секторе Казахстана. В современных условиях экономические отношения между странами характеризуются ускоренным развитием факторов производства, усилением открытости национальных экономик для передвижения сельскохозяйственного сырья, продукции и продовольствия с целью обеспечения продовольственной безопасности. Экономическая взаимосвязь государств приводит к сближению в экономическом развитии на основе использования инноваций для эффективного функционирования в условиях значительного территориального пространства. Отмечено, что межотраслевое сотрудничество, базирующееся на кооперации и интеграции производства, позволяет отдельным странам максимально эффективно использовать преимущества международного разделения труда, совершенствовать специализацию производства, применять передовой опыт и инновационные технологии в агропромышленном комплексе. Проанализирована аграрная сфера государств Евразийского экономического союза, имеющая важное значение в формировании национального валового внутреннего продукта. Рассмотрено состояние зерновой отрасли – основы функционирования отечественного АПК, которая носит системообразующий характер для других секторов экономики и служит индикатором экономического благополучия республики. Развитие зерновой сферы возможно при проведении единой аграрной политики стран с созданием условий для расширенного производства и глубокой переработки зерна, взаимной торговли и экспорта при усилении конкурентоспособности зернопроизводящей отрасли.

Аңдатпа. Қазақстанның аграрлық секторындағы салааралық экономикалық өзара іс-қимылдың перспективалық бағыттары көрсетілген. Қазіргі жағдайда елдер арасындағы экономикалық қатынастар өндіріс факторларының жедел дамуымен, азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында ауыл шаруашылығы шикізатының, өнімі мен азық-түлігінің қозғалысы үшін ұлттық экономикалардың ашықтығының күшеюімен сипатталады. Мемлекеттердің экономикалық өзара байланысы айтарлықтай аумақтық кеңістік жағдайында тиімді жұмыс істеу үшін инновацияларды пайдалану негізінде экономикалық дамуда жақындасуға әкеп соғады. Өндірістің кооперациясы мен интеграциясына негізделген салааралық ынтымақтастық жекелеген елдерге халықаралық еңбек бөлінісінің артықшылықтарын барынша тиімді пайдалануға, өндірістің мамандануын жетілдіруге, агроөнеркәсіптік кешенде озық тәжірибе мен инновациялық технологияларды қолдануға мүмкіндік беретіні атап өтілген. Ұлт-

личных регионах мира предпринимаются уже несколько десятков лет. За это время было создано множество региональных группировок в виде зон свободной торговли, таможенных союзов и других торгово-экономических формирований. В современных условиях особую значимость приобрела межотраслевая экономическая интеграция в сфере АПК.

Интеграция аграрного сектора стран обуславливает четко выраженную отраслевую специализацию, связанную с оптимальными природно-климатическими условиями для производства тех или иных видов сельскохозяйственной продукции и достижением за счет этого конкурентных преимуществ [2].

Аграрный сектор экономики в условиях рынка занимает особое положение, не позволяющее без государственного вмешательства в полной мере и на равных условиях участвовать в глобальной конкуренции. При действующей модели государственного участия в развитии АПК остается неопределенной роль государств и их уполномоченных органов не только в обеспечении межотраслевой интеграции, определении мер национального и наднационального регулирования, но и в вопросах достаточности и структуры внутренней поддержки сельского хозяйства самих интегрирующихся стран.

Результаты и их обсуждение. Важнейшей чертой современности стал рост взаимозависимости экономик различных стран, развитие интеграционных процессов в регионах на макроуровне, интенсивный переход цивилизованных стран от замкнутых национальных хозяйств к экономике открытого типа, обращенной к внешнему миру и международному экономическому сотрудничеству.

Экономическая интеграция представляет процесс создания определенного общего рынка, с объединением движения капиталов, товаров, услуг и рабочей силы на макро- и микроуровнях в сферах деятельности с целью экономического роста национальной экономики и выравнивания уровня жизни людей в странах регионального объединения. Международная экономическая интеграция может принимать разные формы [3].

Одним из этапов в экономической интеграции является создание стабильных торговых отношений, затем создание зон свободной торговли, характеризующихся полной отменой всех таможенных тарифов

во взаимной торговле, но при сохранении таможенных пошлин с третьими странами.

Третьим этапом интеграционного процесса является образование таможенного союза, когда все внутренние тарифы заменяются едиными внешними. Более высоким этапом интеграции является общий рынок, в котором происходит свободное перемещение товаров и факторов производства. Полная экономическая интеграция достигается, если создан экономический союз, который предполагает определенную гармонизацию социальной, политической и экономической жизни.

Глобализация является новым этапом международной конкуренции, это новое качество интернационализации на стадии предельно возможного развития вширь, интеграция же – наивысшая ступень развития ее вглубь.

Внешняя торговля Казахстана со странами Евразийского экономического союза (ЕАЭС) по итогам 2018 г. составила 19,1 млрд. долл. В структуре товарооборота импортная составляющая занимает 69,2%, или 13,2 млрд. долл., экспорт отечественных товаров и услуг в страны содружества составляет 30,8% (5,9 млрд. долл.).

Растущие объемы взаимной торговли Казахстана со странами-участницами ЕАЭС подкрепляются инвестиционной активностью со стороны региональных партнеров. Только за 9 месяцев 2018 г. приток иностранных инвестиций в национальную экономику со стороны ЕАЭС составил 1,2 млрд. долларов, на 30,9% больше, чем за аналогичный период годом ранее.

Следует отметить положительную динамику ключевых социально-экономических показателей ЕАЭС по итогам 2018 года. Рост ВВП стран Союза составил 2,5%, промышленного производства – 3,1%. За прошедший год объемы взаимной торговли в ЕАЭС выросли на 9,2%, тенденция наблюдается во внешней торговле, где рост по итогам года составил 18,8%. Эксперты USDA прогнозируют увеличение мирового производства пшеницы в 2019/20 МГ до рекордных 777,5 млн т, что на 46 млн т больше показателя сезона 2018/19 МГ (731,6 млн т). Аналитики прогнозируют увеличение производства пшеницы в ЕС до 153,8 млн т, что на 12% больше показателя предыдущего сезона, Канаде – 34,5 млн т (+8,5%), Австралии – 22,5 млн т (+30%) и Аргентине – 20 млн т (+2,5%).

В то же время, прогноз мировых конечных запасов пшеницы на 2019/20 МГ эксперты повысили до 293 млн т против

274,9 млн т в 2018/19 МГ, в частности благодаря ожидаемому росту на 13% запасов зерна в основных странах-экспортерах по сравнению с показателем последних 5 лет. Так, прогноз был повышен для Китая – 146,2 млн т (+4,4%), США – 31 млн т (+1,2%), ЕС – 14,2 млн т (+43,3%), России – 7,7 млн т (+15%) и Канады – 6,3 млн т (+30%).

ФАО прогнозирует мировое производство зерновых достигнет нового рекорда – 2 722 млн тонн в 2019 г., что на 2,7% больше, чем в предыдущем году, согласно новому выпуску ФАО сводки предложения зерновых и спроса на зерновые.

Ожидается, что мировое потребление зерновых достигнет нового максимума, увеличившись на 1,5% в ближайшее время. Прогнозируется, что мировое потребление зерновых увеличится на 1,1%, причем спрос на рис будет расти еще более быстрыми темпами, а спрос на фуражное зерно для кормов для животных и промышленного использования, по прогнозам, будет еще выше.

Исходя из этих прогнозов, мировые запасы зерновых сократятся незначительно в 2019 г. до 847 млн т, что приведет к небольшому снижению глобального соотношения запасов зерновых, к их потреблению до 30,1%. Международные цены будут формироваться на фоне общего баланса спроса и предложения почти по всем группам зерновых, при этом торговые перспективы будут положительными, особенно в отношении пшеницы и риса.

Сложность и многоплановость поставленных задач в условиях дальнейшего развития межотраслевых интеграционных процессов обуславливают решение вопросов совершенствования регулирования внешнеэкономической деятельности по принципу «единого окна», создания условий для развития цифровой системы торговли в ЕАЭС, развитию промышленной кооперации и трансфера технологий, дальнейшего наращивания интеграционного потенциала в отдельных сферах экономики АПК [4].

Странами Союза проводится совместная работа по устранению барьеров во взаимной торговле и совершенствованию регулирования вопросов интеграционного сотрудничества по маркировке товаров средствами идентификации в рамках ЕАЭС. В этом ряду – внедрение системы прослеживаемости транзитных перевозок, усиление таможенного администрирования, развитие цифровой торговли, нара-

щивание транзитного потенциала Союза в области транзита данных.

Современный этап развития межотраслевой интеграции в АПК Казахстана кардинальным образом отличается от процессов, происходивших за последнее десятилетие. Исследование межотраслевого взаимодействия предприятий АПК отмечает основные договорные отношения, создание перерабатывающего производства на базе сельскохозяйственных предприятий, организацию интегрированного формирования и др.

Формы взаимодействия предприятий имеют преимущества и недостатки в зависимости от использования организационно-экономического потенциала модели интеграции.

Агропромышленный комплекс является одним из важнейших стратегических секторов экономик государств-членов Евразийского экономического союза. В аграрной сфере ЕАЭС к настоящему времени сложились положительные тенденции. Функционирование в формате экономического союза предоставляет каждому из пяти входящих в ЕАЭС государств ряд преимуществ общезкономического характера, как обеспечение равного доступа на общий аграрный рынок, возможность создания новых рабочих мест в различных отраслях АПК, в том числе за счет формирования совместных предприятий, увеличения объема взаимных инвестиций.

Позитивное влияние на эти процессы оказало осуществление приоритетных национальных проектов, система антикризисных мер, которые формируют предпосылки создания «инвестиционной платформы» развития производства и дальнейшего устойчивого развития аграрной сферы [5].

Аграрный сектор экономики стран Евразийского экономического союза играет весомую роль и занимает большое место в формировании национального валового внутреннего продукта и общем объеме инвестиций.

Особое место в развитии сельского хозяйства занимает производство зерна, которое исторически является основой функционирования национального агропродовольственного сектора, носит системообразующий характер для других отраслей экономики страны и служит своеобразным индикатором экономического благополучия государства. Несмотря на волатильность производства зерна, являющуюся следствием климатических факторов, просле-

живается устойчивый рост урожайности и валовых сборов, что стало следствием перехода на новые технологии производства и управления в сельском хозяйстве.

В последние годы страны Евразийского экономического союза заняли устойчивые позиции на мировом рынке: число стран-покупателей произведенного ими зерна и муки устойчиво растет. Доля Евразийского экономического союза в мировой торговле за последние пять зерновых лет составила в среднем: по ячменю – 3% по пшенице – 21,5% и по кукурузе – 7%. Страны Евразийского экономического союза – основной поставщик зерна для его потенциальных участников (Молдова, Таджикистан, Узбекистан, Армения и Кыргызстан), где площадь сельскохозяйственных земель и объемы производства зерна относительно невелики. Эти страны, кроме Молдовы, являются нетто-импортерами зерна. В среднем за последние несколько лет в импорте пшеницы этими странами доля Казахстана составляет 77%, России – 23%. Казахстанская пшеница экспортируется в основном в страны Центральной Азии, российская – в Армению. Основой дальнейшего развития экспортного потенциала Казахстана должно стать формирование специализированных экспортных зон, применяющих интенсивные технологии, обеспечивающих рост конкурентоспособности продукции.

В связи с тем, что основной экспортной продукцией является зерно пшеницы, в первую очередь необходимы действенные меры по стимулированию экспорта этой продукции. При этом следует учитывать, что спрос на пшеницу со стороны стран ЕАЭС не достаточно высок и постоянен. Устойчивые объемы поставок могут составить максимум 0,8-1,0 млн тонн. Основными потребителями казахстанской пшеницы остаются Кыргызстан и Россия [6].

На рынках Армении приходится выдерживать конкуренцию с экспортом зерна из России, Беларуси – экспортом зерна из Украины и Литвы. Казахстанское зерновое производство и в перспективе сохраняет лидирующие позиции в республике, специализированные зоны производства зерна практически сложились. Так специализированная зона товарного производства пшеницы создана на основе трех областей Северного региона, характеризующихся выращиванием зерна с высокими хлебопекарными свойствами. 80% производимой пшеницы относится к высшим классам с содержанием клейковины свыше 23%.

Компания «Agrimer-Astyk» планирует в июле 2019 г. ввести в эксплуатацию завод по переработке твердых сортов пшеницы в Акмолинской области, суточная плановая мощность переработки предприятия составит 200 тонн, готовую продукцию будут реализовывать в Россию и европейские страны. Объем инвестиций в реализацию проекта оценивается в 2,5 миллиарда.

Сложившиеся более низкие издержки на производство зерна пшеницы в товарной зоне позволяют говорить о достаточном потенциале для поддержания ценовой конкурентоспособности казахстанского зерна на рынках Союза и мировом. Для формирования товарных партий, соответствующих стандарту, необходимо создание эффективной системы оценки качества на всех стадиях производственного цикла – от уборки, сдачи на элеваторы и хлебоприемные пункты, хранения, подработки до начальной переработки в готовую продукцию.

Одним из главных факторов повышения устойчивости экспорта качественной пшеницы является организация специализированных зон и внедрение в производство влагоресурсосберегающих технологий, способствующих накоплению и бережному использованию влаги, повышению плодородия почвы, сокращению производственных расходов. Диверсификация маршрутов и развитие транспортной инфраструктуры позволят усилить позиции Казахстана при заключении экспортных контрактов и установления тарифов при транзите зерна.

Для полной же реализации экспортных объемов пшеницы необходимо использовать спрос и других стран. Основными направлениями экспорта казахстанской пшеницы являются страны Западной Европы (Италия, Польша, Норвегия), импортирующие из Казахстана высококачественную твердую пшеницу; страны Центральной Азии (Туркменистан, Таджикистан, Узбекистан), Афганистан, где пшеница и мука из Казахстана доминируют в объеме импорта пшеницы и муки; страны с выходом к Средиземному и Черному морям (Турция, Египет, Тунис).

Следует отметить, что казахстанская пшеница конкурирует с российской, это вызывает необходимость создания единой экспортной системы, например, «Зерно Евразии».

Организация Единой транспортной системы ЕАЭС увеличит объемы перевозок, качество инфраструктуры, что позволит улучшить условия для торговли и, в

первую очередь, увеличить товарооборот. Также это позволит создать сухопутный транспортный мост между Европой и Азией, дав при этом положительный синергетический эффект государствам ЕАЭС.

В целях снижения зависимости зернового производства от конъюнктуры мирового рынка предлагается структурная перестройка экспорта зерна, направленная на выпуск продукции промышленной выработки конкурентоспособной как на национальном, так и на продовольственном рынке третьих стран и ЕАЭС [7]. Как показывает мировой опыт, зерноперерабатывающая отрасль имеет возможность внедрения новых технологий, создания принципиально новых производств по выпуску макаронных изделий, круп, комбикормов. В сложившихся условиях более рациональным будет не наращивать производство муки, а производить иную продукцию.

Таким образом, считаем, что объем производства к 2020 г. должен быть стабилизирован на уровне 4 млн т, экспорт муки – 2 млн тонн. Это позволит стабилизировать рынок муки Казахстана и не производить ненужные затраты. Кроме того, повышение качества зернопродуктов – это важнейший фактор конкурентоспособности товара и роста экспортного потенциала.

Поэтому необходима сертификация по международному стандарту, позволяющая управлять качеством на высоком уровне, проводить контроль качества продукции в потоке, что скажется и на ее конкурентоспособности и продвижении товара на внешние рынки. В России получение Международных сертификатов «INSPECTORATE P» обеспечило преимущество для сбыта, так как товар принимается трейдерами, банками в большинстве стран, позволяет пройти региональную сертификацию в различных регионах мира.

Решение проблем развития зернового сектора возможно только в контексте единой аграрной политики стран ЕАЭС: создания благоприятных условий для расширения производства и глубокой переработки зерна; взаимной торговли и экспорта зерна при усилении конкурентоспособности; оптимизации национальной структуры зернового производства; снижении волатильности цен и поддержании баланса зерна для обеспечения продовольственной безопасности стран.

В качестве приоритетных задач согласованной зерновой политики стран ЕАЭС следует выделить: формирование единой институциональной инфраструктурой

среды; синхронизацию наднациональных и национальных мер и инструментов государственного регулирования; повышение инвестиционной и инновационной привлекательности зернового бизнеса, создание экономических условий для оптимизации структуры производства. Сюда же включены стимулирование взаимной торговли зерном и обеспечение равных условий доступа на рынки; поддержка взаимных инвестиций; сбалансированное и опережающее развитие производственной и транспортно-логистической инфраструктуры рынка зерна на основе государственно-частного партнерства; развитие современных трансферт-технологий, ориентированных на структурную модернизацию зернового хозяйства и зерновой индустрии и пр.

На национальном уровне каждая из стран ЕАЭС реализует обширный набор превентивных и системных мер по государственному и рыночному регулированию зернового рынка.

Согласованная зерновая политика стран ЕАЭС поможет решать как проблемы перепроизводства, так и противостоять резкому спросу и предложению на мировом рынке зерна. Квотирование экспортных объемов и регулирование цен поставок зерна и зернопродуктов (муки и пр.) в рамках ЕАЭС может оказывать серьезное влияние на мировой зерновой рынок (по твердой, сильной пшенице и муке).

Координация внутреннего производства и межгосударственные поставки зерна и зернопродуктов, проведение согласованной маркетинговой, транспортно-логистической политики по развитию и укреплению экспорта, включая информационно-консультационное обслуживание производителей и экспортеров, послужат предпосылками для формирования и эффективного функционирования «зернового пула». Для этого требуется соподчинение организационно-экономических мер регулирования зернового рынка в рамках согласованной агропродовольственной политики стран ЕАЭС [8].

В качестве примера межотраслевого взаимодействия АПК России и Казахстана можно привести создание сборочных производств сельскохозяйственной техники на территории Казахстана – «Ростсельмаш» и «Тракторные заводы», совместные предприятия по производству минеральных удобрений, «Еврохим» один из наиболее быстро развивающихся крупных производителей удобрений.

К числу реализованных российско-кыргызских проектов относятся предприятия по производству и хранению консервированных фруктов и овощей, закупка нового сельскохозяйственного оборудования. Кроме того, между Российско-Кыргызским фондом развития и кыргызстанскими коммерческими банками было подписано соглашение по выделению средств для малого и среднего бизнеса, сельскохозяйственным предприятиям Кыргызстана. Доля одобренных проектов Российско-Кыргызским фондом развития в области АПК составляет 28%.

Упрощение таможенного регулирования, соблюдение единых правил ветеринарного и фитосанитарного контроля, принятие технических регламентов позволяет сократить транзакционные и временные издержки, обеспечить качество и сохранность произведенной в ЕАЭС агропродовольственной продукции для потребителей, способствуя импортозамещению [9].

Важным результатом углубления межотраслевого взаимодействия в аграрной сфере ЕАЭС является открытие рынков сбыта для наращивания объемов взаимной торговли агропродовольственной продукцией за счет устранения барьеров. В общем объеме внешней торговли ЕАЭС доля внутрисоюзного товарооборота в 2018 г. составила всего 13,5%.

За счет рационального распределения ресурсов и естественных преимуществ АПК каждого из государств-членов ЕАЭС можно добиться высокого уровня самообеспечения агропродовольственной продукцией ЕАЭС в целом и нарастить объемы экспорта на зарубежные рынки. Государства-члены ЕАЭС осуществляют межгосударственное взаимодействие по семи основным направлениям, включая прогнозирование в АПК, государственную поддержку сельского хозяйства, регулирование общего аграрного рынка, единые требования в сфере производства и обращения продукции, развитие экспорта сельскохозяйственной продукции и продовольствия, научное и инновационное развитие АПК, а также интегрированное информационное обеспечение АПК.

Направлением ЕАЭС и Китая в сопряжении Евразийского экономического союза и стратегической инициативы «Один пояс и один путь» является положительным в активизации работы над совместными проектами. КНР занимает второе место среди внешнеторговых партнеров стран ЕАЭС (13,6% от совокупного товарооборота),

значительно уступая коллективному Евросоюзу (48,9%). Китай продолжает наращивать экономическое присутствие в странах ЕАЭС не только за счет развития торговых отношений, но и посредством постоянного роста прямых капиталовложений. КНР является лидером среди азиатских стран по накопленным прямым иностранным инвестициям (ПИИ) в регионе.

Согласно данным Центра интеграционных исследований Евразийского банка развития (ЦИИ ЕАБР), суммарный объем накопленных ПИИ китайских компаний в пяти странах ЕАЭС увеличился на 138% и достиг 25,7 млрд. долларов. В 2015 г. спад китайских ПИИ в ЕАЭС был незначительным (на 0,6 млрд. долл.), в основном из-за финансовой переоценки активов. Учитывая стоящие задачи, соглашение предполагает создание совместного комитета, определяет порядок взаимодействия между таможенными органами сторон, расширяет основы использования электронных документов и уточняет сферы сотрудничества. Основные сферы внимания: торговые средства правовой защиты (антидемпинговые, компенсационные и защитные меры) и субсидии; техническое регулирование (в перспективе разработка и внедрение международных регламентов и стандартов); санитарные, фитосанитарные и ветеринарные меры; таможенное регулирование; защита интеллектуальной собственности; государственные закупки и т.д.

Выводы

1. В современных условиях межгосударственное взаимодействие осуществляется в направлении: прогнозирование в АПК, государственная поддержка сельского хозяйства, регулирование общего аграрного рынка, единые требования в сфере производства и обращения продукции, развитие экспорта сельскохозяйственной продукции и продовольствия, научное и инновационное развитие АПК, интегрированное информационное обеспечение АПК.

2. Развитие зерновой сферы возможно при проведении единой аграрной политики стран с созданием условий для расширения производства и глубокой переработки зерна; взаимной торговли и экспорта зерна при усилении его конкурентоспособности.

3. Дальнейшему развитию экспортного потенциала Казахстана способствует формирование специализированных экспортных зон, применяющих интенсивные технологии, обеспечивающих рост конкурентоспособности продукции.

4. Участники ЕАЭС проведение межгосударственного взаимодействия осуществляют по прогнозированию в АПК, государственной поддержки сельскохозяйственного производства, в регулировании общего аграрного рынка, в развитии экспорта сельскохозяйственной продукции и продовольствия.

Список литературы

1 Султанов Б. Казахстан и ЕАЭС: состояние и перспективы // Казахстан-Спектр.- 2018.- №2(84).- С. 38-50.

2 Ушачев, И. Стратегические подходы к развитию АПК России в контексте межгосударственной интеграции // АПК: экономика, управление. – 2015.- №1. – С. 3-16.

3 Габдуллина Р.Ж., Лухманова Г.К., Таипов Т.А. Агропромышленный комплекс Республики Казахстан в контексте интеграционных процессов // Проблемы агрорынка.- 2018.- №2.- С. 20 – 27.

4 Мизанбекова С.К., Богомолова И.П. Направления эффективного развития рынка зерна в аспекте решения проблем продовольственного обеспечения // Вестник Воронежского государственного университета инженерных технологий. – 2017. - № 3 (73).- С. 294-303.

5 Хан Ю.А., Молдахметов А.А. Евразийская интеграция: устойчивость и конкурентоспособность аграрного сектора Республики Казахстан // Проблемы агрорынка.- 2017.- №2.- С. 21-31.

6 Додонов В., Муканова А., Сейдуманова С.Тенденции и факторы экономического сотрудничества Казахстана и России // Казахстан-Спектр.- 2018.- №2(84). - С. 51- 62.

7 Тарасов В.И., Бикмуллин А.Л., Осинина А.Ю., Глотова И.С. Новые механизмы создания интеграционных формирований // Экономика сельского хозяйства России. – 2016. - № 10.– С. 87-93.

8 Капышева С.К., Каменова М.Ж., Турсумбаева М.Ж. Анализ и тенденции развития взаимной торговли стран ЕАЭС // Вестник КарГУ. Серия Экономика. – 2018. - № 2(90). - С. 179-187.

9 Нуралиев С.У. Торгово-экономическая политика и ее роль в обеспечении экономической и продовольственной безопасности страны // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2019. - №5.- С. 22-25.

Spisok literatury

1 Sultanov B. Kazakhstan i EAJeS: sostojanie i perspektivy // Kazakhstan- Spektr.- 2018. - №2(84).- S. 38 -50.

2 Ushachev, I. Strategicheskie podhody k razvitiju APK Rossii v kontekste mezhgosudarstvennoj integracii // APK: jekonomika, upravlenie. – 2015.- №1. – S. 3-16.

3 Gabdullina R.Zh., Luhmanova G.K., Taipov T.A. Agropromyshlennyy kompleks Respubliki Kazakhstan v kontekste integracionnyh processov // Problemy agrorynka.- 2018.- №2.- S. 20-27.

4 Mizanbekova S.K., Bogomolova I.P. Napravlenija jeffektivnogo razvitija rynka zerna v aspekte reshenija problem prodovol'stvennogo obespechenija // Vestnik Voronezhskogo gosudarstvennogo universiteta inzhenernyh tehnologij. – 2017.- № 3 (73).- S. 294-303.

5 Han Ju.A., Moldahmetov A.A. Evrazij-skaja integracija: ustojchivost' i konkurentosposobnost' agrarnogo sektora Respubliki Kazakhstan // Problemy agrorynka.-2017.-№2.-S.21-31.

6 Dodonov V., Mukanova A., Sejdumanova S.Tendencii i faktory jekonomicheskogo sotrudnichestva Kazahstana i Rossii // Kazakhstan-Spektr.- 2018.- №2(84). - S. 51- 62.

7 Tarasov V.I., Bikmullin A.L., Osinina A.Ju., Glotova, I.S. Novye mehanizmy sozdaniya integracionnyh formirovanij // Jekonomika sel'skogo hozjajstva Rossii.- 2016.- № 10.– S. 87-93.

8 Kapysheva S.K., Kamenova M.Zh., Tursumbaeva M.Zh. Analiz i tendencii razvitija vzaimnoj trgovli stran EAJeS // Vestnik KarGU. Serija Jekonomika.-2018.- №2(90).- S.179- 187.

9 Nuraliev S.U. Torgovo-jekonomicheskaja politika i ee rol' v obespechenii jekonomicheskoi i prodovol'stvennoj bezopasnosti strany // Jekonomika sel'skhozjajstvennyh i pererabatyvajushih predpriyatij. – 2019. - № 5.- S. 22-25.

**ҚАЗАҚСТАННЫҢ АГРОӨНЕРКӘСІПТІК КЕШЕНІНДЕ САЛЫҚ САЛУ
МЕХАНИЗМІН ЖЕТІЛДІРУ**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМА НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ
В АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ КАЗАХСТАНА**

**IMPROVEMENT OF TAXATION MECHANISM IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX
OF KAZAKHSTAN**

К.К. МАМУТОВА *

э.ф.к., доцент

А.Б. АЙДАРОВА

э.ф.к., қауымдастырылған профессор

Г.Е. МАУЛЕНКУЛОВА

э.ф.к., доцент

М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент, Қазақстан

e-mail: Katira.05.15.75@mail.ru

К.К. МАМУТОВА

к.э.н., доцент

А.Б. АЙДАРОВА

к.э.н., ассоциированный профессор

Г.Е. МАУЛЕНКУЛОВА

к.э.н., доцент

Южно-Казахстанский государственный университет им. М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан

К.К. MAMUTOVA

C.E.Sc. Associated Professor

A.B. AIDAROVA

C.E.Sc., Associated Professor

G.E. MAULENKULOVA

C.E.Sc., Associated Professor

South Kazakhstan State University named M. Auezov, Shymkent, Kazakhstan

---

Аңдатпа. Республика экономикасындағы аграрлық сектордың рөлі және арнайы салық режимі негізінде патенттері бар кәсіпкерлерге салық салу жүйесі, бірінші кезекте, жалдамалы қызметкерлерді пайдаланбай, сондай-ақ жеке кәсіпкерлік нысанында қарастырылған. Қолданыстағы заңнамаға сәйкес ең төменгі жалақы мөлшерін ұлғайту есебінен салық салу ерекшеліктері көрсетілген. Салық салудың үш оңайлатылған механизміне: шағын және орта бизнес, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруші заңды тұлғалар және өндірістік кооперативтер үшін талдау жүргізілген. Салық пен алымдарды есептеудің және төлеудің ерекше жүйесінде фермерлік шаруашылықтар үшін бірыңғай жер салығын пайдалану тәртібі белгіленген. Аграрлық қызметті жүзеге асыратын заңды тұлғалар үшін ауыл шаруашылығы өндірісіндегі, өсімдік шаруашылығы мен мал шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеудегі, өткізудегі, ал ауыл шаруашылығы кооперативтеріне қатысты – шаруашылық өнімдерін қайта өңдеуде және одан әрі пайдалануда салықтық рәсімдер талданған. Бизнес, ғылыми сала және мемлекет арасындағы тұрақты байланысы бар кәсіпкерлікті дамыту үшін жағдай жасауды, өндіріске инновацияларды енгізуді көздейтін "Цифрлық Қазақстан" бағдарламасы шеңберінде ауыл шаруашылығы өндірушілерінің лизингін қаржыландыру кезінде салықтық жүктемені айқындау үшін қолданбалы жобаларды қолдану ерекшеліктері көрсетілген. Зерттеу нәтижесінде салықтық реттеу әдістері, Қазақстан Республикасының АӨК субъектілерінің бәсекеге қабілеттілігі жағдайында ауыл шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлері бойынша сараланған салық жеңілдіктері ұсынылған.

Аннотация. Рассмотрены роль аграрного сектора в экономике республики и системы налогообложения предпринимателей, имеющих патенты на основе специального налогового режима, в первую очередь, без использования наемных работников, а также в форме индивидуального предпринимательства. Показаны особенности налогообложения за счет увеличения размера минимальной заработной платы в соответствии с действующим законодательством. Проведен анализ трех упрощенных механизмов налогообложения: для мало-

тан, осы мәселені зерделеу уақтылы және өзекті болып табылатынын атап өткен жөн.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Бүгінгі таңда мемлекеттік қолдаудың агро-өнеркәсіптік кешенінің жай-күйі мемлекеттік бақылаудың көмегімен қамтамасыз етіледі. Ауыл шаруашылығы – ел экономикасының негізі. Агроөнеркәсіп кешенді қаржыландыру тетіктері, несиелендіруді және ауыл шаруашылық кәсіпорындарына салық салуды, сондай-ақ ауыл шаруашылығы өндірісінің нақты өнімдерін өндіруден құралады. Қазақстанда шағын кәсіпорындар мен олардың жұмыстарын іске асыру тетіктері әлеуметтік-экономикалық дамудың жалпы қағидаттарына ие.

Зерттеу жұмысының теориялық және әдістемелік негіздері ауыл шаруашылығы кәсіпорындарының дамуы мен қызмет етуі, оларды салықтық реттеу мәселесімен айналысатын отандық және шет елдік ғалымдардың, экономистердің еңбектері, ҚР Салық кодексі пайдаланылды. Зерттеу жүйелік, интеграциялық, функционалдық ыңғайда жүргізілді. Тақырыпты зерттеу барысында кешендік, жүйелілік, ғылыми жалпылау, талдау және жіктеу әдістері, статистикалық әдістер қолданылды.

Арнайы салық салу тәртібі түсінігін зерттей келе, оның қолданылуы – ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілер, шағын және орта бизнес субъектілері үшін маңызды екендігіне көз жеткіземіз. Агро-өнеркәсіп кешенін қаржыландыру тетіктері, несиелендіруді және ауыл шаруашылық кәсіпорындарына салық салуды, сондай-ақ Қазақстанда шағын кәсіпорындар мен олардың жұмыстарын іске асыру тетіктеріне бағалау жүргізу үшін қажет болады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Мемлекеттің салықтық реттеу жүйесі салық заңнамасына бағынады. Қазақстан Республикасында салық салу тәртібінің үш жеңілдетілген түрі қолданылады:

- шағын және орта бизнес субъектілері үшін арнайы салық салу тәртібі (патенттік және жеңілдетілген декларация);
- шаруа немесе фермер қожалықтары үшін арнайы салық салу тәртібі;
- заңды тұлғалар, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер мен ауыл шаруашылығы кооперативтері үшін арнайы салық салу тәртібі.

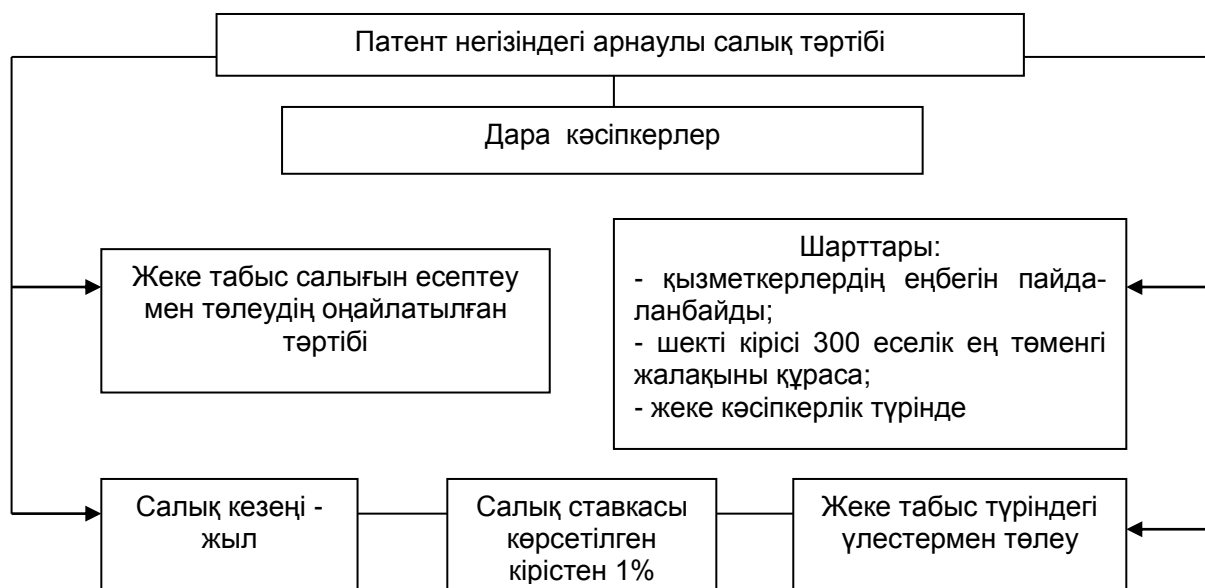
Шағын бизнеске арналған салықтар мынадай ережелерге сәйкес келеді.

1 суретте көрсетілгендей патенттік арнайы салық режимінде жылдық табысы 200 есе ең төменгі жалақы мөлшерінен асуы тиіс, ал 2018 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша 300 есеге асты.

Патенттері бар жеке кәсіпкерлер келесі жағдайларда жұмыс істеуге құқылы:

- ◆ жұмысшылардың еңбегін қолданбайтын болса;
- ◆ жеке кәсіпкерлік түрінде болса;
- ◆ заңмен белгіленген жылдың 1 қаңтарынан немесе республикалық бюджеттегі ең төменгі жалақыдан 300 еседен асатын қаржы жылына сәйкес патент бойынша 1 пайыз мөлшерінде алынады.

2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап арнайы патент негізінде арнайы салық енгізілді, ал әлеуметтік салық (әлеуметтік қамсыздандыруды есептемегенде) патенттік алымнан алынды. Белгілі бір салық салу тәртібін қолданатын барлық салық төлеушілер үшін (трейдерден басқа) ставка 1% мөлшерінде шегеріледі.

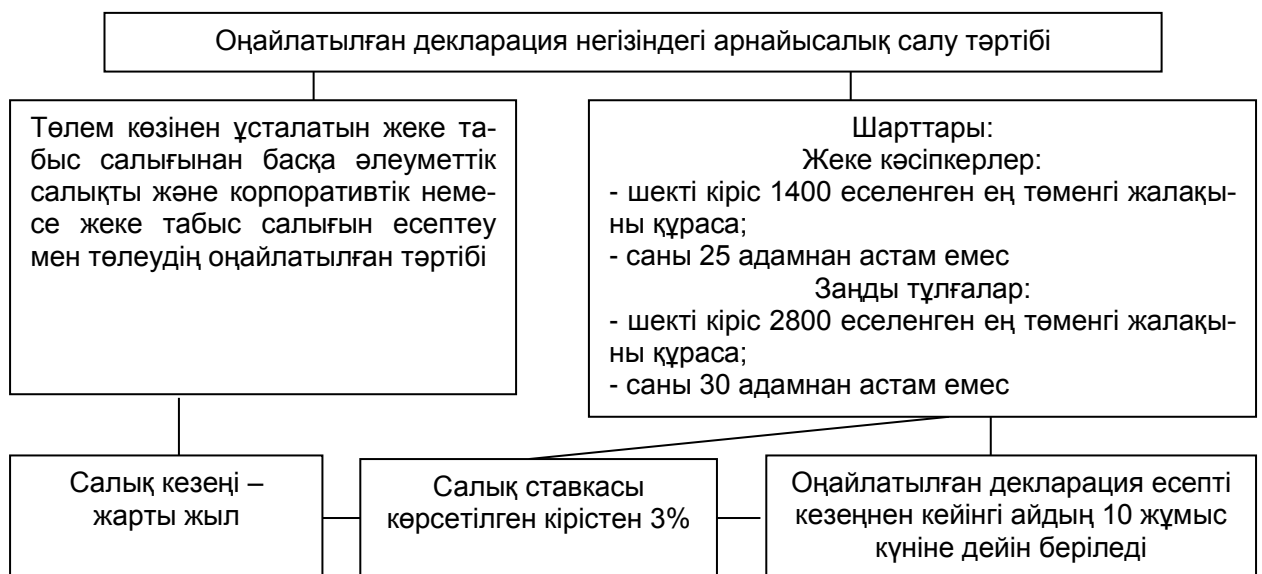
Ескерту: [1] әдебиет көздері негізінде авторлармен әзірленген

1 сурет – Патент негізінде арнайы салық салу тәртібінің құрылымы

2018 жылдың 1 қаңтарынан бастап заңды тұлғалар мен жеке кәсіпкерлер үшін максималды бірыңғай кіріс ең төменгі жалақыдан 2 044 есе жоғары (2018 жыл – бір адамға 57 812 496 теңге), қызметкерлер саны – 30 адам [1].

Оңайлатылған салық декларациясы негізінде салық салуды салық кезеңінде салық салынатын объектіге 3 пайыз мөлшерлемесі қолданылатындығын төмендегі 2 суреттен байқауға болады.

Есепті кезеңнің соңында қызметкерлердің орташа айлық жалақысы тиісті қаржы жылына арналған республикалық бюджет туралы заңда белгіленген жеке еңбеккерлермен салыстырғанда кемінде 2 есе және заңды тұлғалармен салыстырғанда 2,5 еседен кем емес мөлшерде ең төменгі жалақыдан аз болса, онда салық әрбір қызметкер үшін салық сомасынан кемінде 1,5% шегере отырып, қызметкерлердің орташа санының негізінде есептеледі.

Ескерту: [қараңыз 1] әдебиет көздері негізінде авторлармен әзірленген

2 сурет – Оңайлатылған декларация негізінде арнайы салық салу тәртібінің құрылымы

Оңайлатылған декларация бойынша бюджетке төлемдер жеке (корпоративтік) табыс салығы мен әлеуметтік салық нысанында есепті салық кезеңінен кейінгі екінші айдың 25-нен кешіктірмей жүзеге асырылады. Бұл жағдайда, корпоративтік (жеке) табыс салығы жеңілдетілген салық декларациясы бойынша есептелген салық сомасының 1/2 мөлшерінде, әлеуметтік салықты жеңілдетілген декларациялауға есептелген салық сомасының 1/2 мөлшерінде, мемлекеттік әлеуметтік сақтан-дыру қорына әлеуметтік аударымдар сома-сын шегергеннен кейін есептеледі.

Оңайлатылған декларация есептік жарты жылдан кейінгі айдың 10-ынан кешіктірмей мемлекеттік кіріс органына жіберіледі.

Шаруа немесе фермер қожалықтары үшін арнайы салық режимі бірыңғай жер

салығын төлеуге байланысты бюджетке төленетін арнайы рәсімдерді көздейді және акцизделетін тауарларды өндіруге, қайта өңдеуге және сатуға немесе ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеуге немесе сатуға арналған іс-әрекеттерді қоспағанда, ауыл шаруашылығы өндірісін өндіруге негізделеді. Бұл фермерлердің қызметіне қатысты болады.

Бірыңғай жер салығы бойынша салық кезеңі болып күнтізбелік жыл табылады.

Шаруалар немесе фермерлер үшін арнайы салық режимінде жеке меншік құқығына және жерді пайдалануына арналған ауыл шаруашылығы мақса-тындағы жер телімінің жалпы алаңы жер телімінің шегінен аспауы тиіс, мыналар үшін орна-тылған:

1-ші аумақтық аймақ – 5 000 га;

2-ші аумақтық аймақ – 3 500 га;

3-ші аумақтық аймақ – 1 500 га;

4-ші аумақтық аймақ – 500 га.

1. Аумақтық аймақ: шөлді, жартылай шөлді және шөлейтті дала, топырақты-климаттық аймақтардың жерлерінде орналасқан жайылымдар Алматы, Ақтөбе, Атырау, Жамбыл, Қызылорда, Ақтау және Түркістан облысы мен Алматы қаласы.

2. Аумақтық аймақ: 1 аумақтық аймақтан басқа Ақмола, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Қарағанды, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстары мен Астана қаласы, Ақтөбе облысы.

3. Аумақтық аймақ: 1 аумақтық аймақты қоспағанда, Атырау, Маңғыстау облыстарының суармалы жерлері.

4. Аумақтық аймақ: 1 аумақтық аймақ жерлерін қоспағанда Алматы, Жамбыл, Қызылорда, Түркістан облысы мен Алматы қаласы, оның ішінде суармалы жерлер [2].

Шаруа немесе фермерлер үшін арнайы салық тәртібінде көзделмеген қызметті жүзеге асыру кезінде бірыңғай жер салығын төлеушілер белгіленген тәртіппен белгіленген қызмет түрлеріне сәйкес табыстар мен шығыстарды, мүлікті есепке алады және тиісті салықтар мен бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдерді есептейді және төлейді. Жер телімін бағалау бірыңғай жер салығын есептеу үшін салық салынатын объекті болып табылады.

Жер телімдеріне арналған бірыңғай жер салығы үшін қолданылатын жайылымдар, табиғи шабындықтар жер телімдерінің жалпы жиынтық құнының 0,1% есептеу мөлшерін қолдану арқылы жүзеге асырылады.

Жер телімін қолданудың нақты кезеңі үшін жер телімін бағалаудың құны жер телімін бағалаудың құнын он екіге бөлу және жер телімін қолданудың нақты кезеңін айларға көбейту жолымен анықталады.

Әрбір қызметкерге, сондай-ақ ересектер мен фермер қожалығының басшыларына салық салуға арналған республикалық бюджет туралы заңмен белгіленген ай сайынғы әрбір айлық есептік көрсеткіштің 20 пайызы көлемінде әлеуметтік салық мөлшерінде төленетін бірыңғай жер салығын төлеушілер ай сайын есептейді. Әлеуметтік салық «міндетті әлеуметтік сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес есептелген салық сомасын есептеу кезінде әлеуметтік аударымдар сомасына азайтылуы тиіс.

Әлемдік тәжірибеде, жер салығы жер телімінің нарықтық құны бойынша алынады. Шет елдерде жер жайылымдарын пайдалану құқығын көбірек бағалайды.

Алайда бұл ауыл шаруашылығы жерлеріне қатысты емес. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерді пайдалануды сақтау және жердің ауыл шаруашылығы айналымынан шықпауы үшін көптеген елдер ауыл шаруашылығы жерлеріне жеңілдетілген салық салу тетіктерін пайдаланады.

Дамыған елдерде, тұрғын үй және коммерциялық ғимараттар үшін жер салығының ставкалары ауыл шаруашылығы мақсатындағы жер мен оны пайдалануға қатысты салық ставкаларынан әлдеқайда жоғары. Бұл тәжірибеде жеңілдетілген салық ставкаларын пайдалану ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерді жер салығынан толық босатуды қарастырады.

Бұл тұрғын үй пайдалануға немесе өнеркәсіп өндірісіне арналған жерлер ауыл шаруашылығы мақсатындағы жерден әлдеқайда қымбат болуына байланысты. Ауыл шаруашылығы мақсатындағы емес коммерциялық жер телімдерінің бірлігіне шаққандағы табыс ауылшаруашылық жерлерінен және оны пайдаланудан түскен табыстардан әлдеқайда жоғары.

Ауыл шаруашылығының жерлерін салық салудың жеңілдетілген тетіктерін қолданбайтын болсақ, онда оның шығындылығы ауыл шаруашылығы өндірісінен басқа тиімдірек салаларға кетуге мәжбүрлейді. Жалпы ауыл шаруашылық жерлеріне жеңілдетілген салық салу жүйесі ауыл шаруашылығынан басқа салаларға кетуіне тосқауыл болудың және аграрлық сектордағы инвестициялық үрдістерді ынталандырудың тиімді құралы болып табылады [3].

Ауыл шаруашылығы өнімін өндіретін заңды тұлғалар және ауылдық өндіріс кооперативтері арнайы салық салу тәртібінде немесе Салық кодексінің 448 бабында белгіленген жалпы тәртіпті таңдауға құқылы.

Арнайы салық режимі:

1. Ауыл шаруашылығы тауарларын өндіруші заңды тұлғалар:

◆ ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, оларды қайта өңдеу және сату;

◆ мал мен құстың (соның ішінде өсіру), аралар өнімдерінің, сондай-ақ қайта өңдеу және өткізу.

2. Ауылдық өндіріс кооперативтері:

◆ шаруа немесе фермер қожалығы – кооперативтердің мүшелері шығаратын ауыл шаруашылығы өнімдерін сату;

◆ шаруа немесе фермер қожалығы – осы кооперативтердің мүшелері шығаратын ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу және өңдеу нәтижесінде алынған өнімдерді өндіруге қолданылады.

Ауылдық өндіріс кооперативтері:

- қатысушылар (акционерлер) – заңды тұлғалар немесе шаруашылықтар;
- жалпы жылдық табыстың кемінде 90%-ы осындай қызмет нәтижесінде алынған ауылдық өндіріс кооперативтерінің табысы.

Ауыл шаруашылық өнімдерін өндіретін заңды тұлғалар үшін салықтың алты түрі кіреді: корпоративтік табыс салығы, қосылған құн салығы, әлеуметтік салық, мүлік салығы, көлік салығы және жер салығы. Бұл экономикадағы жұмыс берушінің (оның қызметкерлеріне табыс түрінде төленген) әлеуметтік және экономикалық шығындары көрсетілген салық сомасы қаржылық жылдағы орташа жалақыға көбейту арқылы анықталады [4].

Агроөнеркәсіп кешенінің әлеуетін толық іске асырудың негізгі міндеті – еңбек өнімділігін және қайта өңделген ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспортын 2 022 жылға қарай 2,5 есеге ұлғайту, мемлекеттік реттеудің барлық шараларын бірінші кезекте қазақстандық индустрияны жаңғырту және цифрландыруға байланысты агроөнеркәсіп кешенінің құрылымына заманауи агротехнологияларды ауқымды түрде тартуға бағыттау, ауыл шаруашылығы саласындағы беделді шетелдік мамандарды – «ақылды адамдарды» тарту арқылы саланы басқарудың үздік тәжірибесін пайдалануды, сондай-ақ ауыл кәсіпкерлеріне шаруашылық жүргізудің жаңа дағдыларын үйрету үшін жаппай оқыту жүйесін қалыптастыру, қажеттігі болып табылады [5].

Сол себепті қазіргі кезде ел экономикасын дамытуда ауыл шаруашылығындағы қол жеткізуде мыналарды қарастыру қажет:

- жаңа технологияларды енгізу, минералды тыңайтқыштарды пайдалануды кеңейту, кеңінен пайдаланылатын өсімдіктерді қорғауға арналған химиялық заттар мен суармалы жерлерді пайдаланудың тиімділігін арттыру жолымен егістік алқаптар құрылымында жоғары сапалы дақылдардың үлесін арттыру;

- белгіленген ауылдық бірлестіктер желісін тарту арқылы халықтан ет және сүт өнімдерін сатып алу тетіктерін іске асыруға назар аудару;

- ауыл шаруашылығының барлық секторларын несиелендіру үшін мамандандырылған ауыл шаруашылық банкі құру мәселесін дамыту;

- агроөнеркәсіптік кешенді келесі жылға бюджеттеу шеңберінде тұрақты да-

мыту үшін жеткілікті қаржыландыру және сапалы ауыз сумен қамтамасыз ету.

Ауыл шаруашылық өнімдерін өндірушілерге салық салу тетіктерін зерттей отырып, теориялық және қолданбалы тұрғыда келесідей қорытындыларды жасауға мүмкіндік береді.

Осы мәселелерді оңтайлы шешуде салық жеңілдіктерін беру жолымен ауыл шаруашылығы өнімінің жекелеген түрлеріне сараланған салық салу, салық несие-лері немесе қолжетімді бағалар бойынша әлеуметтік маңызы бар өнімдерді өндіруге арналған бюджет дотацияларын беру арқылы жүзеге асырылуын қарастыру қажет.

Ауыл шаруашылығы өндірісінің табиғат жағдайларына тәуелділігі залал алу тәуекелін жоғарылатады. Бұл салық жүйесіне салық төлемдерін кейінге шегеру, салықтық несие, залалдарды алдыңғы салықтық кезеңге ауыстыру сияқты қосымша мүмкіндіктерді енгізу қажеттілігін айқындайды. Жыл ішінде табыс алудың әртүрлі мерзімділігі мен маусымдылығы ұзақ есептік кезең мен салық төлемдерін төлеу міндеттерін жыл соңына ауыстыруды пайдалану мүмкіндігін қалыптастыру қажет [6].

Бұл әртүрлі жеңілдіктер беру арқылы қоғам мен мемлекет үшін басым салалар мен өндірістерде ауыл шаруашылығын ынталандыру халық шаруашылығының ілгерімелі құрылымын қалыптастыру негізінде жедел экономикалық өсуді қамтамасыз ету тұрғысынан жүзеге асырылады. Алайда, мұндай ынталандыру өзін-өзі ақтай отырып, өзінің кері жағы ретінде бірқатар теріс салдарларға ие:

- біріншіден, кәсіпорындар мен ұйымдардың белгілі бір бөлігін салықтарды азайту нысанына қосымша қаржы ресурстарын беру олардың еңбектерімен, қосымша еңбек күш-жігерімен және т.б. байланысты емес;

- екіншіден, бір шаруашылық жүргізуші субъектілерге салық салуды азайту, шаруашылық жүргізуші субъектілердің басымдығының құрамына кірмейтін қоғамдық пайдалы қызметпен айналысатындарға салықтарды ұлғайтумен сипатталады;

- үшіншіден, салық салу үрдісі шаруашылық жүргізуші субъектілер бірдей табыс сомасынан әр түрлі салықтарды төлеген кезде әділдік принципі бұзылады [7].

Нәтижесінде салық салудың ынталандырушы қызметі мен оның әділдік сипатын қамтамасыз ету қызметі арасында қарама-қайшылық туындайды. Бұл қайшылық салық жеңілдіктерінің сипатына байланысты екі жолмен шешілуі мүмкін.

Бірінші жолы халық шаруашылығы салаларының және жекелеген өндірістердің басымдықтарына, сондай-ақ экономиканың нақты секторын дамытуға арналған инвестицияларға байланысты салық жеңілдіктерін беруге байланысты. Сала мен өндірістің нығайып, басым дамуын алған мемлекетке одан алынған ақшаны қайтару үшін барлық салық жеңілдіктерін несиеге ұсыну керек [8].

Салық жеңілдіктері арқылы экономиканы дамытуды ынталандыру деңгейі де өзінің төменгі және жоғарғы шектеріне ие болады. Бұған себеп экономикалық жүйелер салық салудың фискалдық және ынталандырушы қызметтері арасындағы қарама-қайшылығы. Осыған байланысты мемлекет елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының әрбір тарихи кезеңіне қатысты фискалдық және ынталандырушы қызметтер арасындағы арақатынасты оңтайландыруға ұмтылуы қажет.

Фискалдық мақсаттарға ұлттық экономиканың басымдылығы болмауы тиіс, өйткені жиналатын салықтар өзін-өзі мақсатпен емес, тек бірқатар әлеуметтік-экономикалық міндеттерді шешуге арналған құрал ғана. Олардың ең маңыздысы орнықты негізде тиімділігі жоғары экономикалық өсуді қамтамасыз ету қажет [9].

Тиісінше, салықтарды фискалдық мақсаттардан басқа да өсуге көмек беру үшін пайдалану қажет. Бұл өсім ең алдымен, оның негізгі нүктелерінде, басқаша айтқанда, ғылым мен техниканың сөзі бойынша олардың жабдықталуын қамтамасыз ету есебінен ұлттық экономиканың барлық басқа салаларын өзіне тартуға арналған басым салалар мен өндірістерде жүзеге асырылуы тиіс. Өз кезегінде, басым салалар мен өндірістердің экономикалық дамуын ынталандыру үшін неғұрлым қолайлы жағдайлар жасау қажет, ал бұл салық салуды мақсатты саралауға жататын мемлекеттік реттеудің бірқатар тұқаларын белсенді пайдалануды көздейді.

Тұжырымдар.

1. Агроөнеркәсіп кешенін салықтық реттеу белсенді салық саясатын жүргізуге бағытталған салық салу аспектісі болып табылады.

2. Қазақстанда салық салу тәртібінің үш жеңілдетілген түрін қолдану кәсіпкерлердің санын ұлғайтуға және олардан түсетін түсімдердің уақтылы жиналуын қамтамасыз етуге бағытталуы керек.

3. Салық жеңілдіктері арқылы экономиканы дамытуды ынталандыру қажет.

4. Шаруашылықтардың қазіргі заманғы техникалық-технологиялық және сандық бағдарламаларымен қамтамасыз ету мақсатында лизингтік қаржыландыруда салықтық жеңілдіктер қарастырылуы керек.

Әдебиеттер тізімі

1 ҚР Салық кодексі. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» [Электрондық ресурс].-2018.-URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K170000120> (қаралған күні: 15.05.2019).

2 Баранова Н.А. Государственная поддержка аграрного сектора экономики // Проблемы агробизнеса. –2015.-№ 4. – С. 44-51.

3 Бигельдиева З.А. Қазақстан Республикасының жер ресурстарын рационалды пайдаланудың экономикалық аспектілері // Проблемы агробизнеса.-2018.- № 3.- Б.179-181.

4 Қазақстан Республикасының Азаматтық Бюджеті. Қолданыстағы Заңнама шеңберінде.- Астана, 2014.-Б. 41-45.

5 «Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2014 - 2018 жылдарға арналған стратегиялық жоспары туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1581 қаулысы [Электрондық ресурс].- 2014.- URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31498840 (қаралған күні: 21.11. 2018).

6 Дуйсенбай Б. Становление и развитие агробизнеса в Казахстане.- Алматы, 2014.- 218 с.

7 Жатқанбаев Е. Аграрный сектор экономики Казахстана в условиях глобализации // Саясат.-2015. -N 12. – С. 24-28.

8 Гринкевич Л.С., Иванова Ю.Н. Развитие методов налогового регулирования деятельности предприятий АПК. - Томск, 2014.- 152 с.

9 Сигарев М.И. Государственная поддержка аграрного сектора Казахстана // Проблемы агробизнеса. – 2016.- № 1. – С. 65-72.

Әдебиеттер тізімі

1 ҚР Салық кодексі. «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» [Электрондық ресурс].- 2018. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K170000120> (қаралған күні: 15.05.2019).

2 Baranova N.A. Gosudarstvennaja podderzhka agrarnogo sektora jekonomiki // Problemy agrobiznesa. –2015.-№ 4. – S. 44-51.

3 Bigel'dieva Z.A. Қазақстан республикасының жер ресурстарын рационалды пайдаланудың экономикалық аспектілері // Problemy agrobiznesa. –2018.-№ 3. – B.179-181.

Аграрная политика: механизм реализации

4 Қазақстан Республикасының Азаматтық Бюджеті. Қолданыстағы Заңнама шеңберінде.- Астана, 2014.-Б. 41-45.

5 «Қазақстан Республикасы Ауыл шаруашылығы министрлігінің 2014-2018 жылдарға арналған стратегиялық жоспары туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1581 қаулысы [Желектрондық ресурс].- 2014.- URL: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31498840 (қаралған күні: 21.11. 2018).

6 Dujsenbaj B. Stanovlenie i razvitie agrobiznesa v Kazahstane.- Almaty, 2014.- 218 s.

7 Zhatkanbaev E. Agrarnyj sektor jekonomiki Kazahstan v uslovijah globalizacii // Sajasat.-2015. -N 12. – S. 24-28.

8 Grinkevich L.S., Ivanova Ju.N. Razvitie metodov nalogovogo regulirovanie dejatel'nosti predpriyatij APK.-Tomsk, 2014.-152 s.

9 Sigarev M.I. Gosudarstvennaja podderzhka agrarnogo sektora Kazahstana // Problemy agrorynka. –2016.-№ 1. – S. 65-72.

бәсекеге қабілеттілігін арттыруға, сондай-ақ ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорттық ресурстарын қалыптастыруға бағытталған.

Іске асырылып жатқан ауыл шаруашылығын дамыту жөніндегі мемлекеттік бағдарламалар АӨК өндірістік саласын жаңғырту және ауылдың әлеуметтік саласын жетілдіру жөніндегі іс-шаралар кешенін оларды сапалы жаңа даму деңгейіне шығару мақсатын көздейді.

Осыған орай, ауыл шаруашылығын қаржылық қамтамасыз ету мәселесі бірінші кезекке шығады, ол аграрлық саясат саласында қойылған міндеттерді іске асырудың табысын айқындайды, сондай-ақ аграрлық секторды тұрақты дамытуға қол жеткізу бойынша мемлекеттік қолдау бағыттарының бірі болып табылады және ауыл шаруашылығындағы инвестициялық жобалардың тиімділігін қамтамасыз ету ісінде несиелеуге үлкен мән беріледі.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Бұл тақырыпты зерттеуде, ауыл шаруашылығын мемлекеттік реттеу, аталған саланы несиелеу ерекшеліктеріне байланысты шетелдік және отандық экономист ғалымдардың ғылыми еңбектері, несиелік заңнамаға байланысты Қазақстан Республикасының заңнамалық және нормативтік-құқықтық құжаттары ілімдік және әдіснамалық негіз ретінде пайдаланылды.

Ғылыми зерттеудің ақпараттық базасы ретінде еліміздің ауыл шаруашылығы саласындағы несиелеуге қатысты Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитетінің, Қазақстан Республикасы Ұлттық банкінің ресми материалдары, ауыл шаруашылығы саласын дамыту бойынша мемлекеттік бағдарламалар, отандық және шетелдік жарияланымдар мен ғылыми-теориялық, ғылыми-практикалық конференциялар материалдары, бұқаралық ақпарат құралдарының материалдары, мерзімді басылым мақалалары қолданылды.

Зерттеу әдістері ғылыми абстракция және экстраполяция, индукция және дедукция әдістері болып табылды. Теориялық ережелерді негіздеу жалпы ғылыми әдістер мен тәсілдерді, талдау және синтездеу әдісін, жүйелі және кешенді тәсілдерді қолдану негізінде жүзеге асырылды, ресми статистикалық материалдар мен интернет желісінің ақпараттық әлеуетінен басқа жеке бақылаулар мен ғылыми және тәжірибелік қызметтің қорытындыларының деректері пайдаланылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазіргі кезде ауыл шаруашылығы ұлттық

және халықаралық нарықтарды жылдам кеңейту, биотехнология және ақпараттық техноло-гиялар саласындағы төңкеріс аясында тұрақты экономикалық дамуды қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады. Әр түрлі елдердің экономикасындағы аграрлық сектордың рөлі сол немесе өзге елдің экономикалық өсу көзі ретінде ауыл шаруашылығына бағдарлану дәрежесіне байланысты өзгеріп отырады.

Сонымен қатар, барлық елдер үшін қажетті азық-түлікпен өзін-өзі қамтамасыз етудің белгілі бір деңгейіне қол жеткізу өзекті болып табылады. Сондықтан да қазіргі кезеңде әр түрлі елдердің аграрлық саясатын әзірлеу саласындағы негізгі үрдіс қайта өңдеу өнеркәсібін ауыл шаруашылығы шикізатымен жабдықтау және халықты азық-түлікпен қамтамасыз ету болып табылатын ауыл шаруашылығының дәстүрлі функцияларын ғана емес, сондай-ақ азық-түлік қауіпсіздігі ұлттық қауіп-сіздіктің элементі болып табылатындықтан ауыл шаруашылығына жалпы мемлекеттік мән беру болып табылады.

Қазіргі экономикадағы аграрлық сектордың маңыздылығын ұғыну әртүрлі елдерде экономиканың басқа салаларына несие беру жүйелерінен ерекшеленетін ауыл шаруашылығын несиелендірудің мандандырылған жүйелерін қалыптастыруға алып келді.

Ауыл шаруашылығы экономика саласы ретінде оның қаржылық-несиелік қызметін ұйымдастырудың ерекшелігін айқындайтын бірқатар ерекшеліктерге ие. Өндіріс технологиясы мен ресурстарды орналастыруға негізделген ерекшеліктер бұл саладағы шаруашылық жүргізуші субъектілердің өндірістік, қаржылық және экономикалық көрсеткіштеріне үлкен әсер етеді [1].

Сонымен, ауыл шаруашылығы несиесі – бұл экономикадағы несиелік қатынастардың ерекше нысаны, ол ауыл шаруашылығы өндірушілерінің әр түрлі санаттарына банктер мен банктік емес институттардың негізгі және айналымдағы капиталға мемлекеттік реттеумен үйлескен ақша қаражатын берумен сипатталады.

Агроөнеркәсіп кешенін несиелендірудің әлемдік тәжірибесін талдап, ауыл шаруашылығын қаржыландырудың үш негізгі схемасын бөліп көрсетуге болады: банк несиелеріне мемлекеттік кепілдіктер беру және пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау жолымен коммерциялық банктер желісін аграрлық секторға тарту (Ұлыбритания, Чехия, Словакия, Қытай, Голландия, Австрия); Германияда, Францияда, Жапо-

нияда, Польшада таралған кооперативтік банктер жүйесі арқылы АӨК несиелеу; банктік емес несиелік ұйымдардың ауыл шаруашылығына несиелік беруін жүзеге асыруы (АҚШ, Канада, орталық және Шығыс Еуропа елдері) [2].

Қазақстанда негізгі қаржыландыру көздері арасында мынадай шаруашылық жүргізуші субъектілер бар: «ҚазАгро» ұлттық басқарушы холдингі" акционерлік қоғамының, екінші деңгейдегі банктер жеке лизингтік компаниялар, кредиттік серіктестіктер және микроқаржы ұйымдары [3].

Ауыл шаруашылығы тауар өндірушісі үшін қолайлы шарттармен уақытында берілген несиелік көлемді жұмыс маусымын ашу, егін жинау жұмыстарын уақытында бастау және аяқтауға мүмкіндік беретін ең жедел ақша ресурсы болып табылады [4].

Қазіргі кезеңде ауыл шаруашылығына несиелік беруді дамытудың әлемдік үрдістеріне қаржылық делдалдық нысандарын әртараптандыру (коммерциялық банктердің басым рөлімен); неғұрлым сенімді және табысты клиент ретінде ірі тауарлық ауыл шаруашылығы өндірісіне екінші деңгейлі банктерді бағдарлау; ауыл шаруашылығын несиелеуге мемлекеттің тікелей қатысуынан жанама түрде көшу жатады.

Бүгінгі күні ауыл шаруашылығын несиелендіруді дамытудағы негізгі әлемдік үрдістердің бірі ауыл шаруашылығы несиелік нарығын мемлекеттік реттеудің неғұрлым тиімді нысандарын іздестіру болып отыр.

Банктер үшін ауыл шаруашылығын несиелеу тек Қазақстанда ғана емес, әлемдік несиелік нарығында да инвестициялаудың тартымды бағыты болып табылмайды [5].

Ауыл шаруашылығын дамытуды мемлекеттік қолдаудың негізгі бағыттарының бірі – ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері үшін несиелік ресурстардың қолжетімділігін қамтамасыз ету. Бұл мемлекеттік қолдау жүйесінің жеңілдікті несиелеу тәрізді элементінің болуын білдіреді. Ауыл шаруашылығын қарқынды дамытуға ықпал ететін аграрлық несиелік берудің «жасырын» мүмкіндіктері өте үлкен [6].

Ауыл халқының қаржы ресурстарына қол жеткізуін қамтамасыз ету осы жағдайда кедейлікті еңсеру және ауылды дамыту үшін шешуші мәнге ие болады. Осы тұрғыда шағын несиелендіруге шағын биз-несті дамытудың және табысы аз адамдарды олардың табыстарының деңгейін арттыруға мүмкіндік беретін қызметке тар-тудың негізгі құралдарының бірі ретіндегі ролі бөлінеді [7].

Ауыл шаруашылығын несиелендірудің болашағы ауыл шаруашылығы несиелік нарығын мемлекеттік реттеу және өзін-өзі реттеу құралдарының өзара іс-қимылы арқылы көрінеді. Мемлекет қазіргі кезеңде АӨК тікелей мемлекеттік қолдаудан бөлінген және банк секторы мен ауыл шаруашылығының өзара іс-қимылының нарықтық қағидаттарында дамып келе жатқан ауыл шаруашылығын несиелендірудің болашақ толыққанды жүйесін ұйымдастырушы рөлін атқаруға тиіс.

Сондықтан мемлекеттің бірінші кезектегі міндеті өзіне тән объективті ерекшеліктерді ескере отырып, ауыл шаруашылығын несиелендірудің кешенді ұлттық жүйесін қалыптастыру болуға тиіс. Бұл ретте, ауыл шаруашылығы қарыз алушыларының ағымдағы және инвестициялық қызметіне арналған несиелерге қажеттіліктеріне неғұрлым толық сәйкес келетін несиелік өнімдерін әзірлеу кезінде ауыл шаруашылығы өндірісінің ерекше ерекшеліктері барынша ескерілуі тиіс.

Ауыл шаруашылығы несиелік нарығының қазіргі заманғы жүйесі ауыл шаруашылығы өндірушілерінің барлық санаттарының ерекшеліктерін ескеріп әртүрлі несиелік өнімдерін ұсынатын, жеткілікті ірі ауыл шаруашылығы құрылымдары, сондай-ақ халықтың орта шаруа (фермер) қожалықтары мен шағын шаруашылықтарының ерекшеліктерін ескеретін жолмен ұйымдастырылуы тиіс [8].

«Аграрлық несиелік корпорациясы» АҚ (бұдан әрі – АНК) базасында Германияның тәжірибесі қолданылатын болады, онда мемлекеттік «Рентенбанк» үкіметтің қолдауымен капитал нарықтарынан қаражат тартады және кейіннен АӨК-ге кредит беруі үшін жеке қаржы институттарын қорландырады.

Бұл ретте, «Рентенбанк» тікелей кредит бермейді, осылайша фермерлерге бір мемлекеттік ұйымға тәуелді болмай, көрсетілетін қызметтердің ұсынылатын сапасы мен талаптарына қарай қаржыландырудың түрлі көздерінен таңдау мүмкіндігін бере отырып, ауылдағы кредит беру нарығындағы бәсекелестікті ынталандырады.

Бұл ретте, АНК қаржы институттарын тартуды түрлі құралдар арқылы жүзеге асыратын болады, оның ішінде:

- ◆ кейіннен жобаның инвестициялық бөлігіне кредит беруі үшін ЕДБ-ны (Еуразиялық даму банкі) қорландыру. Бұл ретте, айналым капиталын ЕДБ-ның өзі қаржыландыратын болады;

- ◆ бірлесіп қаржыландыру (синдикатталған қарыз), бұл ретте, ЕДБ мен АНК бір-

Экономический механизм хозяйствования

лесіп қаржыландырады және жоба бойынша тәуекелдерді бөліседі;

◆ ЕДБ және АНК арасындағы анықталған талаптарды ескере отырып, АНК-ның қаржыландыруы үшін жобаларды ірік-

теуді және талдауды жүзеге асыратыны туралы агенттік келісім [9]. Ауыл шаруашылығына берілген несиелер көлемі 1 кестеде көрнекі түрде көрсетілген.

1 кесте – ҚР облыстары бойынша ауыл шаруашылығына берілген несиелер көлемі, млн теңге

Облыстар	2014ж.	2015ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.
Республика бойынша барлығы	483,0	600,5	674,7	695,2	489,7
Ақмола	21,3	25,7	27,1	46,7	50,9
Ақтөбе	2,3	1,4	1,7	2,6	7,9
Алматы	6,4	3,4	2,8	4,1	5,9
Атырау	659,0	617,0	480,0	484,0	581,0
Шығыс Қазақстан	6,5	5,9	6,8	9,8	12,6
Жамбыл	4,6	4,3	4,2	5,1	2,9
Батыс Қазақстан	2,7	2,5	4,7	4,9	5,1
Қарағанды	2,8	3,5	10,6	12,8	6,4
Қостанай	24,6	22,9	21,0	19,7	16,2
Қызылорда	157,0	905,0	556,0	611,0	1,2
Маңғыстау	457,0	392,0	410,0	548,0	417,0
Павлодар	9,2	9,8	9,1	11,8	7,6
Солтүстік Қазақстан	7,5	7,2	5,9	9,9	10,4
Оңтүстік Қазақстан	1,9	1,9	5,1	6,6	0
Алматы қаласы	123,7	137,9	225,8	184,2	109,4
Астана қаласы	268,2	372,1	348,4	375,5	244,1

Ескерту: ҚР Ұлттық банкі мәліметтері бойынша авторлармен құрастырылған

Кестеден байқағанымыздай ҚР бойынша ауыл шаруашылығына берілген несиелер көлемі 2014 ж. 483 млн теңгеден 2017 ж. 695,2 млн теңгеге дейін өсіп, ал 2018ж. 489,7 млн теңге көлеміне дейін төмендеген, бұл еліміздің банк секторындағы жүріп жатқан келеңсіз үрдістерге тікелей байланысты болса керек.

Аталған саланы несиелеу көлемі бойынша аймақтық көрсеткіштерге келсек, Алматы және Астана қалалары көшбасында болып табылады, ал үшінші орынға Қостанай облысы жайғасқан, бұл екінші деңгейлі банктердің орталық кеңселерінің аталған қалаларда орналасуымен түсіндіріледі.

2 кесте – Ауыл шаруашылығына берілген несиелердің сапасы, млрд. теңге

Көрсеткіш	2014ж.	2015ж.	2016ж.	2017ж.	2018ж.
Ауыл шаруашылығына берілген несиелер	482,9	600,4	674,6	695,2	489,6
Мерзімі кешіктіріліп өтелген несиелер	67,5	28,7	32,9	87,9	100,5

Ескерту: ҚР Ұлттық банкі мәліметтері бойынша авторлармен құрастырылған

Етті мал шаруашылығын дамытудың 2018-2027 жылдарға арналған жаңа салалық бағдарламасына сәйкес ауыл шаруашылығы министрлігі Ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерін «Сыбаға» және «Алтын асық» несиелеу бағдарламалары бойынша қолжетімді қарыз қаражатымен қамтамасыз етуге тырысуда. Алайда бұл бағдарламалардың жүзеге асырылу шарттары қиындау болғандықтан көптеген ауыл шаруашылығымен айналысатын субъектілердің көпшілігінің аталған несие ресурстарына қолжетімділігі төмен жағдайда.

Кестедегі мәліметке сәйкес, ауыл шаруашылығына берілген несиелердің сапасы жылдан-жылға төмендеп келеді, 2014 жы-

лы мерзімі кешіктірілген қарыздар 13,9 пайыз құраса, 2018 жылы бұл көрсеткіш 20,5 пайызға жеткен. Үкімет аграрлық секторды сауықтыру және оның тұрақтылығын арттыру тетігін бекітті. 2018 жылғы 19 қыркүйекте ҚР Үкіметі мен Ұлттық банк «Цеснабанк» АҚ-нан 450 млрд. теңге сомаға ауыл шаруашылығы несиелері портфелін сатып алуға шешім қабылдады [10].

Еліміздің ауыл шаруашылығын несиелеуде бірқатар өзекті мәселелер бар:

■ қаржы институттары оған тән жоғары тәуекелдерге байланысты экономиканың осы секторын несиелеуге ынтасыз. Ең алдымен, бұл табиғи қатерлерге қатысты: құрғақшылық, су тасқыны, табиғи зиян-

кестер, аурулар және т.б. Ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілерге несиелер берудің басқа да маңызды тәуекелі қарыз алушылардың өтімді кепілдер беру мүмкіндіктерінің әлсіз болуы болып табылады. Сондай-ақ, әлемдік және өңірлік нарықтардағы өзгерістерге байланысты елдегі ауыл шаруашылығы өнімдерінің бағалары өзгерістерге жиі ұшырайды;

■ агробизнесі қаржыландыруды қалаларға қарағанда ауылдық жерлердегі әлдеқайда жоғары операциялық (транзакциялық) шығындар шектейді. Бұл халықтың тығыздығының төмендігіне, үлкен қашықтықтарға және ауылдық және агроөндірістік инфрақұрылымдардың нашар дамыған болуына байланысты;

■ ауыл шаруашылығында бухгалтерлік есептің және қалыпты статистиканың болмауы қарыз алушының несиелер төлеу қабілетін бағалауды өте қиындатады, бұл оларды қаржыландыру үшін елеулі тежеуші фактор болып табылады;

■ сондай-ақ елімізде қаржы секторы жеткіліксіз дамыған және ауыл шаруашылығын несиелеу үшін нарықта қажетті қаржы құралдары мен шарттары жоқ. Әсіресе бұл шағын және орта ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілерді қаржыландыруға қатысты;

■ банктерге және басқа да қаржы ұйымдарына ауылдық жерлерде, қарыз алушыларға жақын бөлімшелер ашу тиімсіз (шығындар жоғары, ал кірістер аз және жоғары тәуекелі бар). Осының салдарынан, ең алдымен, шағын және орта ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілер тағы да зардап шегеді.

Аталған мәселелерді шешу мақсатында мемлекет тарапынан келесі шаралар қабылдануда:

■ ауылды қаржыландыруға бәсекелестікті ынталандыру және жеке қаржы ұйымдарын тарту үшін «ҚазАгро» ҰБХ» АҚ компаниялары тобы тарапынан тікелей несиелер беруді біртіндеп қысқарту жүзеге асырылатын болады;

■ өнімді әділ баға бойынша өткізу проблемасын шешу үшін жаңа қаржы құралы – аграрлық қолхат енгізілетін болады, ол инвесторларға/ кредиторларға егінді ол нақты жиналғанға дейін сату есебінен (болашақ егін кепілімен).

Тұжырымдар.

1. Қазіргі кезде ауыл шаруашылығы ұлттық және халықаралық нарықтарды жылдам кеңейту, биотехнология және ақпараттық технологиялар саласындағы төңкеріс аясында тұрақты экономикалық даму-

ды қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады.

2. Ауыл шаруашылығы несиелік қатынастардың ерекше нысаны, ол ауыл шаруашылығы өндірушілерінің әр түрлі санаттарына банктер мен банктік емес институттардың негізгі және айналымдағы капиталға мемлекеттік реттеумен үйлескен ақша қаражатын берумен сипатталады.

3. Қазіргі кезеңде ауыл шаруашылығына несиелер беруді дамытудың әлемдік үрдістеріне қаржылық делдалдық нысандарын әртараптандыру (коммерциялық банкітердің басым рөлімен); неғұрлым сенімді және табысты клиент ретінде ірі тауарлық ауыл шаруашылығы өндірісіне екінші деңгейлі банктерді бағдарлау; ауыл шаруашылығын несиелеуге мемлекеттің тікелей қатысуынан жанама түрде көшу жатады.

4. Ауыл шаруашылығын несиелендірудің болашағы ауыл шаруашылығы несиелі нарығын мемлекеттік реттеу және өзін-өзі реттеу құралдарының өзара іс-қимылы арқылы көрінеді. Мемлекет қазіргі кезеңде АӨК тікелей мемлекеттік қолдаудан бөлінген және банк секторы мен ауыл шаруашылығының өзара іс-қимылының нарықтық қағидаттарында дамып келе жатқан ауыл шаруашылығын несиелендірудің болашақ толыққанды жүйесін ұйымдастырушы рөлін атқаруға тиіс.

5. Еліміздің ауыл шаруашылығын несиелеуде бірқатар өзекті мәселелер бар: қаржы институттары оған тән жоғары тәуекелдерге байланысты экономиканың осы секторын несиелеуге ынтасыз. Ең алдымен, бұл табиғи қатерлерге қатысты: құрғақшылық, су тасқыны, табиғи зиянкестер, аурулар және т.б. Агробизнесі қаржыландыруды қалаларға қарағанда ауылдық жерлердегі әлдеқайда жоғары операциялық (транзакциялық) шығындар шектейді.

6. Банктерге және басқа да қаржы ұйымдарына ауылдық жерлерде, қарыз алушыларға жақын бөлімшелер ашу тиімсіз (шығындар жоғары, ал кірістер аз және жоғары тәуекелі бар). Осының салдарынан, ең алдымен, шағын және орта ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілер тағы да зардап шегеді.

Әдебиеттер тізімі

1 Дорожкина Н.И., Суворина Ю.С. Особенности кредитования сельскохозяйственных производителей // Социально-экономические явления и процессы.- 2017.- №5.- С. 41-47.

2 Курбанова О.Э. Зарубежный опыт кредитования сельскохозяйственного производ-

ства и перспективы его применения в России // Вестник СГСЭУ.-2018.-№ 5.-С. 151-153.

3 Абдыкерова Г.Ж. Пути финансирования АПК в Казахстане // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук.- 2015.- №12.- С. 7-10.

4 Закшевский В.Г., Пашута А.О. Анализ современного состояния кредитования сельского хозяйства // Никоновские чтения.- 2015.- № 3.- С. 43-46.

5 Матайбаева Г.Ж. Особенности банковского кредитования сельского хозяйства в Республике Казахстан // Проблемы агро-рынка.-2018.-№3.-С. 216-224.

6 Тихонова А.В. Фондовое кредитование как эффективный инструмент государственной поддержки аграриев // Финансы: теория и практика.-2018.-№ 2.-С. 148-159.

7 Жагыпарова А.О. Микрокредитование в аграрном секторе Республики Казахстан // Проблемы агро-рынка.-2018.-№ 2.-С. 117-125.

8 Виноходова И.Г. Современная политика кредитования в сфере АПК // Известия Великолукской ГСХА.- 2018.-№1.-С. 38-43.

9 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 894 қаулысы.- Астана, 2016.- 217 б.

10 ҚР премьер-министрінің ресми сайты [Электрондық ресурс].- 2018. - URL: <http://https://primeminister.kz/> (қаралған күні: 28.12.2018).

Әдебиеттер тізімі

1 Dorozhkina N.I., Suvorina Ju.S. Osobnosti kreditovaniya sel'skhozjajstvennyh

proizvoditelej // Social'no-jekonomicheskie javlenija i processy.-2017.- №5.-S. 41-47.

2 Kurbanova O.Je. Zarubezhnyj opyt kreditovaniya sel'skhozjajstvennogo proizvodstva i perspektivy ego primenenija v Rossii // Vestnik SGSJeU.-2018.-№ 5.-S. 151-153.

3 Abdykerova G.Zh. Пути финансирования АПК в Казахстане // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук.- 2015.- №12.-С. 7-10.

4 Закшевский В.Г., Пашута А.О. Анализ современного состояния кредитования сельского хозяйства // Никоновские чтения.- 2015.- № 3.- С. 43-46.

5 Матайбаева Г.Ж. Особенности банковского кредитования сельского хозяйства в Республике Казахстан // Проблемы агро-рынка.-2018.-№3.-С. 216-224.

6 Тихонова А.В. Фондовое кредитование как эффективный инструмент государственной поддержки аграриев // Финансы: теория и практика.-2018.-№ 2.-С. 148-159.

7 Жагыпарова А.О. Микрокредитование в аграрном секторе Республики Казахстан // Проблемы агро-рынка.-2018.-№ 2.-С. 117-125.

8 Виноходова И.Г. Современная политика кредитования в сфере АПК // Известия Великолукской ГСХА.- 2018.-№1.-С. 38-43.

9 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 29 желтоқсандағы № 894 қаулысы.- Астана, 2016.- 217 б.

10 ҚР премьер-министрінің ресми сайты [Электрондық ресурс].- 2018. - URL: <http://https://primeminister.kz/> (қаралған күні: 28.12.2018).

мақтық инновациялық бағдарламаларды еліміздің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етудің маңызды шарты ретінде сәтті жүзеге асыруды талап етуде. Шағын агро-бизнес ауыл шаруашылығының ажырамас бөлігіне айналды, оны шаруа (фермер) қожалықтары (шаруа қожалықтары), үй шаруашылықтары және жеке кәсіпкерлер ұсынады.

Өңірлерде ауыл шаруашылығы шағын кәсіпкерлігіне үлкен үміт артылады, өйткені бұл сектор ауыл халқын өз бетінше жұмыспен қамтуда, отбасыларды азық-түлікпен қамтамасыз етуде, қайта өңдеу кәсіпорындарының және басқа да аралас салалардың қызметінде, тұтастай алғанда елдің аграрлық азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Қазіргі нарықтық конъюнктураның жағдайын талдай отырып, агроөнеркәсіптік кешен құрамына кіретін кәсіпорындардың біртұтас экономикасы жоқ деп айтуға болады. Агроөнеркәсіптік кешен жұмысының күрделілігі көптеген мәселелерде туындайтын қиындықтардың негізі саналады, сонымен қатар салааралық қатынастарға да әсер етеді. Бұл мәселе агроөнеркәсіптік кәсіпкерлік субъектілерімен ынтымақтастық орнағанда ғана шешімін табары сөзсіз.

Агроөнеркәсіптік кәсіпкерлікті дамыту және жетілдіру мәселелерінің ғылыми зерттеулері көптеген отандық және шетелдік экономист ғалымдардың еңбектерінде жеткілікті көрініс тапты. Сонымен қатар, көптеген ғылыми тәсілдер әлі де пікірталастық сипатқа ие. Себебі, агроөнеркәсіптік кәсіпкерлікті дамыту бағытын жетілдірудің көптеген мәселелері әлі жеткілікті зерттелмеген. Атап айтқанда, шағын кәсіпкерлік

субъектілеріне жатқызудың нақты өлшемдері жоқ, өңірлік деңгейде шағын кәсіпкерлікті қолдауды ұйымдастыру мен дамытудың жүйелі тәсілі жоқ, нақты өңірлер үшін шаруашылық жүргізудің жаңа жағдайларында шағын кәсіпкерлікті жетілдіру мен дамыту жөніндегі практикалық ұсынымдар әлі де болса жеткіліксіз әзірленген және т.б.

Зерттеу процесінде бастапқы мәліметтер ретінде статистика жөніндегі комитеттің статистикалық ақпараты алынып, ҚР өңірлік агроөнеркәсіптік кәсіпкерлігіне талдамалық шолулар жасалды. Зерттеу барысында синтез және логикалық-жалпылау, салыстырмалы талдау әдістерімен қатар, өңірдің АӨК-ін зерделеудің жүйелік тәсілі қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ұлттық экономикада кәсіпкерлікті дамытудың неғұрлым тиімді, бәсекеге қабілетті басым бағыты – АӨК болып есептеледі, оған ҚР экономикасының шағын және орта бизнесі қатысады.

Қазақстандағы шағын кәсіпкерлік 2018 жылдың басында ЖІӨ-нің 25,6%-ын, ал шағын-орта кәсіпкерліктегі жұмыскерлердің үлесі ұлттық еңбек нарығының 36%-ын құрады. Жалпы алғанда, елімізде кәсіпкерліктің танымалдығы артып келеді, бірақ қызмет қарқыны өте баяу, салыстырсақ ҚР ауқымында кәсіпкерліктің танымалдығы өсуде, алайда еліміздегі кәсіпкерлік белсенділіктің деңгейі орташа әлемдік шамадан екі есе төмен (ЖІӨ-де 63% және 47%-ы жұмыспен қамтылған). Өңірлер арасында шағын және орта кәсіпкерліктің ЖӨӨ-ін қалыптастыруда Астана алдыңғы орында (46%), одан кейінгі орындарды Батыс Қазақстан (40%) және Алматы (29%) облыстары алады (1 сурет) [1].

Доля МСП в ВВП

Доля занятых в МСП

Расчеты Ranking.kz на основе данных Всемирного Банка и КСМНЭ РК

1 сурет – ҚР шағын және орта кәсіпкерліктің даму көрсеткіші

2018 жылдың ортасында (ақпан-наурыз айларында) ҚР-да 800 мың жеке кәсіпкерлік жұмыс жасады, оның шамамен жартысы (47%) қызмет көрсету саласында, бірақ өкінішке орай, жыл соңына қарай олардың саны 15%-ға қысқарды. Азия Даму Банкі атап өткендей, жеке кәсіпкерлікте бір қызметкерге жылдық өндіріс көлемі үш мың долларды құрайды, ал шағын және орта кәсіпорындарда – 27 мың доллар, бұл әріне төмен көрсеткіш [2].

Қазақстан Үкіметі өндіруші өнеркәсіпке негізделетін және мұнай мен минералды шикізаттың бағасына тәуелді шағын және орта бизнестің өсуін ынталандыру және экономиканы әртараптандыру жөніндегі шараларды жүзеге асыруда. Дегенмен, қазіргі уақытта аграрлық саладағы шағын және орта кәсіпкерлік Қазақстан экономикасында әлі де тұрақты позицияға ие емес. Оның бір себебі, тәуелсіздік алғаннан бері әр түрлі реформалар мен дағдарыстары бастан кешіруінде деп білеміз.

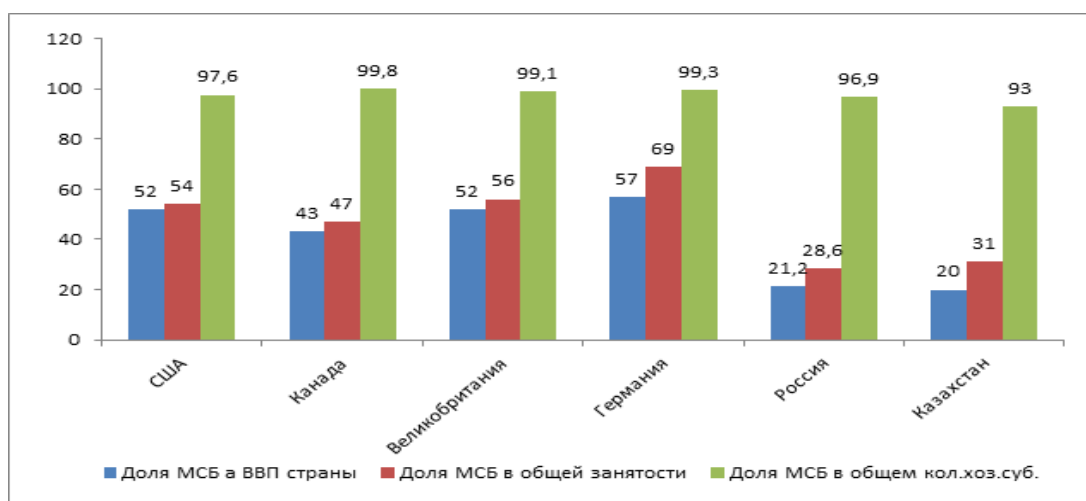
Қазіргі уақытта кәсіпкерлік субъектілеріне, әсіресе шағын және орта кәсіпкерлік өкілдеріне өңірлік экономиканы тұрақты дамыту процестерін іске асыруда ерекше мән беріліп, кешенді қалыптасуына зор міндеттер жүктелуде, ал оны шешу тетігі әлеуметтік, экономикалық, институционалдық, сондай-ақ өзге де факторлар мен жағдайлардың алуан түрлі үйлесімімен алдын ала анықталған [3].

АӨК кәсіпкерліктің осы бағытын дамытудың қазіргі сатысында тұжырымдаманы бекіту, шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін (ШОКС) дамытуды басқару әдіс-

темесінің сапасын арттыру маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Осыған байланысты, АӨК саласында ШОКС-і қызметінің нәтижелілігін теориялық-әдіснамалық зерттеуге деген қажеттілік туындап отыр. Бұл ретте, қазіргі заманауи экономика жағдайында оның даму басымдылығына ғана емес, инновациялық технологиялар мен озық материалдық-техникалық базаны барынша оңтайлы қолдануы және жоғары білікті мамандарды тартуға басты назар аударылуда.

Дамыған елдердің ЖІӨ құрылымындағы шағын және орта бизнестің үлесі 50%-ды құрайды, ал біздің елімізде бұл көрсеткіш 20%-дан аспайды. Жұмыспен қамтылғандардың жалпы көлеміндегі ШОКС секторында жұмыс істейтін халықтың үлесі бойынша Қазақстанның көрсеткіштері дамыған елдермен салыстырғанда әлдеқайда төмен: соңғы жылдары елімізде бұл көрсеткіш 31% деңгейінде қалды, дамыған елдерде 47%-дан (Канада) 69%-ға дейін (Германия) жоғарылаған [4].

Біздің ойымызша, қазақстандық кәсіпкерліктің даму қарқынының төмендігі оның қалыптасу ерекшеліктерімен, мемлекеттің заңнамалық базасының әлсіз тұстарына байланысты болуы мүмкін. Статистикаға жүгінсек, Қазақстанның ЖІӨ-дегі шағын-орта кәсіпкерлік субъектілерінің (ШОКС) үлесі 26% құраса, Еуропа елдерінде бұл көрсеткіш екі есе жоғары және ШОКС өкілдері барлық еуропалық бизнестің 99% және жұмыс істейтін халықтың жартысын жұмыспен қамтамасыз етеді (2 сурет) [5].

2 сурет – Шағын және орта кәсіпкерліктің ЖІӨ үлесі

Ұлыбританияның аграрлық секторында мал азығын дайындайтын орындарда, тыңайтқыштар өндіретін зауыттарда және өз-

ге де агрөндіріс кешенінде ауыл шаруашылығы техникасын бірлесе пайдалану тәжірибесі жолға қойылған. Швеция, Дания,

Норвегия, Финляндияда ауыл шаруашылығы мен экономиканың басқа да секторлары арасындағы тұрақты байланыстарды басшылыққа ала отырып, сату және қызмет көрсету кәсіпорындары, өңдеулердің кең желісі жұмыс жасайды. Мұндағы жүйе арқылы ауыл шаруашылығы ұжымдары 80%-ға дейін фермерлік өнімдерді өндіреді [6].

Өнімділіктегі ауытқулар ауа райының қолайсыз жағдайларына ғана емес, сонымен қатар егін-терімді жинаудан кейінгі процестерді қоса алғанда, саланың өте төмен технологиялық жабдықталуына байланысты да байқалады. Өнімді ішкі және сыртқы нарыққа өткізу мен қайта өңдеу процестері де жетілдіруді қажет етеді. Мысалы, елде көкөніс пен жеміс шаруашылығының барлық өндірілген өнімінің 2-3% ғана өңделеді. Дегенмен, ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеудің айтарлықтай төмен үлесіне қарамастан, Қазақстан дәнді дақылдар мен ұн сияқты кейбір өнім түрлерінен ірі өндірушілер мен экспорттаушылардың қатарына кіреді. Ұн экспорты бойынша еліміз әлемдік нарықта көшбасшы орынға ие.

Ауыл шаруашылығына әр өңірдің климаттық және топырақтық ерекшеліктеріне қарай мамандануы да әсері етеді. Мәселен, солтүстік өңірлер астық өндірісін дәстүрлі түрде дамытып келеді, онда ауыл шаруашылығы ЖӨӨ-нің 15%-дан 25%-на дейін құрайды. Оңтүстік өңірлер күріш, жеміс-жидек және көкөніс өсіруге жақсы маманданған, онда ауыл шаруашылығының үлесі 15%-ға жетеді. Қалған аймақтар негізінен мал шаруашылығымен айналысады, оларда ауыл шаруашылығының үлесі 10%-дан төмен [7].

АӨК-дегі кәсіпкерлік құрылымдардың өндірістік, коммерциялық және қаржылық қызметінің тиімділігі көптеген факторларға байланысты, олардың ішінде мыналарды атап көрсетуге болады: материалдық-техникалық және қаржылық ресурстардың жеткіліктілігі; өнім өндіруде пайдаланылатын технологияларының тиімділігі; адами капиталдың тиімді пайдаланылуы; сыртқы ортаның және т.б. факторларының әсері. Аталған факторларға қандай да бір дәрежеде әсер ете отырып, кәсіпкерлік құрылымдар қызметінің тиімділігіне ықпал етуге болады. Мәселен, әрдайым осындай әсер АӨК-нің кәсіпкерлік құрылымдарында жеткіліксіз ресурстар шығындарымен байланысты.

Шынында да, бүгінгі күні техникалық паркті жаңарту немесе неғұрлым тиімді технологияны енгізу көп жағдайда кәсіп-

орындарда қаражаттың жоқтығымен шектеледі. Нәтижесінде, агроөнеркәсіп кешенінің кәсіпкерлік құрылымдары қызметінің тиімділігін арттыру мәселесі қайта жаратандыруға, біліктілігі жоғары қызметкерлерді тартуға немесе ұйым персоналын қайта оқытуға, сондай-ақ өнім өндірудің жаңа технологияларын енгізуге қосымша қаржы ресурстарын іздеуге байланысты екендігі айқын.

Осы ретте, агроөнеркәсіптік кешендегі кәсіпкерліктің дамуы қаржылық қолдау, сапалық салу, мемлекет пен бизнестің, басқа делдалдық институттардың қызметінің дамымауымен, ірі бизнес құрылымдарымен бірлесіп жұмыс істеуге ынталандырудың аздығына байланысты проблемалар да жеткілікті.

Ірі корпоративті құрылымдар ауқымды өндіріс жағдайында өнімдер мен қызметтердің өзіндік нарықтарын қалыптастырады, материалдық-техникалық базаның дамуын қамтамасыз етеді, экономикалық және қаржылық несие шарттарына қол жеткізеді, нарықтық ортадағы қолайсыз өзгерістерге байланысты қаржылық тұрақтылық пен ұтқырлықты арттырады және шығындарды едәуір төмендетіп, сапасы жоғары өнімдерін шығарады және сол арқылы оның бәсекеге қабілеттілігін арттырады.

ҚР Үкіметі, орталық және жергілікті атқарушы ұйымдар мемлекеттік қолдау жүйесі арқылы кәсіпкерлік шаруашылық жүргізуші субъектілерге заманауи құрал-жабдықтар мен технологияларды алуға, технологиялық парктер, лизинг орталықтары, кіші инновациялық қызмет орталықтары, венчурлік фирмалар және басқа инфрақұрылымдар желісін құруға бағытталған іс-шараларды жүзеге асыруға көмектесуде.

Сонымен қатар, кәсіпкерлікке бизнес-орта талаптарына бейімделуге, аграрлық нарық қатысушыларын ақпараттық қамтамасыз етуге байланысты кедергілерді еңсеруге, капитал мен қазіргі заманғы технологиялар көздеріне қолжетімділікті жеңілдетуге, отандық шағын және орта кәсіпкерліктің мемлекеттік әкімшілік құрылымдармен өзара іс-қимыл жасау жөніндегі шығындарын азайтуға нақты көмек көрсетілуде.

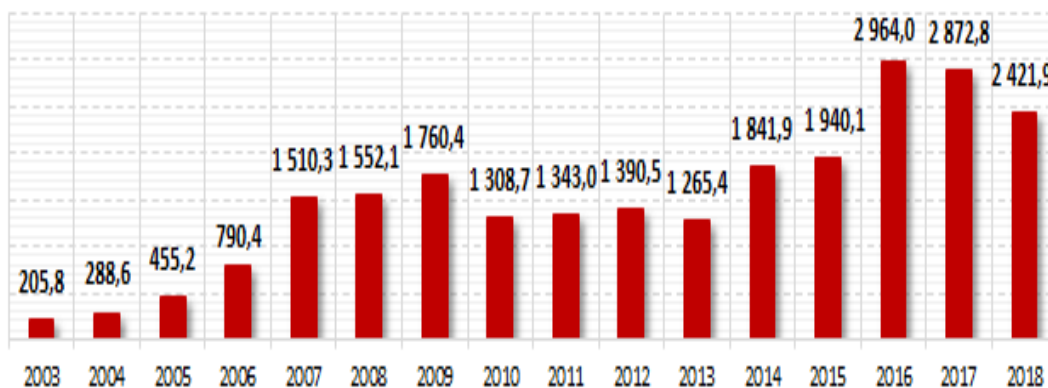
Дереккөзге сүйенсек, 2016 жылдан бастап шағын-орта кәсіпкерлікті несиелендірудің белсенді өсуі байқалады, бірақ аталған көрсеткіш 2018 жылы төмендей бастады. Банктер берген несиенің көлемі 2016-2017 жылдары 2,3 есеге артты, кредиттер көлемі 29%-ға артып, 3 трлн. теңгені құрады (3 сурет), Қазақстан аймақтарының ішінде шағын мегаполиске несие беру бойынша үш мегаполис көш бастап тұр:

Алматы (1,3 трлн.теңге), Астана (374,3 млрд. теңге) және Шымкент (82,1 млрд. теңге). Сонымен қатар, 2018 жылы Алматы мен Астана қалаларында шағын кәсіпкерлікке берілген несиелік көлемі азайды [8].

Алайда, Азия даму банкінің деректері бойынша 2018 жылы ШОК-тің тек 19%-ы

ғана несиелік алған, қалғандары табысты қайта қаржыландырған немесе басқа қаржы көздеріне жүгінген. Оның себебі, көптеген кәсіпорындардың несиелік тарихы бүлінген немесе қажетті құжаттары толық болмай несиелік рәсімдей алмаған.

Кредитование малого бизнеса. Ноябрь | млрд.тг

Расчёты Ranking.kz на основе данных НБ РК

3 сурет – ҚР шағын бизнесті несиелеу көрсеткіші, млрд.тенге

Қазақстанда ауыл шаруашылығы өнімдерінің жартысына жуығын үй шаруашылықтары, шамамен 30%-ын шаруа қожалықтары, ал 20%-дан астамын ауыл шаруашылығы кәсіпорындары өндіреді. Ауыл шаруашылығы өндірісіндегі үй шаруашылығының үлесі айтарлықтай болғанымен, көршілес елдермен салыстырғанда онша байқалмайды. Мысалы, Беларусьта олар 21%-ды құраса, Ресейде 35% құрайды, бұл осы елдердегі ауыл шаруашылығының өнеркәсіптік сипатын көрсетеді. Урбанизация деңгейінде де айырмашылықтар бар: Беларусьта – 77%, Ресейде – 74% және Қазақстанда – 57% [9].

Елдер арасындағы бәсекелестікті дамыту жағдайында шағын кәсіпкерлік нарық конъюктурасының кез келген өзгерістеріне тез икемделе қоюға, қосымша жұмыс орындарын құруға қабілетті болып келеді. Кәсіпкерлік нарықтық шаруашылық жүргізуші субъектілер арасындағы байланыс тетіктерін бәсекелестік арқылы үйлестіруге мүмкіндік жасайды. Осылайша, шаруашылық жүргізуші субъект ретінде кәсіпкерлік пен экономикалық мінез-құлықтың ерекше шығармашылық түрі экономикалық табысқа жетудің барлық факторларының ажырамас қасиетін құрайды.

Көптеген елдер үшін бүгінгі күні ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіруді ұйымдастырудың басты нысаны отбасылық ферма болып табылады, демек, фермер тек өзіне ғана сене алады. Ол ауыл шаруашылығында (бұл көптеген елдердің заңнамасында бекітілген) еңбек етуі үшін, кем дегенде орта білімі болуы шарт, ауыл шаруашылығы өнімдерін өсіру мен қайта өңдеуде заманауи технологиялар мен техниканың тілін білуі және оны дұрыс пайдалануы, есептеу техникасын дұрыс қолдана білуі тиіс [10].

Еліміздің АӨК-нің даму қарқынын тежейтін бірқатар факторлар бар. Қазіргі уақытта қолда бар ауыл шаруашылығы техникасының негізгі санының 70%-дан астамы айтарлықтай тозуда, оған қоса ауыл шаруашылығындағы инфрақұрылымның жай-күйі мәселесі өткір тұр. Ауыл шаруашылығы өнімдерінің өндірістік процесінің және оның өзіндік құнының қымбаттауына алып келетін жанар-жағармай мен материалдарға бағаның тұрақсыздығы мен өсуі де жағдайды қиындатуда.

Мемлекет өнімнің сапасы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөнінде нақты шаралар қабылдауда. Осы мақсатта "Та-мақ өнімдерінің қауіпсіздігі туралы" Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 21 шілдедегі

№ 301-III Заңы қабылданды (24.05.2018 жіберілген өзгерістер мен толықтырулармен), ол өндірушілердің өз өнімдерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуде үлкен жауапкершілік жүктейді.

Сертификаттау және стандарттау бойынша жүргізіліп жатқан жұмыс шеңберінде отандық өнімді халықаралық нарыққа жылжытуға үлкен мән берілуде, аграрлық саладағы кәсіпкерлер үшін бұл да көмек. Ауыл шаруашылығы өнімдерін қайта өңдеу кәсіпорындары жоқтың қасы. Осыған орай, экономикалық тиімділігі жоғары өндірісі бар өңірлерде қайта өңдеу және өткізу қызметін қамтитын толық қызмет циклі бар ұйымдар құрылуда, ауылдық тауар өндірушілерді кооперативтерге біріктіру ынталандырылуда.

Мемлекеттік реттеу шараларын жүзеге асыру нәтижесінде жердің кадастрлық құны нақтыланды және 600 мың гектардан астам суармалы жерлер айналымға енгізілетін болды, бұл ауыл шаруашылығы өндірісінің тиімділігіне оң әсер етері анық. Мемлекеттік және өңірлік деңгейлерде аграрлық саладағы кәсіпкерлік қызметті дамыту үшін барлық құралдарды пайдалану қажет, олар кәсіпкерлік субъектілерінің нарық жағдайына бейімделуін, олардың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыруға мүмкіндік береді.

Тұжырымдар.

1. Агроөнеркәсіптік кешеніндегі шағын және орта кәсіпорындар қызметінің басты ерекшелігі – өндірістік айырмашылығымен, ауа-райы мен климаттық жағдайларға тәуелділігімен және ауыл шаруашылығы нарығының алдын ала болжанбайтындығы. Ауыл шаруашылығы кәсіпкерлігін дамыту – ауыл халқының әл-ауқатын жақсартуға бағытталған ғылым, практика және үкіметтің бірлескен күш-жігерінсіз мүмкін емес.

2. Экономикалық механизм күрделі жүйе болып табылады, ол біздің түсінігімізде шаруашылық механизмнің, ұйымдық-экономикалық қатынастардың нысаны ретінде қарастырылады. Оның мәні – түрлі әдістер мен тетіктердің, оның ішінде бағалық және қаржылық-несиелік тетіктердің, сақтандыру және салық жүйесінің, бюджеттік қолдау мен АӨК инвестицияларының оңтайлы арақатынасын белгілеу болып табылады.

3. АӨК-нің шағын кәсіпкерлік субъектілері әдетте дайын және мол өнім өндіруге жеткілікті мүмкіндіктерге ие, алайда нарыққа қолжетімділіктің болмауы және ауыл шаруашылығы өнімдерінің ерекшеліктері (сақтаудың болмашы мерзімі) бойынша өндірісті кеңейтуден қалыс қалуда. Бұл мәселе кәсіпкерлер өнімді егін жинау кезінде

өткізуге мәжбүр болған кезде – ауыл шаруашылығы өнімдеріне бағаның төмен кезеңі – жергілікті нарықта нақты дақылдың шамадан тыс ұсынылуына байланысты күшейе түсуде. Мұндай жағдайларда дамымаған нарықтық инфрақұрылым өңірдегі ШОКС-нің дамуына кедергі келтіретін қосымша фактор болып табылады.

4. Еліміздегі тарихи қалыптасқан ауыл шаруашылығы өндірісін табиғи-экономикалық аймақтар бойынша орналастыру мен мамандандыруда топырақ-климаттық, әлеуметтік-экономикалық жағдайлардың әртүрлілігі қазақстандық өңірлердің АӨК даму деңгейлерінің айтарлықтай саралануына себепші болады және ел экономикасының осы маңызды секторының даму стратегиясын әзірлеу кезінде олардың ерекшеліктерін ескеруді талап етеді.

5. Агроөнеркәсіптік кешенді дамыту стратегиясы бірінші кезекте агроөнеркәсіптік өндірісті жүргізудің тұрақтылығын сақтауға және ауыл шаруашылығы өнімдерімен, шикізатпен және азық-түлікпен қамтамасыз ететін өндірістік әлеуетті ұтымды пайдалану есебінен экономиканың аграрлық саласындағы өніміне төлем қабілеті бар сұранысты неғұрлым толық қанағаттандыруға бағытталуы тиіс. Аграрлық саладағы кәсіпкерлік құрылымдардың ауыл халқының әл-ауқатын арттыруға бағытталған одан әрі тиімді дамуы ғылымның, практиканың және биліктің күш-жігерін шоғырландырмай мүмкін емес.

Список литературы

1 Основные показатели развития предпринимательства в РК за январь 2017г. [Электронный ресурс].-2017- URL: <http://www.zakon.kz/4848069-osnovnyie-pokazateli-razvitiya.html> (дата обращения: 09.12.2018).

2 Азиатский банк развития повысил прогноз роста ВВП Казахстана в 2018г. [Электронный ресурс].- 2019. - URL: https://www.inform.kz/ru/aziatskiy-bank-razvitiya-povy-sil-prognoz-rosta-vvp-kazahstana-v-2019-godu_a3549037 (дата обращения: 22.08.2019).

3 Нардин Д.С., Соломаха С.И. Управление бизнес-процессами в предпринимательских структурах АПК // Молодой ученый. - 2012. - №12. - С. 255-257.

4 Украинцева И.В. Предпринимательская деятельность и ее особенности в сельском хозяйстве. Научно-методический электронный журнал «Концепт». - 2017.- №2 (68).- С. 100-103.

5 ВВП за 2018г. [Электронный ресурс].- 2019. - URL: <http://economy.gov.kz/ru/news/valovoy-vnutrenniy-produkt-za-yanvar-dekabr->

2018-goda-operativnye-dannye (дата обращения: 11.08.2019).

6 Латышева Л.А., Кузьмин К.А. Особенности функционирования предпринимательских структур в АПК // АПК: экономика, управление.- 2014.-№12.- С. 53-58.

7 Анализ рынка сельского хозяйства в Казахстане: валовый продукт, занятость населения, производственные системы, госпрограмма развития АПК, сельскохозяйственные организации [Электронный ресурс].- 2018. -URL: <http://www.marketingcenter.kz/2019/05-10-kazakhstan-selskoe-khoziaistvo.html> (дата обращения: 9.07.2019).

8 Кредитная поддержка малого бизнеса ослабла в РК [Электронный ресурс].-2018.-URL: <https://prodengi.kz/lenta/kreditnaya-pod-derzhka-malogo-biznesa-oslabla-v-rk/> (дата обращения: 04.09.2019).

9 Кантуреев М.Т. Формирование и развитие конкурентных преимуществ в АПК //Вестник Кыргызского экономического университета им. М. Рыскулбекова.-2017.-N 2 (40).- С. 12-15.

10 Васильев К.А. Особенности развития предпринимательства в АПК // Достижения науки и техники АПК.- 2013.- №1.- С. 55-56.

Spisok literatury

1 Osnovnye pokazateli razvitija predprinimatel'stva v RK za janvar' 2017g. [Jelektronnyj resurs].-2017. -URL: <http://www.zakon.kz/4848069-osnovnye-pokazateli-razvitija.html> (дата обращения: 09.12.2018).

2 Aziatskij bank razvitija povysil prognoz rosta VVP Kazahstana v 2018g. [Jelektronnyj resurs].- 2019. -URL: <https://www.inform.kz /ru/aziatskiy-bank-razvitiya-povysil-prognoz-rosta->

vvp-kazahstana-v-2019-godu_a 3549037 (дата обращения: 22.08.2019).

3 Nardin D.S., Solomaha S.I. Upravlenie biznes-processami v predprinimatel'skih strukturah APK // Molodoj uchenyj. - 2012. - №12. - С. 255-257.

4 Ukraineva I.V. Predprinimatel'skaja dejatel'nost' i ee osobennosti v sel'skom hozjajstve. Nauchno-metodicheskij jelektronnyj zhurnal «Koncept».- 2017.-№2 (68).-S. 100-103.

5 VVP za 2018g. [Jelektronnyj resurs].- 2019.-URL: <http://economy.gov.kz/ru/news/valo-voy-vnutrennij-produkt-za-yanvar-dekabr-2018-goda-operativnye-dannye> (дата обращения: 11.08.2019).

6 Latysheva L.A., Kuz'min K.A. Osobennosti funkcionirovanija predprinimatel'skih struktur v APK // APK: jekonomika, upravlenie.- 2014.-№12.- С. 53-58.

7 Analiz rynka sel'skogo hozjajstva v Kazahstane: valovyj produkt, zanjatost' nase-lenija, proizvodstvennye sistemy, gosprogramma razvitija APK, sel'skohozjajstvennye organizacii [Jelektronnyj resurs].-2018.-URL: <http://www.marketingcenter.kz/2019/05-10-kazakhstan-selskoe-khoziaistvo.html> (дата обращения: 9.07.2019).

8 Kreditnaja podderzhka malogo biznesa oslabla v RK [Jelektronnyj resurs].-2018.-URL: <https://prodengi.kz/lenta/kreditnaya-podderzhka-malogo-biznesa-oslabla-v-rk/> (дата обращения: 04.09.2019).

9 Kantureev M.T. Formirovanie i razvitie konkurentnyh preimushhestv v APK // Vestnik Kyrgyzskogo jekonomicheskogo universiteta im. M. Ryskulbekova.-2017.-N 2 (40).-S. 12-15.

10 Vasil'ev K.A. Osobennosti razvitija predprinimatel'stva v APK // Dostizhenija nauki i tehniky APK.- 2013.- №1.- С. 55-56.

МРНТИ 68.75.01

УДК 63.5995

**ФИНАНСОВЫЙ АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ АПК
НА ПРИМЕРЕ КХ «КАРАОТКЕЛЬ» ВОСТОЧНО-КАЗАХСТАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

**ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ "ҚАРАӨТКЕЛ" ШҚ МЫСАЛЫНДА АӨК
КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІН ҚАРЖЫЛЫҚ ТАЛДАУ**

**FINANCIAL ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF AIC ENTERPRISES BASED ON THE
EXAMPLE OF THE FARM "KARAOTKEL" OF THE EAST KAZAKHSTAN REGION**

К.Ж. ШОЛПАНБАЕВА*

к.э.н., профессор

А.А. АПЫШЕВА

к.э.н., доцент

Л.И. БЕЛОУСОВА

ст. преподаватель

Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова,

Усть-Каменогорск, Казахстан

kanshaim.sholpanbaeva@mail.ru

К.Ж. ШОЛПАНБАЕВА

э.ф.к., профессор

А.А. АПЫШЕВА

э.ф.к., доцент

Л.И. БЕЛОУСОВА

аға оқытушы

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті, Өскемен, Қазақстан

K.ZH. SHOLPANBAEVA

C.E.Sc., Professor

A.A. APYSHEVA

C.E.Sc., Associated Professor

L.I. BELOUSOVA

Senior Researcher

East Kazakhstan State University named after S. Amanzholov, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

---

Аннотация. Финансовый анализ – существенный элемент управления финансами организации и аудита. Автор отмечает, что практически все пользователи финансовых отчетов предприятий применяют методы анализа финансовых средств для принятия решений по оптимизации своих интересов – изучение основных показателей экономического состояния и финансовых результатов деятельности производственной структуры с целью принятия управленческих, инвестиционных и других намерений. Термины более широкого аспекта: анализ финансово-хозяйственной деятельности предприятия и экономическая оценка. На практике систематизацию финансовой документации осуществляют при помощи таблиц MS Excel или специальных программ. Проводятся количественные расчеты различных показателей, соотношений, коэффициентов, качественная оценка и описание, сравнение с аналогичными данными других объектов. Рассмотрение финансовых инструментов включает анализ активов и обязательств предприятия, его платежеспособности, ликвидности, результатов финансовой деятельности и устойчивости, оборачиваемости активов (деловой активности). Показано, что финансовый анализ позволяет выявить такой важный аспект, как возможная вероятность банкротства. Он является неотъемлемой частью деятельности аудиторов, оценщиков. Изучение финансовых показателей организации активно используют банки при решении вопроса о выдаче кредитов; бухгалтера - в ходе подготовки пояснительной записки к годовой отчетности и другие специалисты. Экономический анализ позволяет отслеживать динамику структурных изменений финансового состояния предприятия.

Аңдатпа. Қаржылық талдау - ұйымның және аудиттің қаржыларын басқарудың маңызды элементі. Автор кәсіпорындардың қаржылық есептерін барлығы дерлік пайдаланушылар өздерінің мүдделерін оңтайландыру бойынша шешімдер қабылдау үшін қаржылық

планов и обеспечение нужд производства необходимыми ресурсами.

Поэтому финансовая деятельность как составная часть хозяйственной деятельности направлена на обеспечение планомерного поступления и расходования денежных средств, выполнение расчетной дисциплины, достижение рациональных пропорций собственного и заемного капитала и наиболее эффективного его использования.

Материал и методы исследования.

Исследование проведено с использованием описательного метода, сравнительного анализа и обобщения. Источниками исследования послужили научные статьи по проблемам анализа деятельности предприятия агропромышленного комплекса [2].

Источником дополнительной информации для каждого из блоков финансового анализа служит приложение к балансу. Экономический анализ - взаимосвязанные и взаимообусловленные методы изучения и научного исследования определенных экономических явлений, процессов, действий, результатов. В экономике он применяется с целью выявления закономерностей и тенденций развития экономических процессов, установления и оценки основных факторов, положительно или отрицательно влияющих на показатели эффективности.

Результаты экономического анализа используют для прогнозирования и перспективного планирования экономических процессов, а также для разработки программ и рекомендаций дальнейшего эффективного развития, прибыльной деятельности. Экономический анализ (иначе – анализ хозяйственной деятельности) играет важную роль в повышении экономической эффективности деятельности предприятий, в укреплении их финансового состояния. Он представляет собой экономическую науку, которая изучает экономику хозяйствующих субъектов, деятельность с точки зрения оценки их работы по выполнению бизнес-планов и имущественно-финансового состояния, а также с целью выявления неиспользованных резервов повышения эффективности их деятельности.

Результаты и их обсуждение. На основе данных из бухгалтерских балансов КХ «Караоткель» за 3 года проведен финансовый анализ и дана общая оценка финансового положения предприятия и его изменения за отчетные периоды в горизонтальном и вертикальном анализе [3].

Большое значение в проведении финансового анализа деятельности хозяйства имеет вертикальный (структурный анализ) актива и пассива баланса, при котором

приоритетное внимание уделяется изучению относительных показателей, что представлено на примере бухгалтерского баланса КХ «Караоткель» за 2016-2018 гг.

По результатам анализа произошло изменение структуры баланса в пользу увеличения доли оборотных активов на 26% и 2,8% в анализируемом периоде.

В структуре оборотных средств произошел рост доли денежных средств на 72% в 2017 г. по сравнению с 2016 годом. Этот же показатель снизился на 8,52 пунктов в 2018 году. Наличие свободных денежных средств с одной стороны повышает общую ликвидность и платежеспособность КХ, а с другой, говорит о неумелом управлении денежными средствами, так как они должны не замораживаться на счетах, а работать, т.е. приносить прибыль [4].

Изучение структуры пассива баланса позволило установить, что произошло увеличение доли собственных источников на 22,6% в 2018 г. по сравнению с 2017 годом. Рост произошел за счет увеличения доли нераспределенной прибыли на 25,3 процента [5].

Данный факт говорит о росте финансовой устойчивости и снижении зависимости предприятия от заемных и привлеченных средств. Кроме того, положительной оценки заслуживает снижение доли кредиторской задолженности на 21,4% в 2018 году по сравнению с предыдущим, что также свидетельствует об укреплении финансовой устойчивости КХ «Караоткель» [6].

Горизонтальный анализ заключается в сравнении каждой балансовой статьи с предыдущим периодом.

Динамика изменений валюты баланса положительная. Если в 2017 г. по сравнению с началом анализируемого периода валюта баланса изменилась на 79%, то в 2018 г. – на 39,2%. Увеличение валюты баланса идет за счет увеличения объема денежных средств 93,6 и 76% соответственно. Таким образом, баланс увеличился в основном за счет роста величины оборотных средств, что говорит о положительных тенденциях деловой активности КХ «Караоткель».

Негативным моментом деятельности КХ «Караоткель» является рост кредиторской задолженности на 92% в 2017 году. Это свидетельствует о снижении финансовой устойчивости предприятия от внешних источников финансирования.

Данные горизонтального и вертикального анализа предприятия взаимно дополняют друг друга и позволяют получить ряд важнейших критериев [7]:

■ общая стоимость имущества крестьянского хозяйства, равная валюте баланса за анализируемый период, изменилась на 79% и 39,2% соответственно;

■ стоимость иммобилизованного имущества хозяйства, равная итогам второго раздела актива баланса «Долгосрочные активы», снизилась на 1,5 млн тенге в 2017 и 2018 гг., т.е. на 11,3 и 12,8% соответственно;

■ стоимость мобильных активов в исследуемом хозяйстве увеличилась на 16,9 млн т и 13,9 млн тенге, или 84,8% и 41%;

■ объем собственного капитала КХ в абсолютном выражении за анализируемый период изменился довольно значительно, на 9,6 млн тенге;

■ величина заемных средств равна сумме итогов разделов 3 и 4 баланса по КХ «Караоткель», она снизилась в 2018 г. по сравнению с 2017 г. на 2,4 млн тенге;

■ объем собственных средств в обороте характеризуется положительной величиной и ростом: на 85% и 59%, что свидетельствует об улучшении финансового положения предприятия.

Финансово устойчивым можно считать такой хозяйствующий субъект, который имеет достаточные для формирования активов собственный капитал и собственные оборотные средства, не допускает излишней дебиторской и кредиторской задолженности, расплачивается по своим долгам в установленные сроки и обеспечивает покрытие всех затрат за счет полученных доходов [6].

Отправной точкой в характеристике финансовой устойчивости является анализ ди-

намики, состава и размещения активов предприятия и источников их формирования.

В оперативном порядке его финансовую устойчивость можно оценить с помощью системы показателей:

1) коэффициент автономии:

норма показателя $K_{авт} > 0,6$;

$$K_{авт} = \frac{\text{собственные средства}}{\text{итог баланса}} \quad (1)$$

2) коэффициент маневренности, норма $K_{ман} > 0,5$:

$$K_{ман} = \frac{\text{собственные средства} - (\text{ОС} + \text{прочие внеоборотные активы})}{\text{собственные средства}} \quad (2)$$

3) коэффициент задолженности:

$$K_з = \frac{\text{текущие обязательства}}{\text{итог баланса}} \quad (3)$$

4) коэффициент соотношения заемных и собственных средств:

$$K_{з/с} = \frac{\text{обязательства}}{\text{капитал}} \quad (4)$$

5) коэффициент финансирования характеризует соотношение собственного и заемного капитала. Чем больше коэффициент, тем устойчивее финансовое состояние:

$$K_{с/з} = \frac{\text{капитал}}{\text{обязательства}} \quad (5)$$

6) коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами:

$$K_{оос} = \frac{\text{собственные оборотные средства}}{\text{текущие активы}} \quad (6)$$

7) коэффициент соотношения мобильных и иммобилизованных активов:

$$K_{смиа} = \frac{\text{текущие активы}}{\text{долгосрочные активы}} \quad (7)$$

Совокупность показателей финансовой устойчивости, их расчетные формулы и нормативные значения представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Показатели финансовой устойчивости КХ «Караоткель»

Показатель	2016г.	2017г.	2018г.	Нормативное значение
Коэффициент автономии	0,72	0,6	0,82	>0,6
Коэффициент маневренности	0,55	0,89	0,96	>0,5
Коэффициент задолженности	0,28	0,39	0,17	-
Коэффициент соотношения	0,39	0,66	0,21	<0,67
Коэффициент финансирования	2,53	1,5	4,74	> 1
Коэффициент обеспеченности собственными оборотными средствами	0,58	0,57	0,82	>0,6-0,8
Коэффициент соотношения мобильных и иммобилизованных активов	2,17	15,49	29,57	>0

Расчеты в таблице 1 показали, что соотношение мобильных и иммобилизованных активов в 7 раз увеличились в 2017 г. по сравнению с 2016 годом. Этот же коэффициент составил 29,6 в 2018 году. Динамика свидетельствует о том, что общество повысило долю средств, направляемых в оборотные активы.

На рисунке 1 представлена динамика показателей финансовой устойчивости за 2018 г. Таким образом, по расчетным коэффициентам финансовой устойчивости можно сказать, что финансовая независимость КХ «Караоткель» постепенно укрепляется.

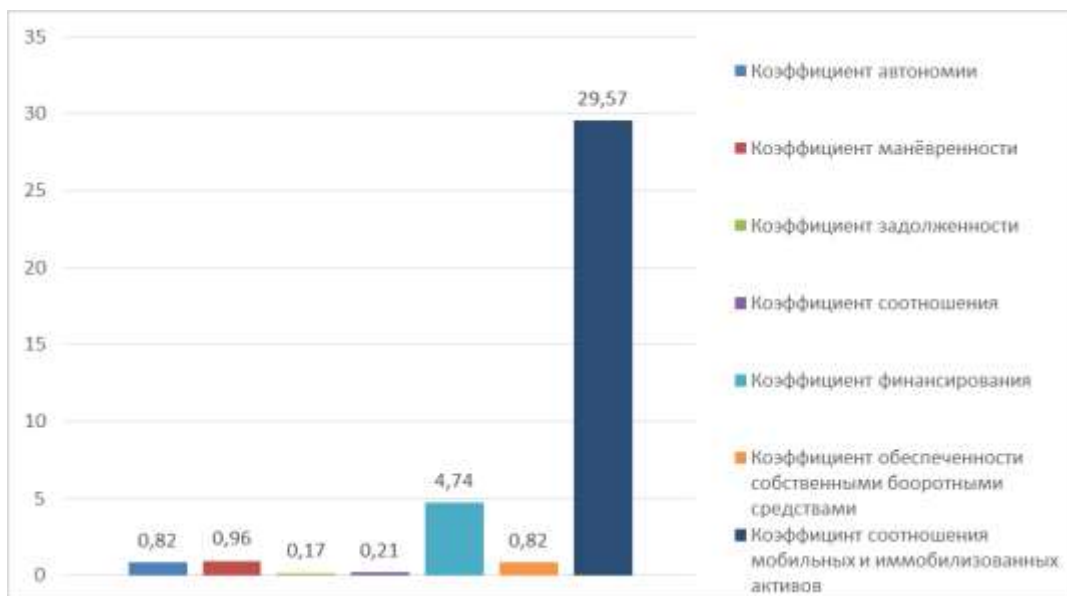

Рисунок 1 – Динамика показателей финансовой устойчивости, 2018 г.

Анализ ликвидности баланса заключается в сравнении средств по активу с обязательствами по пассиву [7].

Ликвидность предприятия обозначает ликвидность его баланса, безусловную платежеспособность, дееспособность и предполагает постоянное равенство между активами и обязательствами. При анализе ликвидности рассчитываются следующие показатели: коэффициент текущей ликвидности, коэффициент быстрой ликвидности, коэффициент абсолютной ликвидности.

Для характеристики ликвидности хозяйствующего субъекта в практике финан-

сового анализа данные ликвидности показаны в таблице 2.

Исходя из данных таблицы 2, можно сделать следующие выводы.

Показатели общей ликвидности за анализируемый период очень динамичны. Если на начало периода показатель был равен 1,6, то в 2017 г. был ниже нормы на 0,06. Несмотря на это в 2018 г. данный коэффициент превысил теоретическое значение в 6 раз и анализируемое предприятие стало платежеспособным.

Таблица 2 – Показатели ликвидности КХ «Караоткель» за 2016-2018 гг.

Коэффициент	2016	2017	2018	Рекомендуемое значение
Коэффициент общей ликвидности	1,57	0,84	5,48	0,9
Коэффициент текущей ликвидности	1,55	2,34	5,56	2
Коэффициент абсолютной ликвидности	0,28	2,60	5,49	0,2-0,5
Чистый оборотный капитал	6,70	11,55	27,80	-
Примечание – таблица составлена на основании данных КХ «Караоткел»				

Выводы.

1. Из приведенных расчетов видно, что положительное влияние на рост ликвидности оказал прирост денежных средств на 93,56%.

2. В КХ «Караоткель» платежеспособность находится в большой зависимости от мобилизации денежных средств. Рост значений всех коэффициентов свидетельствует об

увеличении платежеспособности крестьянского хозяйства. Наряду с этим ликвидность достаточно высока, и у хозяйства увеличивается запас финансовой прочности.

3. Анализ ликвидности и платежеспособности КХ «Караоткель» показал, что предприятие платежеспособно, так как коэффициенты соответствуют нормативному значению.

4. Предприятие имеет денежные средства и их эквиваленты, чтобы рассчитаться по кредиторской задолженности, краткосрочным и долгосрочным обязательствам [8].

Список литературы

1 Расторгуева Р.Н. Бухгалтерский учет в сельскохозяйственных организациях. – М: «Academia», 2013.- 425 с.

2 Сейдахметова Ф.С. Современный бухгалтерский учет: учебное пособие. - Алматы: «Экономика», 2000.- 268 с.

3 Стефанова С.Н., Ткаченко И.Ю. Бухгалтерский учет на сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятиях. – М: «Феникс», 2018.-224 с.

4 Феоктистов И.А. Сельскохозяйственные предприятия: особенности бухгалтерского учета и налогообложения. – М: «ГроссМедиа», 2007.- 358 с.

5 Рафикова Н. Влияние специализации производства на себестоимость сельскохозяйственной продукции // АПК: Экономика, управление. – 1999. – №9. – С. 52-58.

6 Глазунов В.М. Анализ финансового состояния предприятия // Финансы.- 2007.- №2.- С. 28.

7 Данилова Н.Ф., Сидорова Е.Ю. Экономический анализ деятельности предприятия: курс лекций. – М.: «Экзамен», 2009. – 194с.

8 Донцова Л.В., Никифорова Н.А. Анализ финансовой отчетности: учебное пособие. – Изд. 2-е изд. - М.: «Дело и сервис», 2015.- 336 с.

Spisok literatury

1 Rastorgueva R.N. Buhgalterskij uchet v sel'skohozjajstvennyh organizacijah. – M: «Academia», 2013.- 425 s.

2 Sejdahmetova F.S. Sovremennyj buhgalterskij uchet: uchebnoe posobie. - Almaty: «Jekonomika», 2000.- 268 s.

3 Stefanova S.N., Tkachenko I.Ju. Buhgalterskij uchet na sel'skohozjajstvennyh i pererabatyvajushhih predpriyatijah. – M: «Feniks», 2018.-224 s.

4 Feoktistov I.A. Sel'skohozjajstvennye predpriyatija: osobennosti buhgalterskogo ucheta i nalogooblozhenija. – M: «GrossMedia», 2007.- 358 s.

5 Rafikova N. Vlijanie specializacii proizvodstva na sebestoimost' sel'skohozjajstvennoj produkcii // APK: Jekonomika, upravlenie. – 1999. – №9. – S. 52-58.

6 Glazunov V.M. Analiz finansovogo sostojanija predpriyatija // Finansy.- 2007.- №2.- S. 28.

7 Danilova N.F., Sidorova E.Ju. Jekonomicheskij analiz dejatel'nosti predpriyatija: kurs lekcij. – M.: «Jekzamen», 2009. – 194s.

8 Doncova L.V., Nikiforova N.A. Analiz finansovoj otchetnosti: uchebnoe posobie. –Izd. 2-e izd. - M.: «Delo i servis», 2015.- 336 s.

COMPETITIVENESS OF KAZAKHSTAN GRAIN IN DOMESTIC AND
FOREIGN GRAIN MARKETS

ІШКІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ АСТЫҚ НАРЫҚТАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
АСТЫҚТЫҢ БӘСЕКЕГЕ ҚАБІЛЕТТІЛІГІ

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ КАЗАХСТАНСКОГО ЗЕРНА
НА ВНУТРЕННЕМ И ВНЕШНЕМ ЗЕРНОВЫХ РЫНКАХ

S. MIZANBEKOVA*

Dr.E.Sc. RK, RF, Professor

B.B. KALYKOVA

C.E.Sc., Associated Professor

G.K. NURMANBEKOVA

C.E.Sc., Associated Professor

*Kazakh National Agrarian University, Almaty, Kazakhstan
salima-49@mail.ru*

С.К. МИЗАНБЕКОВА

ҚР, РФ э.ғ.д., профессор

Б.Б. КАЛЫКОВА

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Г.К. НУРМАНБЕКОВА

э.ғ.к., қауымдастырылған профессор

Қазақ ұлттық аграрлық университеті, Алматы, Қазақстан

С.К. МИЗАНБЕКОВА

д.э.н. РК, РФ, профессор

Б.Б. КАЛЫКОВА

к.э.н., ассоциированный профессор

Г.К. НУРМАНБЕКОВА

к.э.н., ассоциированный профессор

Казахский национальный аграрный университет, Алматы, Казахстан

Abstract. In the implementation of one of the main directions of AIC development program, the priority is given to increasing the competitiveness of grain, which is the only large-scale export product of agricultural production, the source of income for agricultural producers, the basis for the livestock development, which plays an important role in ensuring the country's food security. The article notes that in the Republic with a significant variety of natural and economic conditions for conducting grain production, its effectiveness is largely determined by the territorial-sectoral labor division and interregional exchange. However, the instability of domestic and foreign grain markets, high railway tariffs for grain transportation make it difficult to form a rational structure in grain-producing industry depending on the region and increase its efficiency. The reasons for the insufficient use of grain storage capacities (about 50%) are identified, which increases production cost. Storage of marketable grain by agricultural producers often in unsuitable storages worsens its quality indicators, increases weight loss, and therefore reduces the competitiveness of Kazakhstan grain. At the same time, in the country there is a concentration of elevators which are owned by individual domestic and foreign enterprises, while foreign companies purchase the most modern and efficiently operating companies, located in key grain production regions of the country.

Аңдатпа. АӨК дамыту бағдарламасының басты бағыттарының бірін іске асыруда аграрлық өндірістің жалғыз ірі ауқымды экспорттық өнімі, ауыл шаруашылығы тауар-өндірушілерінің кіріс көзі, елдің азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз етуде маңызды роль атқаратын мал

crease its competitiveness on the basis of innovative and investment development of grain economy with a rational combination of improving the efficiency of natural competitive advantages associated primarily with the possible expansion of the grain wedge, the presence of significant arrays of relatively fertile black soil, and the use of investment and innovative factors of production. Further development of domestic grain production, increasing its competitiveness and efficiency causes an increased need to improve the efficiency of production on the basis of the development of scientific and technological progress.

Material and methods of research. The competitiveness of agricultural products and grain in particular expresses the functional result of the interaction of many internal and external factors and is an effective generalizing indicator characterizing the efficiency of production.

The efficiency of production characterizes the excess of the result over the costs, providing, as a rule, extended reproduction, and competitive products involves simple reproduction [2]. At the same time, the efficiency of production does not reveal the level of satisfaction of the needs of buyers, and for competitiveness this is the main condition. If efficiency does not reflect the level of competitiveness of products, there may be a situation in which even profitable products remain uncompetitive; the main indicator of the efficiency of production is the level of its profitability, and the competitiveness of products is characterized primarily by quality, cost and price. If such a factor as a decrease in the sale price of products is considered in relation to the production efficiency as negative, then it can be positive for the competitiveness of products, since it increases its demand by buyers with a relatively low level of profitability.

To determine the competitiveness of States in the world grain market, it is possible to use the method of its assessment by cost and price. Its essence lies in the fact that production costs, wholesale domestic and export prices of one ton of grain in different countries (in single monetary units) refer to a single estimate of its use properties, taken as 1000. The rating assessment of the state competitiveness is determined by the smallest amount of the obtained indicators of the country.

Results and their discussion. The competitiveness of domestic grain is achieved mainly through the use of its natural advantages, and price competitiveness, based on low wages and undervalued land value.

The main factors limiting the competitiveness of grain in the world market include the natural conditions for the cultivation of individual crops are worse than those of the main grain exporting countries, which requires higher inputs per unit of output. It is impossible not to agree that the agro-climatic potential of each crop is specific and in this respect, for example, rye or wheat, unlike corn, in the United States, practically do not have significant advantages [3]. The main factors of realization of agro-climatic and agro-ecological potential of each country, especially being in favorable soil-climatic and weather conditions, along with high technogenic equipment, are biologization and ecologization of intensification processes.

However, it should be taken into account that in conditions when the world price for certain types of grain is set at the level of costs in countries with more favorable production conditions, the worst natural factors objectively reduce the level of their competitiveness in the world grain market [4].

The presence of a huge territory of the country in combination with local zones of production of certain types of grain plays a role, which implies the need to move significant volumes of their commodity flows within the country and for export, thereby increasing the transport component in the price of grain.

In a situation where the difference in the cost and labor intensity of grain production between individual grain-producing regions of the country is 5-7 times, and the transport component in the price of grain reaches 30-35% when it is delivered by rail at a considerable distance of 3-5 thousand km, significantly increases the cost of grain in remote regions from the market, making such grain less competitive or even uncompetitive in the domestic and foreign grain markets. The situation is aggravated not only by the reduction and aging of the fleet of specialized hopper cars with a capacity of 60 tons, but also by the lack of grain cars with a capacity of 90-110 tons, which are used, for example, by the USA and Canada, which are the main competitors of Kazakhstan and Russia in the world grain market.

The transport factor often forces to increase production of certain types of grain in more expensive regions, thereby constraining the formation of their specialized zones. After all, each crop is characterized by its own "agroecological stimulus", that is, a fairly clear correlation of the magnitude and quality of the crop to the spatial and temporal gradient of temperature, humidity, lighting, content of

mineral nutrition elements and their combination. Therefore, the characteristics of the soil, climate, terrain, weather and other factors should be evaluated on the basis of taking into account the specifics of the corresponding adaptive reactions to them of each cultivated species and even plant varieties.

In a country with its inherent great diversity of natural and economic conditions of grain farming, its effectiveness is largely determined by the territorial and sectoral division of labor and interregional exchange. However, since the beginning of the 90-ies of the last century, the orientation of each grain-producing region to the maximum self-sufficiency in grain, correct in its basis, in the conditions of instability of the internal and external grain markets, unreasonably high railway tariffs and services for the transportation of grain goods did not contribute to the establishment of a rational territorial and sectoral structure of grain production, increasing its efficiency [5].

It led to inefficient use of bioclimatic potential of the territory and production resources, fragmentation of the single national grain market into local closed markets within one region, which negatively affected the quality and competitiveness of grain.

It is necessary to take into account the underdevelopment of transport and market infrastructure, the continuing monopoly of elevators and transport structures, the stretching of railway communications, the mismatch of the placement of grain production volumes, elevators and grain processing enterprises in the country, the low efficiency of the use of vehicles, the lack of a developed cooperative form of grain sales, the high cost of services provided during storage and transportation of grain, the lack of relatively equal access of economic entities to market infrastructure. It is the infrastructure of the grain market that remains the most bottleneck in its development due to the high capital intensity of its individual elements, their inter-sectoral nature of functioning [6].

Due to the aging of the material and technical base of grain storage, the main part of which was created in the 80s of the last century, the disposal of containers exceeds their input.

Currently, there are 223 licensed elevators, the total capacity of which is 13.5 million tons, in the future it is expected to increase the total capacity of elevators to 16 million tons. In recent years, 14 elevators have been built (in Akmola region, West Kazakhstan region, North Kazakhstan region.

Of the available 223 licensed elevators, the total capacity of which is 13.5 million tons, the material and technical base in half of them is in a worn condition.

In Petropavlovsk operates a powerful Elevator in Kazakhstan LLP "HPP TNS - Export" with a design capacity of 120 thousand tons, the Elevator is multicultural - at the same time can take both oilseeds and grains. The volume capacity is 600 tons per hour, which allows to take up to 10 thousand tons per day, the shipping capacity is 1 million tons per year, the technological process at the enterprise is automated, the work is carried out through the operator panels, the feature of the Elevator is low energy consumption. The complex will consume 3-4 times less energy compared to other elevators, as new equipment was used in the construction, solar panels were installed at all auxiliary facilities. The construction of the Elevator amounted to 8 billion tenge, in addition, state support was provided in the amount of 21 million tenge for the infrastructure [7].

Over the past eight years, seven elevators have been modernized in the North Kazakhstan region, 25 new grain-receiving enterprises and 21 granaries have been built. All this allowed to increase the volume of grain storage by 925 thousand tons.

However, due to a number of reasons, their capacity is used by about half, which increases the cost of grain storage. Storage of almost one fifth of the volume of commercial grain by agricultural producers in their own, often unsuitable storage facilities, worsens its quality, and therefore reduces the competitiveness of grain. At the same time, there is a concentration of elevators in the ownership of both individual domestic and foreign companies. At the same time, foreign companies acquire the most modern and efficient elevators located in the key grain-producing regions of the country. The growing influence of foreign capital on the domestic grain market may lead to an increase in export prices for grain, which will spur higher prices in the domestic market and can lead to an unstable state of the agri-food market.

For reliable supply of the country with grain, creation of its export resources, more active influence of the state on development of the internal grain market, strengthening of material and technical base of storage of grain and products of its processing it is expedient to develop the state program of construction of elevators (on the basis of private and public partnership) with the subsequent transfer them to rent or leasing to the domestic grain

companies. This measure will ensure reliable storage of up to 10% of the grain produced in the country and regulate its exports, ensure competition between elevators, which will reduce the cost of storage and processing of grain [8].

Given the strategic and system-forming role of the grain market in the agri-food market, and the need to improve the competitiveness of grain, it is the state that should assume the bulk of the costs for the formation of the missing and improvement of the existing elements of production and market infrastructure, including the creation of information and trade system and improvement of storage and processing of grain in the country.

Until recently, the influence of the state on the competitiveness of grain through the conduct of monetary policy, the implementation of anti-monopoly activities and policy support to grain producers and protect its market, export was minimal in contrast to the major countries-exporters of grain, which is to improve the competitiveness and expand its niche in the international grain market using export subsidies, used the certificate for compliance with international quality standards provide support in the creation of an export infrastructure. In Russia, the level of total support for grain producers increases its profitability by only 5-8 percentage points. In General, the level of state support for domestic agricultural producers is 2.3-7.8 times lower than in Canada, the EU and the US, which significantly reduces the competitiveness of grain [9].

The situation is aggravated by the fact that often the measures taken by the state in certain areas of support are fragmented and insufficient to achieve competitive advantages of domestic grain. In addition, the domestic grain business is not yet able to resist large foreign grain companies with their more powerful financial resources. This is especially true for grain exports, where Western traders have significant advantages by attracting cheaper financial resources, which creates a precedent for the possible absorption of individual companies.

In addition, the lack of real progress in the development of the common grain market within the CIS countries, solving the problems of mutual grain trade, as well as grain exports primarily by Kazakhstan and Russia, where they are constantly competing with each other in the world grain market, is of significant importance.

The world is actively engaged in the process of integration of individual countries, the

organization of unions and economic zones (such as the European Union, the Asian free trade zone, the South African development zone, the free trade zone between the United States, Canada and Mexico) to improve the competitiveness of its products, this requires both for Kazakhstan and Russia coordination of measures in the external grain market, coordinated decision-making.

The main factor in the level of its competitiveness in the domestic and foreign grain markets are prices. However, in the domestic market, they are significantly distorted under the influence of regional authorities and large grain traders, the remaining "gray import" and the shadow market, which contributes to the spontaneous functioning of the domestic grain market with all the ensuing negative aspects for the country's grain supply, the profitability of agricultural producers, the development of grain exports. The solution of these issues requires improving the organizational and economic mechanism to improve the competition. It is necessary to point out the low level of use of the innovative potential of agricultural science in the country. The level of its application is 4-5% against 50% in the United States. The genetic potential of the varieties and hybrids of grain crops created in recent years by breeders is used by less than half. The situation is aggravated by the lack of control of the innovation process, the imperfection of the information support of the grain market participants. The lack of objective and operational accounting of resources and use of grain makes it difficult to make adequate government decisions to regulate the grain market, creates a tense situation with the domestic demand for grain, reduces the tax base.

However, the country has certain advantages that contribute to the competitiveness of grain in both domestic and foreign grain markets. These include: the presence of large grain farms, capable of leading the grain industry through innovation, investment, deepening specialization, increasing the concentration and intensity of grain production, more efficient use of production resources.

As a rule, they can conduct competitive expanded reproduction, using fully such basic strategies of conducting competitive fight as: increase in volume of commodity grain, decrease in its cost price, improvement of quality of grain, segmentation of the market and immediate reaction to its requirements, differentiation of production.

Improving the competitiveness of grain is a complex and multifaceted problem that requires a comprehensive approach to its solu-

tion, based on the theoretical, methodological and methodological basis, taking into account the numerous features of the functioning of the grain market, fixed assets, time and active organizational activities of the state both in the domestic and foreign grain markets.

The main activity of JSC "national company "food contract Corporation" is to participate in ensuring food security of the country, promoting the stabilization of the domestic grain market and export development. The only shareholder of the company is JSC "National managing holding "KazAgro".

Thus, in 2018 Kazakhstan resumed grain exports to Turkmenistan and doubled grain exports to Iran. According to the results of 11 months of 2018, "food contract Corporation" of Kazakhstan exported 401.6 thousand tons of grain and oilseeds, so to the Transcaucasian countries exports amounted to 145.1 thousand tons of wheat, to Central Asia - 126.4 thousand tons of wheat; Iran - 110.6 thousand tons of barley; to China - 19 thousand tons of wheat. When comparing the indicators with 2017, the company exported more than 120 thousand tons of grain and oilseeds.

The increase in exports this year is due to the sale of grain in the off-season from the stocks of the intervention Fund, as well as the resumption of wheat supplies to Turkmenistan and the Transcaucasian countries. For 11 months of 2018 JSC "AK Bidai - Terminal" (a subsidiary of JSC "NC "food Corporation") was sent through the grain terminal in the port of Aktau 712,9 thousand tons of grain, twice more than in the same period of 2017 (about 400 thousand tons of grain).

The growth rate is due to the increase in grain exports and the main direction of grain supplies in the Caspian region is the Islamic Republic of Iran. High rates were achieved due to favorable weather and climatic conditions (lack of wind and precipitation), the availability of free capacity in the seaport of Aktau (free berths) and additional places to accommodate grain wagons.

A subsidiary of the food Corporation "Astyk koymalary" accepted for drying and storage more than 300 thousand tons of grain and oilseeds. The volume of acceptance of grain and oilseeds at the company's grain bases for January-November 2018 amounted to 311.2 thousand tons: 304.4 thousand tons of grain and 6.8 thousand tons of oilseeds. For the same period in 2017, this figure was about 330 thousand tons of grain.

Conclusions.

1. Given the importance and complexity of solving the problem of improving the com-

petitiveness of grain, turning Kazakhstan into one of the key players in the global grain market, increased competition from the main grain exporting countries, it is advisable to include a special section in the State program. Then this problem will not be out of the field of view of the state, whose main task is to create a competitive grain economy that can dynamically develop and compete on an equal footing with the main grain exporting countries.

2. It is large farms that should become a kind of "locomotives" for the effective and sustainable development of the grain economy. Large agricultural organizations producing grain are constantly the main suppliers of commercial grain not only to the domestic market, but also for export, which is primarily due to the large volumes of its production, relatively low cost, higher level of marketability, which is 63-68% against 34-35% in relatively small grain-producing farms, which also tend to have lower grain quality.

3. In modern conditions of management, it is important to prevent excessive crushing of the grain industry, a characteristic feature of which is its management on relatively large land areas. Mainly due to them in the country formed commodity resources for grain exports.

Список литературы

1 Ушачев И. Стратегические подходы к развитию АПК России в контексте межгосударственной интеграции // АПК: экономика и управление. - 2015. - №1. - С. 3-17.

2 Алтухов А.И. Межрегиональный обмен в системе продовольственного обеспечения страны // Экономика сельского хозяйства России. - 2017. - №1. - С. 12-20.

3 Коваленко Н.Я. Экономика сельского хозяйства: учебник. - М.: Юрайт, 2018. - 406 с.

4 Добрынин В.А. Актуальные проблемы экономика АПК: учебное пособие. - М.: Издательство МСХА, 2015. - 280 с.

5 Мизанбекова С.К., Калыкова Б.Б., Мизанбеков И.Т. Вопросы устойчивого развития зернопродуктового подкомплекса Казахстана // Проблемы агрорынка. - 2018. - № 2. - С. 139-147.

6 Серков А.Ф., Чекалин В.С. Увеличение экспорта продукции АПК в системе стратегического планирования развития отрасли // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. - 2018. - №12. - С. 6- 9.

7 Смагулова Ш.А. Организация системы хранения и переработки в аграрном секторе // Проблемы агрорынка. - 2017. - №1. - С. 86-91.

8 Каскин Т.Т. Методика построения локальных сбытовых зон сельскохозяйственной

стью анализа и оценки сезонных колебаний цен [1,2]. Алгоритм прогнозирования цен на молоко сырое обычно базируется на построении тренд-сезонных моделей, предполагающих математическое описание основной тенденции ценовых изменений и количественное измерение «сезонной компоненты».

Модели временных рядов являются одними из часто используемых инструментов анализа и прогнозирования сельскохозяйственных процессов [3,4]. Однако, модели процесса на основе имеющейся совокупности данных и их использование для прогнозирования часто дают слишком оптимистичные результаты. Объясняется это тем, что надежность модели и ее прогнозирующая способность весьма чувствительны к изменениям в составе и структуре данных. Поэтому при новых обстоятельствах параметры уже имеющейся модели, как правило, не всегда оказываются достаточно адекватными и, следовательно, надежными при попытках спрогнозировать новые значения результативной переменной. Очевидно, что имеет место противоречие, состоящее в том, что предсказания, т.е. новые значения результативного признака, рассчитываются по уравнению, построенному на основе «старой» совокупности данных. Указанное противоречие требует своего изучения и разрешения. Исследование данного вопроса проводилось по данным наблюдений за динамикой цен на молоко, реализуемое сельскохозяйственными предпринимателями Костанайской области.

Материалы и методы исследования.

В качестве исходной статистической базы использованы средние цены на молоко сельскохозяйственных товаропроизводителей Костанайской области в разрезе календарных месяцев в период с 2010 по 2018 год [5]. Для снижения зависимости прогноза от неопределенности будущих хозяйственных и рыночных условий цены на продукцию были заменены их цепными индексами. При такой замене, во-первых, появляется возможность избежать пересчета исходных данных с учетом тренда и инфляции и, во-вторых, отпадает необходимость делать прогноз среднего уровня цены на плановый период с тем, чтобы на его основе высчитывать сезонные отклонения. Более того, использование цепных индексов позволяет прогнозировать цену на предстоящий период, основываясь на уровне цены предшествующего периода,

которая уже становится известной к моменту составления прогноза.

Методом исследования служат приемы и процедуры статистического моделирования. Специфической особенностью динамики цен на молоко является наличие не только тренда, но и сезонного и случайного факторов. Поэтому исследование основывалось на разложении временного ряда цен на молоко на три составляющие: тренд, сезонная составляющая и случайная составляющая. Для построения модели использовано уравнение временного ряда в аддитивной форме.

Результаты и их обсуждение. *Моделирование процесса движения цены.* Для корректного выявления сезонности в динамике исследуемого показателя необходимо привести данные за ряд лет к сопоставимому виду. Сезонные вариации цен на продукцию следует рассчитывать с учетом тренда, инфляции. Процедура сама по себе достаточно трудоемкая. При этом, для использования полученных результатов в целях прогнозирования необходимо быть уверенным, что тренд и другие особенности показателя сохранятся в будущем. Другими словами, использование результатов может быть оправдано лишь в случае, если производственные и рыночные условия не претерпят существенных изменений в прогнозный период. Сократить трудоемкость расчетов и снизить зависимость прогноза от неопределенности будущих хозяйственных и рыночных условий можно, если в качестве исследуемого ряда данных взять не собственно цены на продукцию, а их цепные индексы [6].

Такая замена в предмете исследования позволит избежать необходимости пересчитывать исходные данные с учетом тренда и инфляции. Кроме того, отпадает необходимость делать прогноз среднего уровня цены на плановый период с тем, чтобы на его основе высчитывать сезонные отклонения. И наоборот, использование цепных индексов позволяет прогнозировать цену на предстоящий период, основываясь на уровне цены предшествующего периода, которая уже становится известной к моменту составления прогноза. По существу, использование цепных индексов для прогнозирования движения цены предполагает применение байесовских принципов принятия решений.

В таблице 1 представлены цепные индексы цен на молоко, реализованное предприятиями северных зерносеющих областей Казахстана в 2010-2018 гг.

Рынок продовольственной продукции

значения результивной переменной. И наконец, сравниваем прогнозные значения с соответствующими известными значениями результивного признака из второго подмножества. Если согласие между ними оказывается на приемлемом уровне, то имеет основание считать, что уравнение будет давать вполне заслуживающие внимания прогнозы по новым данным.

В нашем случае, имеющийся ряд месячных данных по цене на молоко, реализованное сельскохозяйственными формированиями Костанайской области в 2010-2018 гг., разбиваем на две группы: данные за период с 2010 по 2014 г. и с 2015 по 2018 год.

На основе данных из первой группы была построена модель цепных индексов цены на сельскохозяйственную продукцию. В таблице 5 отражены параметры полуценной модели и их статистические характеристики.

Коэффициент детерминации равен 0,424, что свидетельствует о приемлемой

прогнозирующей способности модели. Соответственно, коэффициент корреляции оказывается равным 0,651; связь достаточно между фактическими и расчетными рядами индексов достаточно сильная. На уровне 0,05 уравнение в целом является значимым. По коэффициентам при переменных справедливы те же соображения, которые приводились при анализе всего ряда цепных индексов. Оценка согласия между фактическими и расчетными ценами по второй группе данных, которая показывает существенную связь между рассматриваемыми рядами, несмотря на некоторое снижение коэффициента до 0,516.

Затем на основе модели цепных индексов были рассчитаны цены по обоим подмножествам. При этом коэффициенты корреляции фактических и расчетных цен в рассматриваемый отрезок времени по первому и второму подмножествам оказались практически равными: 0,987 и 0,984 соответственно. Степень отклонения расчетных цен от фактических также не превышает 3%.

Таблица 5 – Параметры модели и их характеристики

Переменные	Коэффициент	t-тест
Свободный параметр	1,033	137,28
Тренд	-0,00021	1,12
Февраль	-	-
Март	-	-
Апрель	-0,033	2,66*
Май	-0,051	4,13*
Июнь	-0,037	2,97*
Июль	-0,032	2,60*
Август	-0,024	1,97**
Сентябрь	-0,015	1,19
Октябрь	-	-
Ноябрь	-	-
Декабрь	0,018	1,46
R^2	0,424	-
F-тест	4,689	-

* - значим на уровне 0,05; ** - значим на уровне 0,1

Указанные обстоятельства позволяют нам утверждать, что модель цепных индексов цен (2) является весьма надежным инструментом для прогнозирования цен на товарное молоко в условиях Костанайской области.

Выводы

1. В динамике цен на молоко, реализуемое сельскохозяйственными предпринимателями Костанайской области, имеет место сезонность, которая объясняется соответственно сезонностью производства и поставок на рынок продукции.

2. Относительно низкие цены наблюдаются в период «большого молока» с апреля по август-сентябрь. В свою очередь, сезон большого молока следует с лагом 2-3 месяца за периодом массовых отелов (зима-первая половина весны) в хозяйствах, особенно в личных подворьях.

3. На сезонность производства и цен на рассматриваемую продукцию решающее влияние оказывает тот факт, что подавляющую долю в общем объеме поставок молока на рынок все еще занимают личные подсобные хозяйства и мелкие коммерческие предприятия (до 80% и бо-

OPTIMIZATION OF ECONOMIC AND BREEDING-TECHNOLOGICAL PARAMETERS
OF THE BEEF CATTLE HERD

ЕТТІ БАҒЫТТАҒЫ ІҚМ ТАБЫНЫНЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ЖӘНЕ
СЕЛЕКЦИЯЛЫҚ-ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ПАРАМЕТРЛЕРІН ОҢТАЙЛАНДЫРУ

ОПТИМИЗАЦИЯ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СЕЛЕКЦИОННО-ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ
ПАРАМЕТРОВ СТАДА КРС МЯСНОГО НАПРАВЛЕНИЯ

D.N. SHAIKIN*

C.E.S., Professor

V.N. SIVOLAP

D.Agr.Sc., Professor

I.A. SHINKAREV

Master of Economic Sciences

*North Kazakhstan State University named after M. Kozybayev, Petropavlovsk, Kazakhstan
shaikindimash@mail.ru*

Д.Н. ШАЙКИН

э.ғ.к. профессор

В.Н. СИВОЛАП

а.-ш.ғ.д., профессор

И.А. ШИНКАРЕВ

экономика ғылымдарының магистрі

*М.Қозыбаев атындағы Солтүстік-Қазақстан мемлекеттік университеті,
Петропавл, Қазақстан*

Д.Н. ШАЙКИН

к.э.н, профессор

В.Н. СИВОЛАП

д.с-х.н., профессор

И.А. ШИНКАРЕВ

магистр экономических наук

*Северо-Казахстанский государственный университет им. М. Козыбаева,
Петропавловск, Казахстан*

Abstract. In recent years, Kazakhstan and Russia have adopted a number of government programs aimed at developing beef cattle breeding. This issue is relevant at present, since the republic has a unique set of resource potential for the development of this industry and potential sales markets. The aim of the study is to find optimal solutions for creating beef cattle herds associated with various lending options for these projects and maintaining the high genetic status of farmed animals. The article discusses the current status of the implementation of existing programs on development of beef cattle breeding. Planned indicators of the formation of beef cattle herd with expanded reproduction are presented. A schedule of repaying credit debt has been calculated, taking into account the possible sales volumes of breeding and commodity livestock. It has been determined that in the existing terms for loan funds repayment, enterprises are forced to send most of the received young stock to the market. The authors believe that it is necessary to control not only investment and economic, but also breeding and technological parameters. For the effective development of beef cattle breeding, the necessity of forming a loan portfolio with a long repayment period is justified. This will reduce the need for loan provision and generate an incentive for business entities to expand the reproduction of meat livestock herds.

Аңдатпа. Соңғы жылдары Қазақстан мен Ресейде етті мал шаруашылығын дамытуға бағытталған бірқатар мемлекеттік бағдарламалар қабылданды. Бұл мәселе қазіргі уақытта өзекті, өйткені республика осы саланы дамыту үшін ресурстық әлеуеттің бірегей жиынтығына және әлеуетті өткізу нарықтарына ие. Зерттеудің мақсаты осы жобаларды несиелеудің әртүрлі нұсқаларымен және өсірілетін жануарлардың жоғары генетикалық мәртебесін ұстап тұрумен байланысты ет малының табындарын құру кезінде оңтайлы

The existing government programs are aimed only at creating new farms of beef cattle, and do not take into account the possibilities for their further development. At this stage, it is necessary to consider how to stimulate enterprises to further increase of meat producing after the first stage consisting in the delivery and acclimatization of beef cattle has been successfully implemented. The priority in the future must be given to the enterprises where the development path associated with the expanded reproduction of the herd is chosen.

Material and methods of research. Omarova A.T., Emelina N.K. and Kurmanalina A.K. consider that one of the main tasks of agro-industrial production sustainable development in Kazakhstan is its financial support. The authors believe that strategic importance and specific features of the agricultural sector require further development of specific investment approaches at the regional level [4].

A.K. Dzhusibalieva and G.Zh. Abdykero-va paying attention to the problems of unemployment in agricultural sector believe that the efficient use of labor resources at the stage of industrial-innovative development of the national economy and diversification of the agro-industrial complex of the Republic of Kazakhstan is the main factor in increasing employment of the rural population [5].

In accordance with the scientific position of Esengalieva S.M. the organizational and economic measures and tools for the effective functioning of cooperative structures in the agrarian sector are to be understandable for business. The necessity of state and regional programs for the development of agricultural cooperation, taking into account the specific regional features, is substantiated [6].

Kantarbaeva Sh.M. and Tlesova A.B. consider the scoring capacities under subsidizing the AIC-producers in the Republic of Kazakhstan. The authors believe that the creation of organizational schemes for the allocation and evaluation of the subsidies' use effectiveness with the active participation of the local executive bodies will contribute to the optimal use of budget funds [7].

Results and their discussion. The draft program of beef cattle development in the Republic of Kazakhstan is associated with the presence of many risks. Their structure and degree of influence can be identified by comparative analysis on the principles of benchmarking. As an object for comparison the similar programs, adopted in the Russian Federation, may be considered. The first of them was adopted for the period of 2009-2012, and the second is for 2013-2020 [8].

The success of its implementation can be judged in accordance with the data of beef production in Russia over the past few years, provided by the «Experimental and Analytical Center for Agribusiness».

These data confirm that the final indicator expressing effectiveness of these programs (namely, beef production) decreased. Thus, if in 2008, 1 769 thousand tons of beef were produced, then in 2016, 150 thousand tons less. The increase of gross meat production was provided by poultry and pig breeding [9].

The total investments in Russian programs amounted up to 84.6 billion rubles. The effectiveness of these public investments still shows negative result.

The opportunities for the development of beef cattle in Kazakhstan can be considered on a specific example (table 1).

If the setting process of beef cattle herd begins with the delivery of 200 heifers or pregnant heifers and 6 manufacturing bulls, then in the second year of the project it is planned to receive 170 calves from them and 193 first time giving birth cows will be transferred to cows. The output of calves per 100 pregnant heifers will be 86 heads.

When forming the herd by delivering heifers, because of their rejection during the insemination stage, the output of calves and the number of heifers will be slightly lower. Also, the risks of the project at this stage include the safety of imported livestock and received young stock due to acclimatization. All this leads to the decrease of the project effectiveness and requires the development of measures to neutralize these risks. To such measures authors refer purchasing the pregnant heifers, the importation of livestock from regions with similar agro-climatic conditions, the creation of optimal conditions for feeding and housing for the imported cattle.

The increase in livestock amount in the herd during the first 4 years will be due to the production of young stock. In the fourth year, the first sale of the grown bulls is possible in the amount of 80 heads and 20 super-repaired heifers culled as a result of assessment for exterior and development. The best 60 heads of the repaired heifers will be inseminated and transferred to the group of pregnant heifers. According to the evaluation of repaired bulls, 2 heads will be selected for use in their own herd. The size of the selection pressure of 97.5% will allow selecting animals with high exterior parameters and their own productivity. Such parameters can be daily average growing gains, early ripeness and payment for feed, as well as external forms reflecting high meat productivity. As for the re-

Рынок продовольственной продукции

pair heifers, here the selection pressure will be low (approximately within 25%). There is a danger of entering into a herd the low-productive ani-

mals, but this risk is justified by the need for expanded reproduction of the main herd of cows.

Table 1 – The plan of beef cattle herd turnover with expanded reproduction

Year of the project implementation	Technological groups of animals	Livestock, heads						
		Beginning of the year	Animal litter	Transfer from other groups	Transfer to other groups	Livestock sale and slaughter	Livestock fall	End of the year
1	Pregnant heifer	-	-	200	-	-	4	196
	Bulls (producers)	-	-	6	-	-	-	6
	Totals	-	-	206	-	-	4	202
2	Cows	-	-	193	-	-	-	193
	Bulls (producers)	6	-	-	-	-	-	6
	Pregnant heifer	196	-	-	193	-	3	-
	Young stock up to 1 year	-	170	-	-	-	4	166
	Totals	365	164	166	166	1	10	518
...	...	...	...	...	...	...	...	...
11	Cows	400	-	85	-	80	5	400
	Bulls (producers)	13	-	4	-	4	-	13
	Pregnant heifer	87	-	90	85	-	5	87
	Young stock up to 1 year	368	410	-	362	-	16	400
	Heifers over 1 year old	161	-	181	90	68	8	176
	Bulls over 1 year old	161	-	181	4	154	8	176
	Totals	1 190	410	541	541	306	42	1 252

Only in the fifth year of the project, 55 heifers of their own reproduction will be transferred to the group of cows. Its number to the total amount of heifers born 3 years ago will be 55/83 (or 66.3%), that is, almost 3 of them born into the main herd with extended reproduction transferred 2 heads. This will increase the livestock of the main herd by 27.6%.

The ratio of the stock of first time giving birth cows to cows with two or more calves will be 29.3%. In the future, the growth rate of the livestock in the main herd is planned to be reduced to 15.4% in the sixth year, 13.3% in the seventh year, 9.9% in the eighth year, 8.9% in the ninth year and 6.3% in the tenth year of implementation project. In the eleventh year, the number of cows under such circumstances will double and reach the planned figure of 400 animals.

If they provide a high growth rate of livestock of cows, then this number can be achieved 2 years earlier. But this is not the best way to affect the quality of breeding stock and reduce sales, and hence it may negatively effect to the cash receipts.

The structure of the herd and all quantitative indicators will be stabilized to the 11th year. The share of cows in the herd will be within

32%, its annual rejection is 15-20%. In order to provide qualitative repair of the main herd of cows, the share of pregnant heifers in the overall structure should be 6.5-7.0%. The value of the selection pressure during the repair of breeding herd will be established within 50%, i.e. every second heifer from the total number of births will be transferred to the main herd. Here it is necessary to strictly control the rate of calves output per 100 cows, since as it decreases, breeding pressure will also decrease and it does not allow performing an effective selective-breeding work. As for the repair of the father's livestock, the annual entry into the herd of 3-5 bulls-producers allows to select from the repair bulls high-qualitative animals for the parameters of their own productivity, productivity of parents and side relatives. In conjunction with the assessment of the quality of the breeding, this will provide basic share of the breeding progress in the herd.

When the project reaches the estimated parameters, annual sales will reach 300 units or more, including the culled cows and bulls of the main herd (80-85 heads), super-repair heifers (65-70 heads) and bulls with fattening and growing (150-160 heads).

Рынок продовольственной продукции

Considering the level of current market prices for beef cattle products, namely breeding and marketable young stock, sales can be in the range of 85-90 million tenge, and the amount of required borrowed funds for the purchase of breeding heifers and manufacturing bulls will be in the range of 140-150 million tenge (table 2).

The enterprise with expanded reproduction will be able to reach these volumes of sales only to the 10th-11th year of the project. Further on, in order to be able to pay basic debt and interest on time, it is necessary to maintain the project's profitability level in the range of at least 40-45%. In this case, as shown by the results of economic calculations, production costs will be in the range of 27 million tenge.

Table 2 – Planning beef cattle sales with extended reproduction of the herd

Project year	Type of products sold												Total	
	Rejected cows		Rejected bulls		Breeding bulls		Bulls from fattening		Tribal bulls and female heifers		Feeding heifers and culled heifers			
	num ber	mln. tons	num ber	mln. tons	num ber	mln. tons	num ber	mln. tons	num ber	mln. tons	num ber	mln. tons	num ber	mln. tons
3	-	-	1	0.41	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0.41
4	-	-	-	-	16	7.92	64	14.78	10	4.40	10	2.09	100	29.19
5	-	-	1	0.41	15	7.40	60	13.90	10	4.40	14	3.04	100	29.15
6	10	5.03	1	0.41	15	7.40	60	13.90	8	3.50	13	2.85	107	31.10
7	15	4.50	1	0.41	20	9.90	74	17.10	12	5.30	16	3.40	138	40.60
8	30	9.07	1	0.41	22	10.90	91	21.00	22	9.70	26	5.50	192	56.60
9	30	9.07	2	0.80	25	12.40	101	23.30	25	11.00	27	5.67	210	62.24
10	41	12.40	3	1.20	29	14.40	116	26.80	30	13.20	35	7.50	254	75.50
11	80	24.20	4	1.60	30	14.80	124	28.60	34	15.00	34	7.10	306	91.30

Consequently, in order to meet all needs for current production costs, the gross income from the sale of products must be at least 30 million tenge per year. The volumes of the planned gross income, sufficient for this, will be achieved only for the 7th year of the project's implementation. Consequently, under extended reproduction the farm will be able to pay the basic debt only for 8 years. Therefore, it is necessary to revise the loan repayment terms.

Also one problem still remains. It is connected with the search for financial resources to satisfy the need in turn-over capital during first 2-3 years, since during this period the sale of breeding and commercial young stock is impossible.

The results of calculating the payment schedule of borrowed funds indicate that a company under extended reproduction can pay its loan obligations only to the 15th year of the project (table 3).

Table 3 – Credit debt payment schedule, thousand tenge

Year of the project implementation	Amount of the basic debt to the beginning of the year	Payment of the basic debt	Calculated interests' amounts for the credit	Paid interests' amounts for the credit	Total amount of payments	Amount of the basic debt to the end of the year
1	150 000.0	-	900	-	-	150 900.0
2	150 900.0	-	905.4	-	-	151 805.4
3	151 805.4	-	910.8	-	-	152 716.2
4	152 716.2	-	916.3	916.3	916.3	152 716.2
5	152 716.2	-	916.3	916.3	916.3	152 716.2
6	152 716.2	-	916.3	916.3	916.3	152 716.2
7	152 716.2	5 000	916.3	916.3	5 916.3	147 716.2
8	147 716.2	5 000	886.3	886.3	5 886.3	142 716.2
9	142 716.2	10 000	856.3	856.3	10 856.3	132 716.2
10	132 716.2	20 000	796.3	796.3	20 796.3	112 716.2
11	112 716.2	30 000	676.3	676.3	30 676.3	82 716.2
12	82 716.2	30 000	496.3	496.3	30 496.3	52 716.2
13	52 716.2	30 000	316.3	316.3	30 316.3	22 716.2
14	22 716.2	22 716.2	136.3	136.3	22 852.5	-
Итого	-	152 716.2	10 545.5	7 829.3	160 545.5	-

However, this lengthening of the project period allows increasing the livestock twice in the herd. If the additional livestock would have to be increased by implementing a new project, then this would take 5 years more and spend additional 150 million tenge of funds.

Conclusion.

Summarizing and generalizing the above-mentioned we conclude the following:

- the creation of a “long money” precedent can play a positive role in the implementation of the state project on the development of meat cattle breeding. This concept of financial support is already reflected in the draft of the new program for the development of beef cattle until 2027 [10]. It is also based on the principles of expanded reproduction, which will increase the number of cattle from 7 to 15 million heads, but may reduce the possible sales volumes at enterprises during the first years of the project or lead to the decrease in breeding qualities of the breeding stock;

- it is also necessary to determine the terms to start payment of the interest for the loan and the payment of the basic debt. Here is important to develop clear pricing mechanism at all stages of beef production and processing. Otherwise, the disparity of prices can lead to the inefficient work of individual structural links of the state programs and business initiations;

- according to the implementing practice of the state programs related to the development of beef cattle, the return of investment has not yet yielded the expected results;

- the results of herd turnover planning under extended reproduction require an increase of terms to satisfy credit obligations and requirements;

- herd's repair under existing credit conditions may lead to the decrease of the quality of young stock and deterioration of the genetic potential of the herd;

- calculation of credit parameters suggests that the term of the credit holidays should be increased from 3 to 6 years;

- in order implement state programs for the development of beef cattle more effectively, it is necessary to increase the loan repayment period, that is, to make money “more longer”.

Список литературы

1 Программа «Развитие экспортного потенциала мяса крупного рогатого скота Республики Казахстан на 2011-2020гг.» [Электронный ресурс]. – 2012.-URL: <http://www.mgov.kz> (дата обращения: 23.07.2015).

2 Программа кредитования субъектов АПК на приобретение маточного поголовья КРС и племенных быков-производителей для воспроизводства молодняка мясной породы («Сыбаға») [Электронный ресурс]. – 2017.-URL: <http://www.mgov.kz> (дата обращения: 15.02.2018).

3 Официальный сайт Министерства сельского хозяйства Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – 2017.-URL: <http://www.mgov.kz> (дата обращения: 14.03.2018).

4 Омарова А.Т., Емелина Н.К., Курманалина А.К. Государственное регулирование АПК Республики Казахстан // Проблемы агрорынка.- 2018.-№2.-С. 90-97.

5 Джусибалиева А.К., Абдыкерова Г.Ж. Государственная поддержка занятости в сельском хозяйстве Казахстана // Проблемы агрорынка.- 2018.-№2.-С. 215-224.

6 Есенгалиева С.М. Организационно-экономические аспекты развития сельскохозяйственной кооперации // Проблемы агрорынка. - 2018. - №1.- С. 156-163.

7 Кантарбаева Ш.М., Тлесова А.Б. Возможности скоринга при субсидировании сельхозтоваропроизводителей Республики Казахстан // Проблемы агрорынка. - 2019. - №1.-С. 84-90.

8 Проект программы развития мясного скотоводства в Республике Казахстан до 2020 года [Электронный ресурс]. – 2016.-URL: <http://www.mgov.kz> (дата обращения: 12.06.2017).

9 Официальный сайт «Экспертно-аналитического центра агробизнеса» [Электронный ресурс]. – 2017.-URL: <http://www.mgov.kz> (дата обращения: 5.08.2018).

10 Программа развития мясного скотоводства в Республике Казахстан до 2027 года [Электронный ресурс]. – 2018.-URL: <http://www.mgov.kz> (дата обращения: 3.06.2019).

List of references

1 Program «Development of the export potential of the cattle meat of the Republic of Kazakhstan on the 2011-2020» [Electronic Resource]. – 2012.-URL: <http://www.mgov.kz> (accessed date: 23.07.2015).

2 Lending program for AIC entities for the purchase of breeding stock of cattle and breeding bulls-producers for the reproduction of beef breed young animals (“Sybaga”) [Electronic Resource]. – 2017.-URL: <http://www.mgov.kz> (accessed date: 15.02.2018).

3 Official web-site of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan [Electronic Resource]. – 2017.-URL: <http://www.mgov.kz> (accessed date: 14.03.2018).

4 Omarova A.T., Emelina N.K., Kurmanalina A.K. State regulation of the AIC of the

Рынок продовольственной продукции

Republic of Kazakhstan // Problems of Agri Market.- 2018.-№2.-PP. 90-97.

5 Dzhusibalieva A.K., Abdykerova G.Zh. State maintenance of the employment in agriculture of Kazakhstan // Problems of AgriMarket. - 2018.-№2.- PP. 215-224.

6 Esengalieva S.M. Organization-economic aspects of agricultural cooperation development // Problems of AgriMarket. - 2018. - №1.- PP. 156-163.

7 Kantarbaeva Sh.M., Tlesova A.B. Scoring capabilities under subsidizing the agri-producers of the Republic of Kazakhstan // Problems of AgriMarket. - 2019. - №1.- PP. 84-90.

8 The draft program of beef cattle development in the Republic of Kazakhstan for 2020 [Electronic Resource]. – 2016.-URL: <http://www.mgov.kz> (access date: 12.06.2017).

9 Official web-site of the «Expert-analytical center of agrobusiness» [Electronic Resource]. – 2017.-URL: <http://www.mgov.kz> (access date: 5.08.2018).

10 The draft of the new program of beef cattle development in the Republic of Kazakhstan till 2027 [Electronic Resource]. – 2018.-URL: <http://www.mgov.kz> (access date: 3.06.2019).

FTAMP 06.71.07
ӨЖ 338.432:637.12

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ СҮТ ЖӘНЕ СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ НАРЫҒЫ РЫНОК МОЛОКА И МОЛОЧНОЙ ПРОДУКЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН MILK AND DAIRY PRODUCTS MARKET IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

А.Т. БАКТГЕРЕЕВА*

Э.Ф.К.

М.М. САУРАНОВА

Э.Ф.К.

А.У. НАЙМАНОВА

экономика магистрі

Алматы технологиялық университеті, Алматы, Қазақстан

alma.taganovna@mail.ru

А.Т. БАКТГЕРЕЕВА

К.Э.Н.

М.М. САУРАНОВА

К.Э.Н.

А.У. НАЙМАНОВА

магистр экономика

Алматинский технологический университет, Алматы, Казахстан

А.Т. БАКТГЕРЕЕВА

C.E.Sc.

М.М. SAURANOVA

C.E.Sc.

A.U. NAIMANOVA

Master of Economics

Almaty Technological University, Almaty, Kazakhstan

Аңдатпа. Республикада сүт және сүт өнімдері нарығының дамуының негізгі үрдістері көрсетілген. Әр түрлі шаруашылық нысанындағы ірі қара малдың саны талданған. Сүт бағытындағы мал басының өсу динамикасы, 1 сиырға орташа сауу есептелген. Соңғы жылдары жемшөп дақылдары алқаптарының ұлғаюымен негізделген оның өнімділігін арттыруға баса назар аударылған. Сүт және қайта өңдеу өнімдерін өндіруге талдау жүргізілген. Қайта өңдеу кәсіпорындарында сүт өнімдерін шығару бойынша шикізаттың жетіспеуі, оның сапасының төмендігі, ұсақ жеткізушілермен жұмыс істеу, сапасыз жолдар байқалады. Экологиялық қауіпсіз сүт және қайта өңделген өнім өндіруде ұсақ шаруашылық жүргізуші субъектілердің тиімсіздігі атап өтілген. Қазіргі уақытта сүт және экологиялық таза

дарының жоғары құрамымен ғана емес, сонымен қатар оңтайлы тамақтану талаптарына жауап беретін аминқышқыл құрамымен де сипатталады [1].

Сүт кондитерлік, наубайхана өнеркәсібінде кеңінен қолданыс тапқан, сондай-ақ фармацевтикалық, авиациялық (казеин желімі) және басқа да өнеркәсіп салаларында қолданылатын оның жекелеген компоненттерін алу үшін пайдаланылады. Сүттің толыққанды азық-түлік өнімі және өнеркәсіптік шикізаты ретінде өсіп келе жатқаны оған деген сұраныстың артуына алып келді. Сүт көптеген мемлекеттердің ауыл шаруашылығының жалпы өнімінде елеулі үлес құрайды.

Сүт өндірісін дамыту жалпы республикада барлық ауыл шаруашылығы өндірісі сияқты әртүрлі стратегиялық мемлекеттік бағдарламаларды қолдауға негізделген. Оның ішінде ең маңыздысы "Қазақстан-2050" Стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты болып табылады, онда 2020 жылға қарай ауыл шаруашылығын мемлекеттік қолдау көлемін 4,5 есе арттыру, ал 2050 жылға қарай ЖІӨ-дегі ауыл шаруашылығы өнімінің үлесін 5 есе арттыру жоспарланып отыр [2].

ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында азық-түлік өнімдерінің неғұрлым талап етілетін түрлеріне баса назар аудара отырып, ауыл шаруашылығы өндірісінің көлемін ұлғайту, бәсекеге қабілетті өнімді бастапқы өңдеу, сақтау және өткізу үшін қолайлы жағдайлар мен инфрақұрылым құру жолымен ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінің мемлекеттік қолдаумен барынша қамтылуын қамтамасыз ету қажеттілігі жоспарланады [3].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Республикада жүргізіліп жатқан аграрлық реформалар ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында ірі қара мал басын ұлғайтуға мүмкіндік берді, мәселен 2015-2018 жылдары сауын сиырлар басы 40,5%-ға артты. Осы санатта сүт өнімділігінің артуы да байқалады. Бұл біздің елімізге шетелдік асыл тұқымды ірі қара малдың әкелінгенімен түсіндіріледі. Осы санаттағы шаруашылықтардың орташа сауылған сүті жылына 4 461 кг құрады. Сатуға арналған асыл тұқымды мал саны және бір сиырдан сауылатын орташа сүт өнімділігі едәуір артты.

Шаруа (фермер) қожалықтарында: 1806 кг-нан 1 847 кг-ға дейін немесе 41 кг-ға, ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында: 2 358 кг-нан 2 414 кг-ға дейін немесе 56 кг-ға.

Сүт өндіруде сүтті сиырлардың қара-ала, қызыл, қоңыр және ақшыл-ала тұқымдары анықталды, ал жергілікті сиырлардың өнімділігін жоғарылату мақсатында шетелдік тұқымдармен будандастыру қарастырылды. Ірі қара малдың сүтті тұқымдарының асыл тұқымдық базасы негізінен Алматы, Шығыс Қазақстан, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан және басқа да бірқатар облыстарда шоғырланған. Табындағы асыл тұқымды төлдерді сату сиырдан орташа алынатын сүт көлемін едәуір арттыруға мүмкіндік берді.

Шаруа (фермер) қожалықтарында 1 806-дан 1 847 кг-ға дейін, немесе 41 кг-ға, халық шаруашылықтарында 2 358 кг-нан 2 414 кг-ға дейін, немесе 56 кг-ға. Халықтың жан басына шаққандағы сүт және сүт өнімдерін тұтыну (сүтке есептегенде) 2018 ж. - 240 кг-ды құрады.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Ағымдағы кезеңде (2019 жылдың қаңтар-маусымы) ірі қара мал санында өзгерістер болды. Себебі, осы кезеңде барлық санаттағы шаруашылықтарда сиырлардың саны 123,1%-ға өсті. Ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 138%-ға, шаруа (фермер) қожалықтарында 139,2%-ға, ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында 113,2%-ға жоғарылады.

Республикада 2018 жылы сиырлардың басым бөлігі ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында болды. Бұл жалпы мал басының 55,8%-ын, шаруа (фермер) қожалықтарында 36,6%-ды, ауыл шаруашылығы кәсіпорындарында 7,6%-ды құрады.

Республика халқы дәстүрлі түрде сүт-шикізатын және сүт өнімдерін өндірумен айналысады. 2018 жылы республиканың барлық санатындағы шаруашылықтарда ірі қара мал саны 7 137,9 мың басты құрады, оның ішінде сауын сиырлар – 3 569,2 мың бас немесе ірі қара мал табыны құрылымында 50% болды.

Шаруа (фермер) қожалықтарында соңғы бес жыл ішінде ірі қара мал басы 1 790 мыңнан 2 401 мыңға дейін жетіп өсім 611 мың мал басын құрады, оның ішінде сиыр саны 950,2 мыңнан 1 306,7 мыңға дейін немесе 356,5 мыңға өсті. Шаруашылық жүргізудің шағын нысандарында өндірілген сүтті қайта өңдеу үшін сүт өңдейтін кәсіпорындарға сүт-шикізатын жинау мен жеткізуді жүзеге асыратын дайындау және сатып алу-өткізу кооперативтері құрылған [4].

1 кестеде республика бойынша шаруашылық жүргізудің әртүрлі нысандары бойынша ірі қара мал басының жай-күйі берілген.

Рынок продовольственной продукции

2 кесте – Қазақстан Республикасының әр түрлі санаттағы шаруа-шылықтарындағы сүт өндірісінің динамикасы

Көрсеткіш	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	Қаңтар-маусым 2019 ж.	2018 ж. 2015 ж.-ға, %
Жалпы республика бойынша						
Жан басына шаққандағы сүт өндіру, кг	295,2	299,9	304,7	310,7	111,1	105,2
Жылына жан басына шаққанда сүт және сүт өнімдерін тұтыну (сүтке есептегенде), кг	237,0	238,9	241,2	240,0	...	101,3
Жалпы сүт өндірісі, мың тонна						
Барлық санаттағы шаруашылықтар	5 141,6	5 300,0	5 460,4	5 642,2	2 054,3	109,7
Ауыл шаруашылық кәсіпорындары	263,0	317,1	358,4	381,2	162,0	144,9
Жалпы сүт өндірісіндегі үлес салмағы, %	5,1	6,0	6,5	6,7	7,9	
Шаруа (фермер) қожалықтары	777,6	886,5	1 023,9	1 106,1	405,2	142,2
Жалпы сүт өндірісіндегі үлес салмағы, %	15,1	16,7	18,7	19,6	19,7	
Ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтары	4 101,1	4 096,4	4 078,1	4 154,9	1 487,1	101,3
Жалпы сүт өндірісіндегі үлес салмағы, %	79,7	77,3	74,7	73,6	72,4	

Республикада сауын сиыр шаруашылығының даму деңгейі, сауын табынның саны және сиырлардың өнімділігі сүттің едәуір көлемін алуды қамтамасыз етеді және жұмысты дұрыс ұйымдастыру экологиялық қауіпсіз сүт өнімдерін өндіруді жолға қоюға мүмкіндік береді. Республикада сауын сиыр шаруашылығын жүргізу мәдениеті және ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілерден сүт-шикізаттарының келіп түсу серпіні экологиялық таза сүт өнімдерін шығаруға қолайлы жағдай туғызуда.

Сүт саласын дамытудың маңызды мәселесі мал шаруашылығының жемшөп базасын жетілдіру болып табылады. Сауын сиыр шаруашылығын табысты дамыту және сиырлардың өнімділігін арттыру үшін малды азықпен (әсіресе ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында), әсіресе жемдік ақуызбен қамтамасыз етудің жалпы деңгейін арттыру мәселесі әлі де табанды және шешілмей отырған мәселелердің бірі. Мал шаруашылығының берік жемшөп базасын құруда өнімділікті арттыру және егіс алқаптарын кеңейту негізінде жемдік астық өндірісін ұлғайту үлкен рөл атқарады. 2015-2018 жылдар аралығында мал азығы алаңы 123,1%-ға ұлғайып, 2018 жылы - 2 799,4 мың гектарды құрады.

Сапалы шикізаттың тапшылығы өңдеуші кәсіпорындардың тиімділігін төмендететін негізгі фактор болып табылады. Әсіресе тек жоғары сапалы сүт қажет ететін мамандандырылған кәсіпорындарды сүтпен қамтамасыз ету қиын жағдайда. Сапалы

қауіпсіз өнім өндіруге ұмтылған адал өңдеушілер жеткізілетін сүттің сапасын бақылауға көп қаражат пен уақыт жұмсайды.

Олар үнемі фермалардағы, мал қораларындағы санитарлық жағдайды қадағалайды, жуу құралдарымен қамтамасыз етуге көмектеседі. Компаниялар заманауи сүт қабылдау пункттерін құруға үлкен инвестиция салады, фермерлермен сүт сапасын жақсарту бойынша жұмыс жүргізеді. Сүтті сатып алу кезінде сапаға үстеме ақы жүйесі қолданылады. Алайда фермерлер жиі сүтті төмен бағамен тапсырады [5].

Алматы облысында өңдеу қуатының әртүрлі деңгейі бар сүт өңдейтін 15-ке жуық кәсіпорын жұмыс істейді. Тұтыну нарығында «Фуд Мастер» АҚ-ы, «РаимбекАгро» ЖШС-гі, «Адал» АҚ-ы және т.б. кәсіпорындар жұмыс жасауда. Нарыққа сүт өнімдерінің ең ірі жеткізушісі «Фудмастер» болып табылады, оның үлесі 30%-дан асады.

Алматы, Оңтүстік Қазақстан облыстарының 170-тен астам шаруашылықтарын қамтитын дайындау пункттерінде желісі бар «ФудМастер» АҚ-ы сүт-шикізатты жеткізудің ең үлкен мүмкіндіктеріне ие, сондай-ақ бұл кәсіпорынға сүт-шикізатты көрші Қырғызстанның шаруашылықтары да жеткізеді. Өндірістік қуаты жылына 45 мың тоннаға дейін сүтті қайта өңдеуге мүмкіндігі бар компания жылына шамамен 38 мың тонна шикізат өңдейді.

Өңірде дайындалатын және өңделетін сүт деңгейі бойынша екінші орында «РаимбекАгро» ЖШС-гі тұр, оның сүт өңдеу қуаты

жылына 17 мың тоннаны құрайды. «Адал» АҚ-ның үлесі 5 мың тоннадан аспайды, ал қалған кәсіпорындар шикізаттың едәуір аз көлемін өңдейді және сәйкесінше өнімнің жиынтық өндірісінде төменгі позицияны алады [6, 7]. Бірақ бұл кәсіпорындар да келесі проблемаларға тап болады, бұл бірінші кезекте сүт өнеркәсібінің даму стратегиясының жоқтығына байланысты шикізаттың жетіспеушілігі, шикізаттың төмен сапасы, өте көп жеткізушілермен жұмыс істеу, нашар автомобиль жолдарымен жүздеген километрлерге шикізат жеткізу.

Осылайша, республикада экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдерін өндіруде ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында мүмкіндіктері әлі де тиімді пайдаланылмайтынын атап өткен жөн. Шаруашылық ұстайтын халықта едәуір сиыр саны бар, ауыл тұрғындары сүттің елеулі көлемін алатынына қарамастан, сүт шикізаты сүт өңдеу өнеркәсібі үшін айтарлықтай дәрежеде қолжетімсіз.

Ауыл тұрғындары алатын сүт негізінен ішкі өздерінің қолданысында қалады. Өткізу және сатып алу-өткізу кооперативтерін құру жолымен шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдерін өндіру саласына енгізу экологиялық қауіпсіз өнім нарығын айтарлықтай кеңейтуге мүмкіндік береді.

Алайда бұған қарамастан республикада өндірілетін сүттің негізгі бөлігі экологиялық тазалыққа сертификатталмаған. Сонымен қатар, сертификатталған сүт өнімдерінің сауда желісіне түсуі ауыл шаруашылығы тауар өндірушілеріне де, ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында да және шаруа (фермер) қожалықтарына да айтарлықтай пайда әкелуі мүмкін. Сүт және сүт өнімдерін сертифицикаттау жөніндегі жұмыстың нашар ұйымдастырылуына байланысты көптеген өндірушілердің сүт өнімдерінің экологиялық тазалығын арттыратын қажетті көрсеткіштерге қол жеткізуіге деген ынтасы төмендейді.

Республиканың сүт нарығындағы өнім тұтынушыларға экологиялық тазалығы дәрежесі көрсетпей сатылады. Көп жағдайда өндірушілер сүт өнімдерін экологиялық таза санатқа жатқызу үшін күресуге тиісті көңіл аудармайды. Жүргізіліп жатқан маркетингтік саясаттағы қателіктер, тұтынушылардың экологиялық қауіпсіз өніммен қамтамасыз ететін өндірушілерге деген қызығушылығы мен сенімі, өндірушілердің ынтасын арттыратын сүт және сүт өңдеу өнеркәсібі үшін қажетті нормативтік база-

ның болмауы мұндай жағдайлардың негізгі себептері болып табылады.

Республиканың сүтті мал шаруашылығында қалыптасқан дәстүрлерді пайдалана отырып, сүт өндіру кезінде де, қайта өңдеу кезінде де инновацияларды енгізу нәтижесі экологиялық таза сүт және сүт өнімдерін өндіру үшін қажетті мүмкіндіктер туғызады. Шағын сүт өнімдері кешенінде қажетті маркетингтік жұмыс жүргізу, сүтті мал шаруашылығында жаңа, тиімділігі жоғары және прогрессивті технологияларды кеңінен игеру, сүтті және экологиялық таза сүт өнімдерін өткізу нарықтарына кепілді жеткізуді ұйымдастыру үшін қажет ауыл аумағында жақсы дамыған жол-көлік желісінің болуы экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдері нарығын дамытуға қолайлы негіз қалаушы факторлар болып табылады.

Экономикалық дамыған бірқатар елдерде экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдерін өндіру тәжірибесі экологиялық таза сүт өнімдерін өндіру мен қоршаған табиғи орта арасында белгілі бір өзара байланыс байқалатынын көрсетеді. Экологиялық қауіпсіз табиғи орта экологиялық таза сүт алуға қолайлы болады, өйткені экологиялық таза аумақта өсірілетін мал шаруашылығына қажетті азықтар экологиялық қауіпсіз сүт өнімдерін алудың негізгі факторы болып табылады. Өз кезегінде экологиялық таза сүт және экологиялық қауіпсіз сүт өнімдерін өндіру табиғи ортаға қауіп төндірмейді.

Экологиялық қауіпсіз сүт өнімдерін өндіру өндірушілерге оны неғұрлым жоғары бағамен өткізуге мүмкіндік береді, осылайша өз табысын арттыру және өндіріс қажеттілігі үшін неғұрлым заманауи жоғары өнімді машиналар мен жабдықтарды сатып алу мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Бұл оларға дәстүрлі сауын сиыр шаруашылығын жүргізу алдында артықшылықтар бере отырып, экологиялық қауіпсіз өнім өндірісінің ауқымын кеңейтуге ықпал етеді.

Жоғары сапалы экологиялық таза өнім сатып алушылар тарапынан тұтынушылық сұранысты ынталандырады. Мұндай өнім сүт нарығында бәсекеге қабілетті болады, оған сұраныс артады, нарық кеңейеді, өндіруші қосымша табыс алады. Бұл жағдайда халықтың сатып алу қабілеті жеткілікті тұрақты және жоғары болуы өте маңызды.

Шет елдердің экологиялық қауіпсіз сауын сиыр шаруашылығын жүргізу тәжірибесін зерттеу оның бірқатар қиындықтармен ұштасқанын, технологиялық тәртіп талаптарын неғұрлым нақты сақтауды талап ететінін, ережелерден ауытқуды болдырмай-

Рынок продовольственной продукции

тынын көрсетеді, өйткені олардың бұзылуы жануарлар ауруларына, сүт және сүт өнімдерінің өнімділігінің төмендеуіне және сапасының нашарлауына әкеп соқтыруы мүмкін.

Сүт және экологиялық қауіпсіз сүт өнімдері нарығын дамыту сүтті белгілі бір сертификаттауды жүзеге асыру қажеттілігін болжайды. Бұл кейіннен сүт және сүт өнімдерінің жоғары бағамен сатылуы есебінен өтелуі мүмкін болатын қосымша шығыстарды талап етеді. Бірақ, бұл істе өндірушілердің сенімсіздігі экологиялық қауіпсіз өнім өндірісіне көшуді бәсеңдетуі мүмкін [8].

Сүт және экологиялық қауіпсіз сүт өнімдері нарығын дамытудың өзектілігі мен қажеттілігі халықтың дұрыс тамақтануға деген жоғары сұранысымен дәлелденеді. Халықтың белгілі бір топтарының неғұрлым сапалы және дәмді өнімдерді сатып алудағы сатып алу қабілетінің өсуі объективті түрде құрамында гормондар мен антибиотиктер, нитраттар мен пестицидтер жоқ, адам денсаулығын сақтауға және нығайтуға ықпал ететін экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдері өндірісін ұлғайту қажеттілігін болжайды.

Экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдерін өндіруде республика аймақтары бойынша ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарында мүмкіндіктері әлі де тиімді пайдаланылмай отырғанын атап өткен жөн. Ауылдарда жеке қосалқы шаруашылықтарда сүттің елеулі көлемін алатын сиырлардың едәуір санының болуына қарамастан, ол сүт өңдеу өнеркәсібі үшін айтарлықтай дәрежеде қолжетімсіз.

Жеке қосалқы шаруашылықтарда өндірілген сүт негізінен ішкі тұтынуға жұмсала-

ды. Соңғы үш жылда шаруашылықтарда сүт өндірісі артып келеді. Экологиялық таза сүт және сүт өнімдері өндірісін арттыруда шаруа (фермер) қожалықтары белгілі қор болып табылады. Сатып алу және өткізу кооперативтерін құру жолымен шаруашылық жүргізудің шағын нысандарын экологиялық қауіпсіз сүт және сүт өнімдерін өндіру саласына енгізу экологиялық қауіпсіз өнім нарығын айтарлықтай кеңейтуге мүмкіндік береді.

Ауыл тұрғындарының жеке қосалқы шаруашылықтарынан және шаруа (фермер) қожалықтарынан сүтті сүт нарығына жеткізу нарықты экологиялық таза өніммен толтыруды арттыра отырып, шаруашылық жүргізудің шағын нысандары оның едәуір көлемін қалыптастыра алады. Шешімді талап ететін мәселелердің бірі осы өнімді өткізуді ұйымдастыру, оны қысқа мерзімде тұтынушыға жеткізу болып табылады.

Бұл мәселені өзінің маркетингтік қызметі бар сатып алу-өткізу кооперативтерінің көмегімен шешуге болады. Бұл қызметтің көмегімен сүт өнімдерін неғұрлым тиімді бағамен сатуды айтарлықтай жеңілдететін және кепілді, уақтылы өткізуді, елеулі табыс алуды қамтамасыз ететін тиімді өткізу арналарын анықтау керек [9].

Сүт өнімдеріне келетін болсақ, сүт, өңделген кілегей, сары май, балмұздақ өндірісінің тұрақты өсу үрдісі байқалады. 3 кесте мәліметтері бойынша 2015-2018 жылдар аралығында олардың өсуі көрінеді, атап айтқанда, кілегей өндірісінің өсуі – 18%, сары май – 4,3%, қоюландырылған сүт – 21,8%, балмұздақ – 31,2% құрады. Тек қана ірімшік өндірісінде 8,5%-ға төмендеу байқалады.

3 кесте – 2015-2018 жылдар аралығында Қазақстан Республикасында өндірілген сүт өнімдері, тонна

Өнім түрлері	2015	2016	2017	2018	Қаңтар-маусым 2019	2018 ж. 2015 ж.-ға, %
Сүт, өңделген кілегей	453 646	463 675	483 085	535 501	228 886	118,0
Сары май	16 564	15 389	16 514	17 286	6 740	104,3
Ірімшік	30 104	23 475	25 468	27 546	1 1720	91,5
Қоюланған сүт	6 780	9 237	9 279	8 259	3 051	121,8
Балмұздақ	20 480	37 964	24 871	26 875	...	131,2

Соңғы уақытта Қазақстан Республикасы Үкіметінің қабылдаған бірқатар қаулылары отандық кәсіпорындардың жұмысын ынталандыруда және инвестициялық қызметтің өсуі есебінен Республика өндірушілері шығаратын ұқсас өнім импортын шектеуде, атап айтқанда, тамақ және қайта өңдеу өнеркәсібіне тікелей шетелдік инвестициялар салу, екінші деңгейдегі банктердің саланы несиелендіру жөніндегі қызметін жандандыру көп-

теген кәсіпорындардың жұмыс қабілеттілігін қалпына келтіруге, айырбас мәмілелерін қысқартуға мүмкіндік беруде, сондай-ақ кәсіпорындардың қаржылық жағдайын жақсартуда және отандық тамақ өнімдерінің бәсекеге қабілеттілігін арттыруда, импортқа қарсы тұру және отандық өндіріс өнімдерінің үлесін жоғарылатуда. Нәтижесінде өнеркәсіптік қайта өңдеу өнімдерінің негізгі түрлерін өндіру көлемінің өсуі байқалады.

Сонымен, сүт өнеркәсібі кәсіпорында-рының дамуын бәсеңдететін негізгі факторлар:

- шикізат сатып алу үшін меншікті айналым қаражатының жетіспеушілігі;

- кәсіпорындардың материалдық-техникалық базасының деңгейінің төмендігі;

- инфрақұрылымның дамымағаны;

- шикізат өндіру орындарында орналасқан қазіргі заманғы жабдықтармен жарақталған сүт шикізатын кешенді қайта өңдеумен айналысатын шағын зауыттардың санының жеткіліксіздігі;

- қолайсыз кәсіпкерлік ахуал, отандық тауар өндірушілерді қорғау жөніндегі шаралардың жеткіліксіздігі;

- ауыл шаруашылығы тауар өндірушілері мен қайта өңдеушілер арасындағы байланыстардың болмауы;

- қазіргі нарықтық жағдайларда жұмыс істеуге қабілетті білікті мамандардың тапшылығы.

Тұжырымдар.

Осыдан сүт өнеркәсібін дамытудың негізгі бағыттары төмендегілер болуы керек:

- ◆ саланы технологиялық қайта жарақтандыру;

- ◆ ауыл шаруашылығы өнімдерін өндіру, қайта өңдеу және өткізу үшін кластерлік құрылымдар құру;

- ◆ агроөнеркәсіптік кешеннің түпкілікті өнімінің шығымын ауыл шаруашылығы шикізатының бірлігіне ақшалай мәнде ұлғайту;

- ◆ шаруашылық жүргізудің әртүрлі нысандарында агроөнеркәсіптік интеграцияны дамыту;

- ◆ отандық өндірушілерді мемлекеттік қолдау;

- ◆ қазақстандық өндірушілерге сүт өнімдерін өндіру үшін шикізат сапасына назар аудару [10].

Әдебиеттер тізімі

1 Гончаров В.Д. Молочный подкомплекс: проблемы развития //Экономист. – 2019. - №4. – С.44-51.

2 "Қазақстан-2050" Стратегиясы - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты [Электрондық ресурс].- 2012.-URL: [http:// adilet.zan.kz/rus/docs/](http://adilet.zan.kz/rus/docs/) (дата обращения: 23.07.2019).

3. Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс].-2010.-URL:<https://moa.gov.kz/ru/documents/534> (дата обращения: 23.07.2019).

4 Ауыл, орман, аңшылық және балық шаруашылығы статистикасы [Электрондық ресурс].- 2018.-URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/14/statist> (дата обращения: 23.07.2019).

5 Сарыкулов К.И. Формирование рынка молока и молочной продукции: механизмы и пути его развития (на примере Южно-Казахстанской области) автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук [Электронный ресурс].- 2010.- URL: <http://dislib.ru/ekonomika/> (дата обращения: 23.07.2019).

6 Нурпеисова М. М. Состояние и проблемы рынка молока и молочных продуктов РК в условиях ЕврАзЭС //Вестник КазЭУ [Электронный ресурс].- 2016.-URL: <https://articlekz.com/article/20212> (дата обращения: 23.07.2019).

7 Турабаев Е.А. Перспективы развития молочного рынка в Казахстане // Исследования, результаты, Алматы [Электронный ресурс]-2014. <https://articlekz.com/article/12624> (дата обращения: 23.07.2019).

8. Ресми статистикалық ақпарат. Қазақстан Республикасының өнеркәсібі [Электрондық ресурс]. – 2018. -URL: <http://stat.gov.kz> (дата обращения: 23.07.2019).

9 Нечитайлов А.С. Потенциал развития рынка экологически безопасного молока и молочной продукции в Республике Татарстан // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2017. - №7.– С. 27-32.

10 Rasulova S., Bolatkyzy R., Elshibaev A., Raiymbekova D., Tursynbayeva. Comparative Analysis of the Competitiveness of Food Markets: The Case of Kazakhstan, Russia, France and Belarus // European Research Studies Journal Volume XXI. - 2018.- Issue 4.- PP. 343-355.

Әдебиеттер тізімі

1 Goncharov V.D. Molochnyj podkompleks: problemy razvitija //Jekonomist. – 2019. - №4. – S.44-51.

2 "Қазақстан-2050" Strategijasy - қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси баяты [Электрондық ресурс].- 2012.- URL: [http:// adilet.zan.kz/rus/docs/](http://adilet.zan.kz/rus/docs/) (дата obrashhenija: 23.07.2019).

3 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы [Электрондық ресурс].- 2010.- URL: <https://moa.gov.kz/ru/documents/534> (дата obrashhenija: 23.07.2019).

4 Auyl, orman, aңshylyқ zhөne balық sharuashylyғы statistikasy [Электрондық ресурс].- 2018.-URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/14/statist> (дата obrashhenija: 23.07.2019).

5 Carykulov K.I. Formirovanie rynka moloka i molochnoj produkcii: mehanizmy i puti ego razvitija (na primere Juzhno-Kazahstanskoj oblasti) avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata jekonomi-cheskih nauk [Электронный ресурс].- 2010.- URL: <http://dislib.ru/ekonomika/> (дата obrashhenija: 23. 07.2019).

Рынок продовольственной продукции

6 Nurpeisova M. M. Sostojanie i problemy rynka moloka i molochnyh produktov RK v usloviyah EvrAzJeS // Vestnik KazJeU [Jelektronnyj resurs].-2016.-URL:https://articlekz.com/article/20212 (data obrashhenija: 23.07.2019).

7 Turabaev E.A. Perspektivy razvitija molochnogo rynka v Kazahstane // Issledovanija, rezul'taty, Almaty [Jelektronnyj resurs]-2014. https://articlekz.com/article/12624 (data obrashhenija: 23.07.2019).

8 Resmi statistikalық ақпарат. Қазақстан Respublikasynың өнеркәsibi [Jelektronдық re-

surs]. – 2018.- URL: http://stat.gov.kz (data obrashhenija: 23.07.2019).

9 Nechitajlov A.S. Potencial razvitija rynka jekologicheski bezopasno-go moloka i molochnoj produkcii v Respublike Tatarstan //Jekonomika sel'-skohozjajstvennyh i pererabatyvajushhih predpriyatij.- 2017.- №7.- S.27-32.

10 Rasulova S., Bolatkyzy R., Elshibaev A., Raiymbekova D., Tursynbayeva. Comparative Analysis of the Competitiveness of Food Markets: The Case of Kazakhstan, Russia, France and Belarus// European Research Studies Journal Volume XXI. - 2018.- Issue 4.- PP. 343-355.

FTAMP 65.63.03

ӨОЖ 335.751.613.287.5 (574)

ҚАЗАҚСТАН ХАЛЫҚ ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫНДА СҮТ ӨНДІРУ

ПРОИЗВОДСТВО МОЛОКА В ХОЗЯЙСТВАХ НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА

MILK PRODUCTION IN HOUSEHOLDS OF KAZAKHSTAN

Г.Ф. ШИНЕТ*¹

PhD докторы

А.А. КАМАЛОВ²

э.ф.к.

Н. НУРМАХАММАД³

экономика магистрі

¹ Мирас университеті, Шымкент, Қазақстан

²SILKWAY халықаралық университеті, Шымкент, Қазақстан

³ Аймақтық әлеуметтік-инновациялық университет, Шымкент, Қазақстан

gshnet@bk.ru

Г.Ф. ШИНЕТ¹

доктор PhD

А.А. КАМАЛОВ²

к.э.н.

Н. НУРМАХАММАД³

магистр экономика

¹ Университет Мирас, Шымкент, Казахстан

²Международный университет SILKWAY, Шымкент, Казахстан

³Региональный социально-инновационный университет, Шымкент, Казахстан

G.G. SHINET¹

PhD

A.A. KAMALOV²

C.E.Sc.

N. NURMAHAMMAD³

Master of Economics

¹Miras University, Shymkent, Kazakhstan

²SILKWAY International University, Shymkent, Kazakhstan

³Regional Social and Innovative University, Shymkent, Kazakhstan

Аңдатпа. Халық шаруашылықтарында - шаруашылық жүргізуші субъектілердің сүт өндірісі талданған. Күнделікті тамақтану мен адам денсаулығына пайдалы осы өнімге ерекше көңіл бөлінген. 2011-2018 жылдардағы статистикалық деректер негізінде республиканың өңірлері бойынша шаруашылықтың барлық санаттарында сүт өндіру көлемінің серпіні ұсынылған. Осы кезеңде үлесі 80% - ды құрайтын үй шаруашылықтарында өндірілген осы сүт өнімінің

Осылайша, сүтті қайта өңдеуде өндірісті ұлғайту және импортты ығыстыру үшін айтарлықтай перспективалар бар. Қазақстанда сүт өндірісінің айтарлықтай өсуі 2011-2018 жылдар аралығында байқалады. Қазақстанда сүт өндірумен барлық облыстардың жұртшылық шаруашылықтары, ауыл шаруашылық кәсіпорындары, фермерлік шаруашылықтары айналысады.

Сүт және сүт өнімдері жеке қосалқы шаруашылықтарда ең кеңінен өндірілетін өнім түрлері болып табылады. Қазіргі кездегі Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің статистикалық жинақтарында жұртшылықтың жеке қосалқы шаруашылығы «жұртшылық шаруашылығы» деген атаумен беріліп жүр. Жұртшылық шаруашылығына халықтың жеке қосалқы шаруашылықтары, ұжымдық бақтар мен бақшалар, саяжай учаскелері жатады. Жеке қосалқы шаруашылықтарға жер ауыл шаруашылық өнімдерін өндіру үшін пайдалануға, иеленуге және меншікке беріледі.

Жеке қосалқы шаруашылық туралы отандық бірқатар ғалымдар зерттеу жұмыстарын жүргіздіріп, келесідей пайымдауларын айтқан. Мәселен, В.В.Григорук «жеке қосалқы шаруашылық – бұл қол еңбегі мен төмен деңгейлі еңбек өнімділігіне, жер мен малдың төмен деңгейлі өнімділігіне, жеңілдетілген технология қолдануға негізделген ұсақ тауарлы экстенсивті өндіріс. Жұртшылық шаруашылығын жүргізудің табиғи және жартылай табиғи жүйелерінің кең таралуы да осы себептен» дей келе жұртшылық шаруашылығының мәнін түсіндірген [1].

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Зерттеу жұмыстарының теориялық және әдістемелік негіздері ретінде отандық және шетелдік ғалымдардың жұртшылық шаруашылықтары және олардағы азық-түлік өнімдерінің өндірісі, әсіресе, сүт және сүт өнімдері өндірісі жайлы еңбектері, ой-пікірлері мен зерттеулері қарастырылды. Мақаланың мақсатына сәйкес таңдалған әдістемелік құралдар ретінде ақпараттарды іріктеудегі жүйелік ұстаным, ағымдағы ахуалды зерттеп, сипаттаудағы сандық және сапалық әдістер қолданылды.

Теориялық ережелерді негіздеу жалпы ғылыми әдістер мен тәсілдерді, талдау және синтездеу әдісін, жүйелі және кешенді тәсілдерді қолдану негізінде жүзеге асырылды, ресми статистикалық материалдар мен интернет желісінің ақпараттық әлеуетінен жеке бақылаулардың қорытынды деректері қарастырылды.

Зерттеуде жұртшылық шаруашылықтарының қазіргі жай-күйін, әлеуетін, олардың өндірістік қуаттарын талдау және бағалау кезінде – экономикалық-статистикалық әдіс қолданылды; ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілер мен қайта өңдеушілердің өзара іс-қимылының қалыптасқан нысандарының салалық және аймақтық ерекшеліктерін, сондай-ақ ауыл шаруашылығы тауарларын өндірушілер мен халық шаруашылықтары арасындағы экономикалық өзара қарым-қатынастардың тиімділігіне әсер ететін факторларды анықтау үшін абстрактылы-логикалық әдіс қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

2011-2018 жылдардағы статистикалық мәліметтерге сүйенсек, сүт өндірісінде өсім байқалады. 2018 жылғы көрсеткішті 2011 жылғы көрсеткішпен салыстырғанда 8%-ға артқаны белгілі болып отыр, алайда кейбір өңірлерде көлемдері төмендеуде. Мысалы, теріс динамикасы бар өңірлерге Қостанай облысы мен Нұр-Сұлтан қаласын атап өтуге болады. Жамбыл, Қарағанды, Түркістан облыстары сүт өндіруде айтарлықтай өсімге қол жеткіздіргені белгілі болып отыр (1 кесте).

Қазіргі кезде Қазақстанның аграрлық саласында шаруашылық жүргізуші субъектілердің үш нысаны әрекет етуде:

- ауыл шаруашылық кәсіпорындар;
- шаруа (фермер) қожалықтары;
- жұртшылық шаруашылықтар.

Жұртшылық шаруашылығы – аграрлық экономика саласының құрамдас бөлігі. Ол ауыл отбасыларының ресурстарды қолдануы мен еңбек әлеуетіне негізделеді [3].

Жұртшылық шаруашылықтарда өндірілген сүт нарыққа түспейді, сондықтан нарықтағы жағдайды талдау және болжау кезінде осы көрсеткішті есепке алу нақты көріністі бұрмалайды [4]. Әйтсе де, статистикалық мәліметтердегі жұртшылық шаруашылығында өндіріліп жатқан сүт өндірісінің көрсеткіштерін жинақтап, салыстыру жұмыстары жүргізілді (2 кесте).

Сүттің барлық түрлері бойынша сегіз жыл бойғы көрсеткіштердің орта есебін алып, жалпы шаруашылық жүргізуші санаттардың ішінде жұртшылық шаруашылығының үлесі 80%-ды құрап отыр. Яғни сүт өндірісінде жұртшылық шаруашылығы жетекші болып отыр. Жоғарыдағы кестеде әрбір облыстағы көрсеткіштер ұсынылып отыр. Бұл дегеніміз, жұртшылық шаруашылығы ауыл шаруашылық өнімдерінің, азық-түлік өнімдерінің, соның ішінде сүт өндірісінде орны орасан үлкен болып отыр.

Рынок продовольственной продукции

есеппен алғандағы сүт сауыны бойынша ауыл шаруашылығы өндірушілерінен артта қалып отыр. Егер ауыл шаруашылығы кәсіпорындары мен халық арасындағы сүттің ең жоғары мөлшерін салыстырсақ, ірі өнді-

рушілердің сүт өндірісі 3 есеге артық болып шыққанын көрсетті. Ақмола және Солтүстік Қазақстан облыстарының жұртшылық шаруашылықтары сауылған сүт бойынша ең көп көрсеткішке ие болып отыр.

3 кесте – Бір сауынды сиырдың бір жылдағы орташа сүт сауыны, кг

Облыс	Шаруашылық жүргізуші санаттардың барлығы	Ауыл шаруашылық кәсіпорындар	Жеке кәсіпкерлер, шаруа қожалықтары немесе фермерлік шаруашылықтар	Жұртшылық шаруашылығы
Қазақстан Республикасы	2 337	3 876	1 854	2 410
Ақмола	3 063	3 914	2 991	2 913
Ақтөбе	1 833	4 951	1 191	2 090
Алматы	2 742	5 421	2 705	2 673
Атырау	1 031	7 134	568	1 089
Батыс Қазақстан	1 529	459	963	2 040
Жамбыл	2 714	4 938	2 708	2 687
Қарағанды	2 064	2 130	1 858	2 265
Қостанай	2 757	5 261	2 405	2 558
Қызылорда	1 281	10 941	1 216	1 196
Маңғыстау	616	-	617	615
Түркістан	2 316	5 394	2 321	2 283
Павлодар	2 569	4 367	2 150	2 568
Солтүстік Қазақстан	3 153	4 076	2 896	3 079
Шығыс Қазақстан	2 204	2 462	1 728	2 532
Нұр-Сұлтан қ.	2 404	-	2 988	2 235
Алматы қ.	1 533	-	139	1 595

Ескерту: автормен [қараңыз 2] әдебиет негізінде құрастырылған

Сүт өнімдерін өндіру үшін жұртшылық шаруашылығы және өзге шаруашылық жүргізуші субъектілердің өндірген сүтін жинақтап, арнайы өнеркәсіп әрекет етеді. Онда сүт өнімдерін өндіре отырып, оны тұтынушылар қолына жеткенге дейін жарамдылығын сақтау және буып-түю шаралары жасалынуы да шарт. Тамақ және қайта өңдеу өнеркәсібі өнімдерінің өзіндік құнының құрылымында буып-түю материалдарына жұмсалатын шығындар өндірілетін өнімге байланысты шамамен 10-30%-ды алады. Бүгінгі күні тауарды буып-түю материалдарының импорты жоғары болып қалуда.

Сонымен қатар, бұл материалдардың импорттық бағасы ұлғаюда, бұл өнімнің өзіндік құнына әсер етеді және оны баға бойынша бәсекеге қабілетті етеді [5]. Осыған байланысты тауарды буып-түю және қосалқы материалдарды өндіруге жаңа зауыттар салу немесе Еуразиялық Экономикалық Одақтың жұмыс істеуі жағдайында және Қазақстанның ДСҰ-ға кіруі шеңберінде қайта өңдеу кәсіпорындарын Отандық бәсекеге қабілетті қосалқы материалдармен қамтамасыз ете алатын қуаттардың жүктемесін ұлғайту мәселесін қарау орынды болып табылады [6].

Жұртшылық шаруашылығы жеке меншік пен жеке еңбекке негізделеді, оның мақсаты – халықтың өз тіршілік етуі үшін өзін-өзі қамтамасыз ету. Дәл осы себептен жұртшылық шаруашылығы тұрақтылығы жоғары шаруашылық құрылым болып табылады. Жұртшылық шаруашылығы халықтың қажеттілігін сапалы азық-түлікпен қанағаттандыруда маңызды рөл атқарады [7].

Жүргізілген сауалнама нәтижесінде Түркістан облысының тұрғындары арасында отбасының орташа мөлшері, мал басы, азық шығыны және басқа да көрсеткіштер (4 кесте) анықталды.

Жүргізілген сауалнама бойынша, отбасының орташа өлшемі 5-6 адам. Жазда сиырларды азықтандырудың негізгі көзі – табиғи жайылымдар, жайып бағу. Қыста сиырларды қораларда ұстайды. Сиырлар көп жағдайда асыл тұқымды емес, қарапайым және күніне 8-9 литрге дейін сүт береді. Бір сиырды ұстау кезінде шығындар жылына 394 600 теңгені құрайды.

Жылына сүтті сатудан түсетін болжамды кіріс өндірілген сүттің өз тұтынуына 30%-ы тиесілі деп санағанда, 1 л үшін 170 тг есебімен санағанда 455 мың теңгені құрайды.

Сиыр саны, бас	3-4
Азықтандыру, рет	Қыста 3 рет, жазда 1 рет
Сабан, кг	5-6
Дөнді жем, кг	5-6
Азық-түлік қалдығы, л	3-4
Басқа да жем-шөптер, кг	2
Күндік сүт сауыны, л	8-9
Жеке тұтынылатын сүт, кг	1-3
Сүт сатылымы, л	5
Сүтті өңдеу, кг	2-5

Сауалнама бойынша жинақталып, талданған мәліметтерге де, статистикалық мағлұматтарға да сипаттамалар жасай келе, жұртшылық шаруашылығының сүт өндірісінде өзіндік үлесімен орнын айқындап отырғаны байқалады. Әйтсе де, жұртшылық шаруашылығының өнімдерін, соның ішінде, сүт және сүт өнімдерін өткізуде бірқатар қиыншылықтар бар. Мәселен, сүтті өткізгенде оның микробиологиялық сынаптамаға сәйкес болмауы.

Себебі: қолмен сауылғандықтан, тікелей ауамен жанасқандықтан бактериялардың пайда болуы, сондай-ақ сиыр ауырғанда емдеу үшін берілген дәрілердің әсері кетпей жатып, сүтін сауып өткіздірілуі. Екінші бір өзекті мәселе, өткізуде сүтті өңдеушілердің көтерме бағамен алуы жұртшылық шаруашылықтарының иелерінің табыстарының төмен болып, сиырдың жем-шөбін ақтауға жетіспеушілігі. Осындай бір-қатар мәселелерді шешу үшін жұртшылық шаруашылықтарының өзара немесе ірі ауыл шаруашылық кәсіпорындармен кооперациялануы мәселесі кеңінен көтеріліп жатыр.

Жұртшылық шаруашылықтарының өзара бірігуінің негізгі мақсаты – ауыл шаруашылық өнімін өткізуде өзара ықпал ету, яғни ауыл шаруашылық жұмыстарын жүргізуден өзара пайда табуды, өнім өткізуді, несие алуды, ауыл шаруашылық техникасын бірлесе отырып қолдануды қамтамасыз ету болып табылады [8].

Халықтың жұртшылық шаруашылықтарының әртүрлі кооперативтерін талдау бойынша жергілікті орналасу орны мен өндірістік қатынастардың ұзақ мерзімдегі тұрақтылығына байланысты жеке шаруашылықтардың өндіріс саласында да, айналым саласында да сәйкесінше кооперативтің болуы мүмкін және қажет болып табылады. Мұнда халықтың өз шаруашылығын, яғни жұртшылық шаруашылығын тиімдірек жүргізуіне дайындығы маңызды болып саналады.

Кооперативтердің артықшылықтары – жер телімдерінің пайлық қорын біріктіруінде

болып табылады. Кооперативтер жергілікті ұйымдармен жерді өзара өңдеу, жемшөп дайындау, мал жайылымын ұйымдастыру мақсатында құрылады [9].

Жұртшылық шаруашылығының ауыл шаруашылық кәсіпорындарымен, шаруа (фермер) қожалықтарымен кооперациялануы тиімді болып табылады. Ал ауыл шаруашылық кәсіпорындарымен бірігуі ауыл шаруашылығымен айналысуға максималды мүмкіндік береді. Олар жеке секторды материалды-техникалық, қаржылық және жер ресурстарымен қамтамасыз етеді.

Тұжырымдар.

1. Жұртшылық шаруашылығы қол еңбегін пайдалана отырып, жеке өндіріспен шұғылданатын жеке меншік негіздегі ауыл шаруашылық өндірістің ұйымдық-өндірістік нысаны болып табылады. Жеке тұтынуға арналған ауыл шаруашылығы өнім өндірісінің негізгі қайнар көзі ретінде және өндірілген өнімнің артылғанын өткізуден табыс табушы болып табылатын жұртшылық шаруашылығы азық-түлікпен қамтамасыз ету мәселесін шешуге маңызды үлес қосады.

2. Фермерлік шаруашылықтар мен ауыл тұрғындары ауыл шаруашылығы тауар өндірушілерінен орта есеппен сүт өндірісінен артта қалып отыр.

3. Жеке аулалардағы сиыр сүтін өндіру кезінде шикі сүтті өндіру және сату жеткіліксіз, сүт өндіру мен қайта өңдеуді біріктіру әлдеқайда тиімді болып табылады.

4. Жұртшылық шаруашылықтарының әртекті дамуының себептері ауылдардың әртүрлі табиғи-экономикалық әлеуеті, ірі нарықтардан алыстығы, ауылдың өңірлік салалық экономикасындағы айырмашылықтар болып табылады.

5. Жұртшылық шаруашылығын қолдаудың келесідей жолдары ұсынылды: жұртшылық шаруашылығының да, кооперативтік кәсіпорынның да ауыл шаруашылық өнімін өндіру, өңдеу және өткізуін арттыру мақсатында маманданған кооперативтік кәсіпорын мен жұртшылық шаруашылығы

арасында біртұтас экономикалық қатынастар негізінде ауыл шаруашылық территориалдық кооператив құру; жұртшылық шаруашылығының техника-экономикалық артта қалушылығын жоюға септігін тигізетін ауылдық несие кооперациясын дамыту; жұртшылық шаруашылығына қызмет көрсету бойынша кооператив құру; жұртшылық шаруашылықтарын біріктіретін дербес құрылым құрып, ондағы өзара ішкі кооперативтік байланыстарды дамыту.

Әдебиеттер тізімі

1 Мырзалиев Б.С., Шинет Г.Ф. Жұртшылық шаруашылықтарының ролі және олардың Оңтүстік Қазақстан облысындағы даму ерекшеліктері // Проблемы агрорынка. - 2016. - №3. - Б. 67-73.

2 Қазақстан Республикасындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы [Электрондық ресурс]. – 2016. - URL: <http://stat.gov.kz>. (қаралған күні: 22.06.2019).

3 Шинет Г.Ф., Мунасипова М.Е., Агабекова Г.Н. Түркістан облысында халықты азық-түлікпен қамтамасыз етудегі үй шаруашылықтарының ролі // Проблемы агрорынка. - 2018. - №3. - Б. 134-140.

4 Захарова Е. Производство молока в ЛПХ – миф [Электронный ресурс]. – 2016. - URL: <http://www.dairynews.ru/news/tsentruizu-cheniya-molochnogo-rynka-proizvodstvo.html> (қаралған күні: 25.06.2019).

5 Зерттеу нәтижелері бойынша есеп. Қазақстан Республикасында сүт өңдеу және ірімшік өндіру. – Алматы: ЖШС " ARG group, 2017. – 63б.

6 Баранова Н.А. Ауыл шаруашылығы мекемелерін дамыту стратегияларын қалыптастыру // Проблемы агрорынка. – 2017. №4. - Б. 99-106.

7 Столярова Ю.В., Столярова О.А. Совершенствование государственной поддержки молочного скотоводства региона // Региональная экономика: теория и практика. – 2017. -№5.- С. 58-61.

8 Шинет Г.Ф. Личные подсобные хозяйства Республики Казахстан: сущность, нынешнее состояние и перспективы развития // Информационное обеспечение эффективно-го управления деятельностью экономических

субъектов: материалы VI междунар. науч. конф. – Краснодар: изд-во «Магарин О.Г.», 2016. - С. 587-592.

9 Ыдырыс С.С., Шинет Г.Ф. Жұртшылық шаруашылықтарын дамыту проблемалары және оларды шешу жолдары // Проблемы агрорынка. - 2016. - №2. - Б. 114-119.

Әдебиеттер тізімі

1 Myrzaliev B.S., Shinet G.F. Zhұrtshylyk sharuashylyqtarynyң roli zhәне olardyң Oңtүstik Qazaqstan oblysyndaғы damu ereksheликteri/ Problemy agrorynka. - 2016.- №3.- B. 67-73.

2 Қазақстан Республикасындағы ауыл, орман және балық шаруашылығы [Elektronдық resurs]. – 2016. - URL:<http://stat.gov.kz>. (қаралған күні: 22.06.2019).

3 Shinet G.F., Munasipova M.E., Agabekova G.N. Tүrkistan oblysynda halyқты aзық-tylikpen қамтамасыз etudegi үj sharuashylyqtarynyң roli // Problemy agrorynka. - 2018. - №3. - B. 134-140.

4 Zaharova E. Proizvodstvo moloka v LPH – mif [Elektronnyj resurs]. – 2016.- URL: <http://www.dairynews.ru/news/tsentr-uizucheniya-molochnogo-rynka-proizvodstvo.html> (қаралған күні: 25.06.2019).

5 Zertteu netizheleri bojnynsha esep. Qazaqstan Respublikasynda syt өңdeu zhәне irimshik өndiru. – Алматы: ZhShS " ARG group, 2017. – 63b.

6 Baranova N.A. Auyl sharuashylyғы mekemelerin damytu strategijalaryn қалыптастыру // Problemy agrorynka. – 2017. №4.-B. 99-106.

7 Stoljarova Ju.V., Stoljarova O.A. Sovershenstvovanie gosudarstvennoj podderzhki molochnogo skotovodstva regiona // Regional'naja jekonomika: teorija i praktika. – 2017. -№5.- S. 58-61.

8 Shinet G.F. Lichnye podsobnye hozjajstva Respubliki Kazahstan: sushhnost', nyneshnee sostojanie i perspektivy razvitija // Informacionnoe obespechenie jeffektivnog upravlenija dejatel'nost'ju jekonomicheskikh sub#ektov: materialy VI mezhdunar. nauch. konf. – Krasnodar: izd-vo «Magarin O.G.», 2016. - S. 587-592.

9 Ydyrys S.S., Shinet G.F. Zhұrtshylyk sharuashylyqtaryn damytu problemalary zhәне olardy sheshu zholdary // Problemy agrorynka. - 2016. - №2. - B. 114-119.

Рынок продовольственной продукции

факторы, способствующие экономическому подъему развития данных культур.

При написании статьи были рассмотрены материалы мирового рынка нишевых культур на примере таких стран как США, Канада, страны Европы и Азии, Россия, Украина, приведены данные по Республике Казахстан. Отдельно по странам был проведен анализ выпускаемых и потребляемых нишевых культур, выделены среди них наиболее приоритетные, исследованы прогнозные данные по выпуску и потреблению нишевых культур.

При проведении данных исследований применялись различные методы экономических исследований: статистический, экономико-математический, абстрактно-логический и другие.

Период исследования – были рассмотрены статистические данные за последние пять лет. Также на основе статистических данных проведена оценка производства нишевых культур основными производителями.

Из большого объема нишевых культур авторы статьи изучили производство и рынки сбыта таких как рапс, лен, чечевица. В работе рассмотрены возможности и сдерживающие факторы развития этих культур, а также исследования коснулись и перспектив развития рынка нишевых культур для нашей республики.

Результаты и их обсуждение. В современном мире особую актуальность приобретает выращивание нишевых культур, которое является перспективным направ-

лением диверсификации производства и экспорта. К нишевым культурам относят зерновые, масличные, бобовые.

К зерновым нишевым относят овес, белое (желтое) просо, лен, красное сорго и т.д.

К основным масличным культурам, торгуемым на мировом рынке, относятся: соя, рапс, арахис и подсолнечник, лен, чечевица и др.

Бобовые нишевые культуры представлены в виде культур богатых высоким содержанием протеинов, – это горох, нут, чечевица, соя, фасоль и другие.

Лидером среди нишевых культур в последнее время становится подсолнечник, используемый как сырье для производства растительного масла. Следующим по массовости применения является рапс. Его основными производителями являются Канада, Китай, Индия и Евросоюз. Крупнейшим экспортером рапса является Канада. Большое потребление рапса наблюдается в Японии.

Широкое распространение рапс получил за счет потребления рапсового масла, использования его как биодизельного топлива, а также рапс используют как корм.

В то же время прогнозируется снижение производства рапса – на 3,5% из-за неблагоприятных погодных условий в Европе и сокращения посевных площадей под этой культурой в Канаде, на Украине и в Китае.

Согласно сентябрьскому прогнозу 2018г. Министерства сельского хозяйства США, мировое производство рапса и рапсового масла в сезоне 2018-2019 гг. составит 71,8 млн т (- 0,5% к прошлому сезону) (таблица 1).

Таблица 1 – Мировое производство рапса и рапсового масла, млн тонн

Показатель	2014-2015гг.	2015-2016гг.	2016-2017гг.	2017-2018гг.	Август 2018/2019 (оценка)	Сентябрь 2018/2019 (прогноз)
Производство рапса	741,3	69,8	71,3	74,6	72,2	71,7
Производство рапсового масла	27,5	27,8	28,2	28,4	28,5	28,1
Примечание – составлена на основе данных[2]						

Данные Европейской ассоциации Ceregal отмечают снижение сбора рапса в сезоне 2018-2019 маркетингового года (МГ) в таких странах, как страны ЕС, Китай.

Исследовательским бюро «Зерновые&Масличные. Казахстан» систематизированы имеющиеся сведения по 7 основным производителям, доля которых в мире в 2017-2018 МГ составила 96% (таблица 2).

По прогнозным данным оценки производства рапса из таблицы 2 видно, что основными производителями являются стра-

ны ЕС, за ними следуют Канада и Китай. При этом рост с переменным успехом наблюдаются в Индии, Австралии, Украине, России, США. Снижение отмечается в Иране, Беларуси, Пакистане. В нашей республике идет рост производства рапса.

По данным Министерства сельского хозяйства РК за 2018-2019 МГ будет произведено 394 тыс.т рапса. По сведениям аналитического портала «Зерновые&Масличные. Казахстан» экспорт рапса 165 тыс.т. Основными рынками сбыта являются

Рынок продовольственной продукции

Монголия – 72 тыс. т, Иран – 42,5 тыс. т, Россия – более 20 тыс. т [6].

Таким образом, при прочих равных условиях, рынок рапса не ждет больших по-

трясений в предстоящем сезоне, он останется относительно стабильным, не исключено небольшое снижение.

Таблица 2 – Оценка производства рапса основными производителями, тыс. тонн

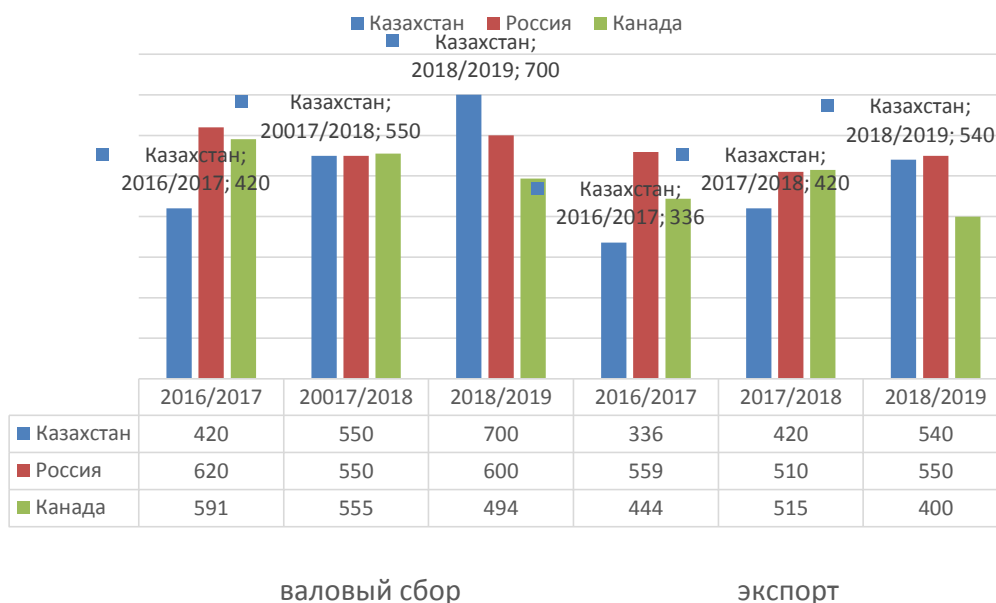
Страна	18/19 прогноз	17/18	16/17	15/16	14/15	13/14
ЕС	21 800	22 166	21 000	22 199	24 587	21 306
Канада	21 100	21 500	18 424	18 377	16 410	18 551
Китай	14 200	14 400	13 500	14 931	14 772	14 458
Индия	6 500	5 850	6 800	5 920	5 080	6 650
Австралия	4 000	3 200	4 100	2 994	3 540	3 832
Украина	2 300	2 207	1 154	1 744	2 200	2 352
Россия	1 650	1 497	997	1 001	1 324	1 259
ИТОГО	71 550	70 883	65 975	67 166	67 913	68 408
США	1 513	1 424	1 404	1 306	1 141	1 004
Иран	140	140	340	340	340	340
Беларусь	550	603	300	300	730	676
Пакистан	225	225	250	160	220	190
Казахстан	394	279	170	138	241	242
Остальные	268	296	687	814	853	790

Примечание – составлена авторами на основе данных [3-5].

Следующей значимой нишевой культурой является лен. Он широко применяется как в пищевой, так и в бумажной и текстильной промышленности. В два раза чаще лен используют в выпечке в такой стране как США. Мировой спрос на него в качестве функциональной пищевой и кормовой добавки, как ожидается, вырастет в течение следующих лет. Производные этой

культуры, такие как семена и солома имеют различное применение, а именно льняное масло, корма для домашних животных, текстильное льноволокно и изоляционные материалы.

Oil World выделяет ТОП-3 мировых производителей и экспортеров льна – Казахстан, Россия и Канада (рисунок 1).

Примечание – составлен на основе данных [7].

Рисунок 1 – ТОП-3 мировых производителей и экспортеров льна, тыс. тонн

5. В списке основных производителей меняются роли. Скандал с ГМО-льном отразился на репутации Канады, тому же канадскому льну сложно противостоять ценовому демпингу со стороны поставщиков из СНГ. Люфт маржинальности у российских и казахстанских производителей очень велик: их более чем устраивает маржа в 180 долл. при текущей агротехнологии. В отношении Канады ситуация иная. Вероятно, впоследствии Канада сократит производство до минимума, ограничившись производством органик-льна. Касаемо списка покупателей, то, как мы видим, он растет не только количественно, но и в объемах. Наверняка будут открываться и новые рынки.

6. Средняя урожайность чечевицы в мире составляет 11 ц/га. Максимальная урожайность отмечена в Китае и Хорватии – 22 ц/га. Средняя урожайность чечевицы в Казахстане, в среднем, варьируется от 12,5 до 13,4 ц/га. В Казахстане в средне- и долгосрочной перспективе прогнозируется урожайность чечевицы на уровне 15 ц/га.

7. Сельхозпроизводители Канады, Австралии, США наладили поставки и нашли своего потребителя. Вегетарианцам чечевица заменяет мясо, что увеличивает потенциал рынка чечевицы. Существует достаточно сильная конкуренция со стороны канадской чечевицы, которая может быть и невостребованная в Индии, однако будет оказывать влияние на казахстанский экспорт данной культуры.

Канадская чечевица, как отмечают экспортеры, по структуре гладкая, а при переработке выход идет 65-70%. Казахская чечевица уступает по качеству канадской.

Переработка турецкой чечевицы снижается до 50%, наблюдается достаточно высокий отход. По данной причине турецкие импортеры, которые впоследствии экспортируют уже обработанную чечевицу в Индию, Сирию, Ирак, могут предпочесть более качественный продукт. Также прогнозируется, что цена с учетом увеличения мирового производства, будет уменьшаться, что со временем сделает чечевичный рынок не таким привлекательным.

Список литературы

1 Гриднева Е., Калиакпарова Г. Рациональное использование ресурсов как дополнительный стимулятор научно-технического прогресса // Экономика и статистика. – 2017. - № 3. – С. 93-98.

2 Сельскохозяйственные рынки России [Электронный ресурс]. – 2018.- URL:<http://ac.gov.ru/publications/13665/http://ac.gov.ru/publications/13665/> (дата обращения: 29.07.2019).

3 Европейская ассоциация Cocereal [Электронный ресурс].-2018.- URL: <http://www.cocereal.com>. (дата обращения: 29.07.2019).

4 Исследовательское бюро «Зерновые&Масличные. Казахстан» [Электронный ресурс]. – 2018. - URL: <https://margin.kz/> (дата обращения: 30.07.2019).

5 КазЭкспортАстык. Годовой отчет за 2017 г. [Электронный ресурс]. – 2018. - URL: http://kase.kz/files/emitters/KAST/kastp_2017_ru_s.pdf (дата обращения: 2.08.2019).

6 Мировое производство рапса может сократиться на 5% - USDA [Электронный ресурс].– 2018. - URL: <https://agronews.com/ru/ru/news/analytics/> (дата обращения: 29.07.2019).

7 Рынок льна Казахстана: рост как по маслу [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://www.apk-inform.com/ru/exclusive/topic/110344> (дата обращения: 8.07.2019).

8 Ятчук П.В. Современное состояние производства чечевицы // Зернобобовые и крупяные культуры [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://cyberleninka.ru/articleley> (дата обращения: 8.07.2019).

9 Гриднева Е., Калиакпарова Г. Чечевица – ценная зернобобовая культура для Казахстана // Проблемы агрорынка. - 2019. - №2. – С. 160-166.

10 Чечевица. Новые возможности для аграриев [Электронный ресурс].–2018.-URL: <http://apgazeta.kz/2018/10/19/chechevica-novy-e-vozmozhnosti-dlya-agrarijev/> (дата обращения: 31.07.2019).

Spisok literatury

1 Gridneva E., Kaliakparova G. Racional'noe ispol'zovanie resursov kak dopolnitel'nyj stimuljator nauchno-tehnicheskogo progressa // Jekonomika i statistika.– 2017.- № 3.– S. 93-98.

2 Sel'skhozjajstvennyye rynki Rossii [Jelektronnyj resurs]. – 2018.-URL:<http://ac.gov.ru/publications/13665/http://ac.gov.ru/publications/13665/> (data obrashhenija: 29.07.2019).

3 Evropejskaja asociacija Cocereal [Jelektronnyj resurs]. – 2018. - URL: <http://www.cocereal.com>. (data obrashhenija: 29.07.2019).

4 Issledovatel'skoe bjuro «Zernovye&Maslichnye. Kazahstan» [Jelektronnyj resurs]. – 2018. - URL: <https://margin.kz/> (data obrashhenija: 30.07.2019).

5 KazJeksportAstyk. Godovoj otchet za 2017 god [Jelektronnyj resurs]. – 2018. - URL: http://kase.kz/files/emitters/KAST/kastp_2017_ru_s.pdf (data obrashhenija: 2.08.2019).

6 Mirovoe proizvodstvo rapsa mozhet sokratit'sja na 5% - USDA [Jelektronnyj resurs].–

Рынок продовольственной продукции

Аннотация. Исследовано современное состояние рынка масличных культур Восточно-Казахстанской области - основного поставщика семян в стране, а также сырья для маслоперерабатывающих предприятий. Дан анализ развития масложировой отрасли ВКО за 2014-2018 гг. по следующим экономическим составляющим: валовый сбор, урожайность, посевная площадь, уровень использования среднегодовых производственных мощностей, производство и потребление, объемы экспорта и импорта. Представлены объемы производства растительного масла по типам масличных культур, являющихся важными ресурсами и источниками сырья для производства и переработки. Выявлены главные проблемы масложировой отрасли области, на деятельность которой оказывают значительное влияние факторы внешней среды, а также ее количественные и качественные показатели, и предложены пути их решения. Показаны перспективы развития внутреннего и внешнего рынков сбыта. Отмечается необходимость получения качественного сырья (маслосемян) в целях повышения эффективности масложировой промышленности региона и республики, решения важных проблем, касающихся обеспечения продовольственной безопасности страны, в частности, формирование производственного цикла: селекция – выращивание – хранение, переработка маслосемян. Сделан акцент на целесообразность предоставления государственной поддержки для обеспечения сельхозпроизводителей качественными семенами и современной техникой (субсидирование, кредитование); повышения контроля за вывозом семян масличных культур высокого качества, стимулирования экспорта конечной продукции (растительного масла).

Abstract. The current state of the oilseed market of the East Kazakhstan region, the main supplier of seeds in the country, as well as raw materials for oil processing enterprises, have been investigated. The analysis of the development of oil and fat industry of East Kazakhstan region for 2014-2018, was conducted in the following economic components: gross yield, productivity, sown area, level of utilization of average annual production capacities, production and consumption, export and import volumes. The volumes of vegetable oil production by types of oilseeds, which are important resources and sources of raw materials for production and processing, are presented. The main problems of the oil and fat industry of the region, the activity of which are significantly influenced by environmental factors, as well as its quantitative and qualitative indicators, are identified and ways to solve them are proposed. The prospects for the development of internal and external sales markets are shown. It is noted that it is necessary to obtain high-quality raw materials (oilseeds) in order to increase the efficiency of the oil and fat industry in the region and the republic, to solve important problems related to ensuring the food security of the country, in particular, the formation of the production cycle: selection - cultivation - storage, processing of oilseeds. The emphasis is made on the appropriateness of providing public support to provide farmers with quality seeds and modern equipment (subsidies, loans); increasing control over the export of high quality oilseeds, stimulate the export of final products (vegetable oil).

Түйінді сөздер: майлы дақылдар, нарық, май саласы, өндіріс, қайта өңдеу, сақтау, тұтыну, ауыл шаруашылығы тауарын өндірушілер, мемлекеттік қолдау, экспорт, импорт.

Ключевые слова: масличные культуры, рынок, масложировая отрасль, производство, переработка, хранение, потребление, сельхозтоваропроизводители, государственная поддержка, экспорт, импорт.

Keywords: oilseeds, market, oil and fat industry, production, processing, storage, consumption, agricultural producers, public support, export, import.

Кіріспе. Бүгінде май саласын дамыту Қазақстанның агроөнеркәсіптік кешенін дамытудағы маңызды бағыттардың бірі болып табылады. Соңғы жылдары аграрлық кәсіпорындарда майлы дақылдардың егіс алқаптарының тұрақты ұлғаю үрдісі байқалады, бұл басқа ауыл шаруашылығы дақылдарымен салыстырғанда оларды өсіру табыстылығына байланысты.

Қазақстанда майлы дақылдарға дәстүрлі түрде күнбағыс, рапс, соя, майлы

зығыр, қыша жатады, бұл ретте негізгі артықшылық күнбағысқа беріледі.

Майлы дақылдардың маңызын асыра бағалау қиын: күнбағыс тұқымынан май өнімдерін, түрлі консервілерді өндіру кезінде, фармацевтикалық және химиялық өнеркәсіпте шикізат ретінде қолданылатын, адамның тамақтануына қажетті май алынады [1].

Сонымен қатар, майлы дақылдарды қайта өңдеу кезінде алынатын қалдықтар мал шаруашылығында жем ретінде одан

әрі пайдаланылады. Осыған байланысты май саласы агроөнеркәсіптік кешеннің негізгі құрамдас бөліктерінің бірі ғана емес, сонымен қатар өнеркәсіптің бірқатар салалары болып табылады [2].

Соңғы 5 жыл ішінде майлы дақылдар нарығында белсендендіру аймақта өнеркәсіптік қайта өңдеу бойынша белгілі бір өндірістік қуаттардың өсуіне мүмкіндік берді.

2018 жылы кәсіпорындардың дағдарыс жағдайынан шығуының оң үрдісі байқалды. Бұл ретте, 2014 жылмен салыстырғанда тазартылған күнбағыс майын өндіруде өндірістік қуаттарды іске қосу деңгейі 12,3%-ға артып, 68,6%-ды құрады, ал жалпы республика бойынша көрсеткіш тек 40%-ға жетті.

Бұл жағдайда май саласын дамытудағы негізгі мәселе отандық шикізаттың тапшылығы, қажетті сұрыпталым және оның сапасының болуы байқалады.

Саланың майлы шикізат өндірісіне, экспорт пен импорт бағытындағы мемлекеттік саясатқа тәуелділігі тікелей кәсіпорындар қызметінің тиімділігіне көрсетіледі.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Шығыс Қазақстан облысының Май саласын дамытудың жай-күйін бағалау ретінде 2017-2021 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың мемлекеттік бағдарламасында, сондай-ақ 2018-2030 жылға арналған Қазақстанның май саласын дамытудың салалық бағдарламасында қойылған негізгі бағыттар мен міндеттер пайдаланылды.

ҚР ҰЭМ Статистика комитеті ұсынған статистикалық деректер мен есептер, ШҚО Статистика департаменті, ҚР Ауыл шаруашылығы министрлігінің ақпараты, ШҚО ауыл шаруашылығы басқармасы, өңірдің ғылыми ұйымдардың, кәсіпорындардың әзірлемелері, сондай-ақ АӨК саласындағы жеке авторлардың монографиялық зерттеулері май саласын талдау үшін негіз болды.

Зерттеуде қойылған міндеттерге сәйкес монографиялық, экономикалық-статистикалық, аналитикалық, абстрактілі-логикалық, есептік-конструктивтік және басқа да зерттеудің әдістері қолданылды. Атап айтқанда, облыстың май саласының қазіргі жағдайын бағалау кезінде оның құрамдас бөліктерін қоса алғанда – экономикалық-статистикалық әдіс [3].

Май өнеркәсібі кәсіпорындарының өздерінің өндірістік қуаттарын барынша пайдалануды тежейтін себептер мен қызмет ету мәселелері анықталған кезде – дерексіз-логикалық және монографиялық әдістер.

Сонымен қатар, өңірдің май өндіретін және май өңдейтін кәсіпорындарының

дамуына әсер ететін факторларды бағалау кезінде жүйелеу, логистикалық және басқа да әдістер қолданылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Шығыс Қазақстан облысы күнбағыс тұқымының негізгі өндірушісі және өсімдік майын өндірушілер үшін шикізат жеткізуші болып табылады. Бұл ретте, облыс Қазақстан бойынша тазартылмаған барлық көлемінің 80%-дан астамын және тазартылған майдың 50%-ын өндіреді.

Өңірдің май өндіру саласы тек облыс ғана емес, Қазақстан Республикасы халқының азық-түлік өнімдеріне деген сұранысын қанағаттандыруда маңызды рөл атқаратын, сондай-ақ басқа да аралас салаларды өндіру үшін шикізатпен қамтамасыз ететін май өндіру және қайта өңдеу кәсіпорындарынан тұрады. Негізінен, кәсіпорындар өсімдік майын, майонез, маргарин өнімдерін, кір және иіс сабын шығаруға маманданған. Бұл ретте, стратегиялық тауар өсімдік майы болып табылады, оның өндірісі азық-түлік саласындағы импортты қысқарту және экспортты арттыру үшін алғышарттар жасайды (рапс майы есебінен) [4].

ШҚО-да өсірілетін негізгі майлы дақыл күнбағыс болып табылады, ол көлемі бойынша майлы дақылдар егістігінің жалпы көлемінің 90%-ын алады.

Облыста майлы дақылдарды өндіру 2014 жылдан бастап 2018 жылға дейін өсу динамикасында тұр.

Мәселен, 2014 жылы майлы дақылдар өндірісі 301,3 мың тоннаны құрады, өз кезегінде, 2018 жылы – 549,9 мың тонна (өсім 82,5%, ескертпе).

Облыс бойынша 2018 жылы күнбағыс тұқымының жалпы түсімі өңдеуден кейінгі салмақта 502,7 мың тоннаны құрап, 2014 жылмен салыстырғанда 80,5% - ға артты.

Өндірістің өсуі қарқынды, сондай-ақ экстенсивті факторлар, оның ішінде егіс алқаптары мен шығымдылығын арттыру есебінен жүргізіледі [5].

2019 жылы ШҚО ауыл шаруашылығы басқармасының мәліметі бойынша майлы дақылдарға егістік көлемі шамамен 445 мың гектарды құрап, өткен жылмен салыстырғанда 32 мың гектарға ұлғайды. Жалпы, облыс бойынша егіс алқаптарының жоспарлы өсу динамикасы байқалады.

Мәселен, 2014 жылмен салыстырғанда майлы дақылдарға арналған егіс көлемі 2018 жылы 46,4 мың гектарға (11,5%) өсті, ал күнбағыс тұқымына арналған алқап 9%-ға өсті (№1 кесте, ескертпе). Соңғысы өсімдік шаруашылығын әртараптандыру және бидайдың монополиялық өсіруден

Рынок продовольственной продукции

майлы дақылдар егісін кеңейту жағына күтім жасау жөніндегі мемлекеттік саясаттың нәтижесі болды.

Сонымен қатар, талданып отырған кезеңде ШҚО-да майлы дақылдар өнімділігінің өсуі байқалады. ҚР ҰЭМ СК деректері бойынша облыс бойынша майлы дақылдардың өнімділігі 2018 жылы 12,4 ц/га құрады, бұл ретте, 2014 жылмен салыстырғанда 57%-ға өсті, осыған ұқсас күнбағыс тұқымының өнімділігі 57,7%-ды құрады.

Май саласын дамытуда кәсіпорындардың өндірістік қуаттарының болуы маңызды рөл атқарады.

Мәселен, 2016 жылы Қазақстанға арзан өсімдік майын жеткізген шетелдік кәсіпорындар тарапынан өсіп келе жатқан бәсекелестікке байланысты өсімдік майлары өндірісінің белгілі бір құлдырауы тіркелді (1 кесте).

Өз кезегінде, 2018 жылы кәсіпорындардың өз өндірістік қуаттылығын арттыру

арқылы дағдарыс жағдайынан шығу бойынша оң үрдіс байқалды. Атап айтқанда, 2014 жылмен салыстырғанда тазартылған күнбағыс майын өндіру 12,3%-ға артты, бұл 68,6%-ды құрады, тазартылмаған күнбағыс майының көрсеткіші 67,8%-ды құрады [6].

Жалпы, талданып отырған кезеңде (2014-2018 жыл) облыс бойынша өсімдік майын өндіру 22,2%-ға артып, 2018 жылы 181 мың тоннаға жетті.

Сонымен қатар, өсімдік майларына төлем жасауға қабілетсіз сұраныс, сапалы шикізат тапшылығы және шетелдік кәсіпорындар тарапынан жоғары бәсекелестік май өнеркәсібі кәсіпорындарының өздерінің өндірістік қуаттарын барынша іске қосуына теріс әсерін тигізуде.

Өңірдің ең ірі күнбағыс майын өндірушілердің бірі "Май" АҚ болып қала береді, ол жылына 350 мың тоннаға дейін шикізат өңдеуге қабілетті.

1 кесте – ШҚО май саласының 2014-2018 жылдар дамуының талдауы

Көрсеткіштер	2014	2015	2016	2017	2018	2014 2018
Майлы дақылдар тұқымдарын жалпы жинау, мың тонна	301,3	324,1	440,1	530,8	549,9	182,5
Оның ішінде күнбағыс тұқымы	278,4	301,8	421,5	494,8	502,7	180,5
Майлы дақылдардың нақтыланған егістік алқабы, мың га	403,7	377,9	414,3	431,2	450,1	111,5
Оның ішінде күнбағыс тұқымы	379,5	347,0	394,2	399,4	413,8	109
Майлы дақылдар түсімділігі, бір гектардан центнер	7,9	8,7	11,0	12,4	12,4	157
Оның ішінде күнбағыс тұқымы	7,8	8,8	11,1	12,5	12,3	157,7
Өсімдік майларын шығару бойынша орташа жылдық өндірістік қуатты пайдалану деңгейі:						
Тазартылмаған күнбағыс майы, тонна	68	56,1	51,1	61,6	67,8	99,7
Күнбағыс майы тазартылған және оның фракциялары	56,3	61,1	58,1	61,7	68,6	121,8
Өсімдік майын өндіру, тонна	148 153	154 129	146 691	165 745	181 041	122,2
Өсімдік майын тұтыну, тонна	7482	6388	7006	6966	6891	92
Жан басына шаққанда заттай мәнде өсімдік майын өндіру, кг	106,3	110,5	105,1	119,3	130,8	123
Жан басына шаққанда заттай мәнде өсімдік майын тұтыну, кг	5,167	4,578	5,019	5,013	4,979	96,3
Күнбағыс өндірісінің рентабельділік деңгейі, %	23,7	68,5	96,3	62,6	65,4	276
Ескерту: ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің деректерін пайдалана отырып есептелген						

"Востоксельхозпродукт" ЖШС, "Өскемен май зауыты" ЖШС, "Өскемен май экстракциялық кешені" ЖШС, "Сей-Нар" ЖШС және "Аксенов" ЖК басқа кәсіпорындары жылына 65-тен 80 мың тоннаға дейін шикізаттың өндірістік қуатына ие. Бұл

ретте, "Май" АҚ өз қуаттарын жергілікті шикізатпен 80%-ға, басқалары 50-70%-ға ғана жүктеу мүмкіндіктері бар [7].

"Заречное", "Аскан", "Алтын той" сауда маркасының тазартылған иісі кетірілген күнбағыс майын өткізудің негізгі басымдығы

Рынок продовольственной продукции

Қазақстан аумағы болып табылады. Бұл ретте ішкі өткізу нарығында отандық өнімнің айтарлықтай сұранысы қарастырылуда.

Отандық майлы дақылдарды қайта өңдеушілер үшін негізгі мәселелер тұқымдық материал өнімділігінің төмен деңгейіне байланысты шикізат тапшылығы, жалпы аз жинау, сондай-ақ май тұқымдарын шетелге қарқынды шығару болып табылады.

Атап айтқанда, Тәжікстан мен Өзбекстан Республикаларының компанияларына экспортқа жеткізілетін ШҚО өнімдерінің 40%-ға дейін, Ауғанстанның 20%-ға дейін айналымы келеді. Мысалы, "Темпиро" ЖШС клиенттері шет елдердің ірі компаниялары болып табылады. Қазіргі уақытта кәсіпорын Түрікменстан, Қырғызстан және Қытай серіктестерімен ынтимақтастықты дамытуға мүдделі [8].

Шектес елдерге шикізаттың жаппай экспорты май тұқымына баждың болмауына байланысты, бұл парадоксалды жағдайдың туындауына әкеп соғады: елде шикізаттың жеткілікті саны өндіріледі; тек 40%-ға ғана тиелген жеткілікті қайта өңдеу қуат-

тары бар. Өз кезегінде көрші мемлекеттер, мысалы, Өзбекстан мен Қытай ішкі қайта өңдеу үшін преференциялар жасап, Қазақстаннан май тұқымдарын импорттауды белсенді түрде арттыруда [9].

Бұл жағдай отандық қайта өңдеуші кәсіпорындар үшін қиын жағдай туғызады: бір жағынан – май тұқымдары экспортының әлсіз бақыланатын жағының өсуі; екінші жағынан – тоқтап тұрған өндірістер мен жинақталатын шығындар.

Қазіргі уақытта облыс өндірушілерінің басты бәсекелесі Ресей болып табылады, 2018 жылы жануар немесе өсімдік тектес май импортының көлемі 1 634,5 мың АҚШ долларын құрады, бұл 2017 жылғы импорт көлемінен 2 есе артық (2 кесте). Сонымен қатар, Ресейге экспорт айтарлықтай қысқарды, 2017 жылы жануар немесе өсімдік тектес май экспортының көлемі 81,7 мың АҚШ долларын құрады. Өз кезегінде, 2018 жылы бұл көрсеткіш 15,2 мың АҚШ долларына дейін, іс жүзінде 5,5 есеге төмендеді.

2 кесте – ЕАЭО елдері бойынша ШҚО-ның жануар немесе өсімдік тектес майларының экспорты мен импорты, мың АҚШ доллары

Тауар атауы	Экспорт		Импорт	
	2017ж.	2018ж.	2017ж.	2018ж.
Жануар немесе өсімдік тектес майлар, мың АҚШ доллары, оның ішінде	146,8	15,2	795,9	1 634,5
Межелі елдер бойынша				
Ресей	81,7			
Қырғызстан	65,1	15,2	795,9	1 634,5
Ескерту: ҚР ҰЭМ Статистика комитетінің авторларының деректері негізінде есептелген				

Біздің ойымызша, ресейлік өндірушілермен жоғары бәсекелестікті, темір жол тарифтерін арттыруды және тұрақсыз валюта бағамын майлы дақылдардың экспортын тежейтін негізгі мәселелер деп атауға болады.

Азық-түлік қауіпсіздігін қамтамасыз ету және елдің экспорттық әлеуетін арттыру мақсатында май кәсіпорындарының өндірістік қуаттарын тиеу үшін шаралар қабылдау қажет.

Мәселен, өндірістік циклді қалыптастыру және қамтамасыз ету: селекция – өсіру – сақтау, сондай-ақ май тұқымдарын өңдеу. Ауыл шаруашылығы өндірушілерін сапалы тұқымдармен және қазіргі заманғы техникамен қамтамасыз етуде мемлекеттік қолдау көрсету (субсидиялау, несие беру), майлы дақылдардың сапалы тұқымдарын шығаруға бақылауды жүзеге асыру, сондай-ақ түпкілікті өнім (өсімдік майы және басқалар) экспортын ынталандыру.

Тұжырымдар.

1. Шығыс Қазақстан облысының май саласы тек облыс ғана емес, Қазақстан Республикасы халқының азық-түлік өнімдеріне деген сұранысын қанағаттандыруда маңызды рөл атқарады, сондай-ақ өндіріс үшін басқа салаларды шикізатпен қамтамасыз етеді. Облыс ҚР бойынша тазартылмаған барлық көлемінің 80%-дан астамын жә-не тазартылған майдың 50%-ын өндіреді.

2. ШҚО май саласының қазіргі жағдайын зерттеу жалпы облыс бойынша майлы дақылдар өндірісінің жоспарлы ұлғаю динамикасы байқалатынын айтуға мүмкіндік береді.

Өндірістің өсуі қарқынды, сондай-ақ экстенсивті факторлар, оның ішінде егіс алқаптары мен шығымдылығын арттыру есебінен жүргізіледі.

3. Сонымен қатар, отандық қайта өңдеушілер үшін негізгі мәселелер тұқымдық материал өнімділігінің төмен деңгейіне

Аңдатпа. Мақала Қазақстанның ауыл шаруашылығы кооперативтерін қаржылық қамтамасыз ету мәселелеріне арналған. Олардың үй шаруашылықтарын қолдаудағы рөлі қарастырылған. Ұжымдық кәсіпорындарға қаржылық көмек көрсету шараларын қамтитын мемлекеттік бағдарламаларды іске асырудың өзектілігі негізделген. Қаржыландырудың ішкі және сыртқы көздерін қосымша тарту қажеттілігі анықталған. Республиканың оңтүстік және шығыс өңірлері басым болып табылатын жаңа кооперативтік құрылымдарды қалыптастыру саласындағы көшбасшылар анықталған. Қазақстанда тіркелген өндірістік кооперативтердің саны, сондай-ақ ауыл шаруашылығын қаржылай қолдау қорының (бұдан әрі-Қор) қаржы қаражатын алу үшін мақұлданған өтінімдер саны талданған. Ауыл шаруашылығы саласындағы кооперативтерді қаржылық қолдауды көздейтін ҚР АӨК дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының бағыттары: жалға алудың және ауыл шаруашылығы техникасы мен жабдықтарын сатып алуға инвестициялық субсидиялар алудың, ауыл шаруашылығы кооперативтері аудиторларының бірлестіктерін құруға мемлекеттік көмек алудың басым құқығы, сондай-ақ «ҚазАгро "ҰБХ» АҚ еншілес ұйымдары тарапынан несиелендірудің қарапайым критерилері бар жеңілдетілген несиелері көрсетілген. Қордың ұжымдық кәсіпорындарды жеңілдікпен несиелеу бағдарламалары қарастырылған. Кооператив мүшелерінің еңбек өнімділігін арттыруға, өнімді сатудан және қызмет көрсетуден түскен түсімнің өсуіне, негізгі құралдарға инвестициялар көлемінің артуына ықпал ететін аграрлық кооперацияны дамыту мәселелерін шешу жолдары ұсынылған.

Abstract. The article is devoted to the problems of financial support of agricultural cooperatives of Kazakhstan. Their role in supporting households is examined. The relevance of the implementation of government programs, including measures of financial assistance to joint, is substantiated. The necessity of additional attraction of internal and external sources of financing is revealed. The leaders in the formation of new cooperative structures, which are mainly the southern and eastern regions of the republic, are identified. The number of registered production cooperatives in Kazakhstan, as well as the number of applications which were approved for receiving financial resources from the Fund for Financial Support of Agriculture (hereinafter referred to as the Fund) are analyzed. The directions of the State program on development of the AIC of the Republic of Kazakhstan for 2017-2021 are shown, which foresee financial support for cooperatives in the agricultural sector: preferential right to lease and receive investment subsidies for the purchase of agricultural machinery and equipment; State assistance for the creation of associations of auditors of agricultural cooperatives, as well as soft loans with simplified lending criteria from subsidiaries of KazAgro NMH JSC. The programs of soft loans for joint enterprises by the Fund are considered. The ways of solving the problems of the development of agricultural cooperation are proposed, which contribute to increasing the labor productivity of members of the cooperative, increasing revenue from the sale of products and provision of services, and increasing the volume of investments in fixed assets.

Ключевые слова: сельское хозяйство, сельскохозяйственные кооперативы, личные подсобные хозяйства, производители сельхозпродукции, продовольствие, финансовая поддержка, займы, льготное кредитование.

Түйінді сөздер: ауыл шаруашылығы, ауыл шаруашылығы кооперативтері, жеке қосалқы шаруашылықтар, ауыл шаруашылығы өнімдерін өндірушілер, азық-түлік, қаржылық қолдау, қарыздар, жеңілдікті несие беру.

Keywords: agriculture, agricultural cooperatives, personal subsidiary plots, agricultural producers, food, financial support, loans, soft loans.

Введение. Сельское хозяйство играет важную роль в экономическом, социальном и экологическом развитии Казахстана. Казахстан является крупным производителем зерна среди экспортеров пшеницы в мире. Однако растущий спрос на импортные продовольственные товары привел к тому, что страна стала чистым импортером сельскохозяйственной продукции. Низкая производительность – отражение структурных не-

достатков, присущих казахстанскому сельскохозяйственному сектору. Если крупные сельскохозяйственные предприятия производят основную долю пшеницы, ячменя, риса и масличных культур, на мелкие сельские хозяйства приходится более 50% производства картофеля, мяса, молока и шерсти. Мелкие производители зачастую сталкиваются с трудностями выхода на сельскохозяйственные рынки [1].

Сельскохозяйственные кооперативы могут помочь мелким производителям увеличить производительность и получить преимущества от экономии за счет увеличения масштабов производства, улучшения своей позиции при переговорах с другими участниками цепочки поставок. В Казахстане кооперативы могут сыграть важную роль в поддержке домохозяйств, ориентированных на удовлетворение собственных нужд [2].

На сегодняшний день финансовая поддержка коллективных предприятий оказывается недостаточно эффективна, некоторые вновь зарегистрированные кооперативы являются недействующими, организованными главным образом для получения государственных субсидий. В связи с чем, вопрос эффективности реализации государственных программ, включающих меры финансовой поддержки кооперативов, является актуальным. Необходимы дополнительные меры для помощи кооперативам в привлечении внутренних и внешних источников финансирования [3].

Материал и методы исследования.

Теоретической и методологической основой исследования послужили научные положения, содержащиеся в трудах ведущих отечественных и зарубежных ученых в области финансовой поддержки, в которых нашли отражение проблемы формирования и модернизации финансового механизма в сельском хозяйстве и вопросы государственного финансового регулирования и финансовой поддержки в отрасли.

В работе использованы различные методы экономических исследований: монографический, аналитический, абстрактно-логический, расчетно-конструктивный, экономико-статистический, экспертные оценки.

Инструментарно-методический аппарат базируется на использовании системно-функционального подхода к объекту анализа. При обосновании теоретических положений и аргументации выводов применялись методы и модели логики (индукция, дедукция, абдукция; гипотетико-дедуктивная модель), общенаучные методы (обобщение, абстрагирование, сравнительное сопоставление, анализ, синтез). Сочетание и использование каждого из этих методов обеспечили надежность, аргументированность и достоверность полученных результатов и выводов.

Информационной базой послужили материалы Комитета по статистике МНЭ РК, данные годовых отчетов и первичного учета отдельных сельхозтоваропроизводителей, нормативно-справочные материалы.

Результаты и их обсуждение. В последние годы все больше осознается роль, которую могут сыграть кооперативы в сельскохозяйственном секторе Казахстана. Основными целями их создания и деятельности являются в первую очередь удовлетворение социально-экономических и других потребностей членов кооператива, защита их интересов и повышение доходов; содействие им в приобретении на выгодных условиях необходимых ресурсов и в получении доступа к финансированию их производственной и иной хозяйственной деятельности [4].

Несмотря на то, что потенциал для возникновения кооперативов есть во всех регионах, лидерами в сфере формирования новых кооперативов являются южные и восточные регионы, где в производстве преобладают домашние и индивидуальные фермерские хозяйства. Кроме того, преобладание мелких производителей в сфере производства дорогостоящих товаров говорит о том, что такие подотрасли, как производство мясных и молочных продуктов, фруктов, овощей и шерсти имеют наибольший потенциал для развития кооперативов [5].

Повышение продовольственной безопасности в сельских районах – важная цель экономической политики Казахстана, и развитие кооперативного движения может помочь в ее достижении. Деятельности кооперативов способствуют разработка более справедливых рыночных условий, улучшение доступа на внутренние и экспортные рынки, распространение информационно-консультационных услуг и преобразование сельской инфраструктуры. Предоставление кооперативам финансовой и технической поддержки напрямую снизит административные затраты на реализацию программы и приведет к более адресной государственной поддержке мелких производителей.

По итогам 2018 г. в республике зарегистрировано 2872 сельскохозяйственных кооперативов (СХК), реальными участниками которых стали личные подсобные хозяйства (ЛПХ).

В 2018 г. свыше 50 тыс. личных подсобных хозяйств объединены в 517 кооперативов. Из них 173 кооператива по заготовке молока, 281 по производству и заготовке мяса, 41 по заготовке плодоовощей, два по разведению пчел и производству (фасовке) меда, 4 по разведению и забою птицы, 4 по интенсивному садоводству, 2 по заготовке верблюжьего молока, 3 по то-

Развитие кооперации, рынок средств производства

варному рыбоводству. Кроме того, создано 1 835 семейных откормочных площадок на 30 573 головы крупного рогатого скота, что эквивалентно 4,7 тыс. т говядины [6].

По линии АО «Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства» одобрены заявки на приобретение 89 молокоприемных площадок, 18 убойных площадок, 28 молоковозов, 15 рефрижераторов. В аграрной отрасли появилось около 4 тыс. новых индивидуальных предпринимателей и более 6 тыс. новых рабочих мест.

До принятия нового закона РК «О сельскохозяйственных кооперативах» в октябре 2015 г. государственная поддержка оказывалась кооперативам преимущественно по двум каналам:

- льготные займы сельским потребительским кооперативам по ставке 5% на срок от 5 до 7 лет, предоставляемые АО «Аграрная кредитная корпорация» (АКК), дочерней организацией АО «НУХ «КазАгро»;
- через социально-предпринимательские корпорации, действующие на региональном (областном) уровне, которые поддерживали центры обслуживания и закупок, предоставляющие различные услуги сельским потребительским кооперативам [7].

В феврале 2017 года утверждена новая Государственная программа развития АПК Республики Казахстан на 2017-2021 годы, где обозначен ряд проблем, создающих препятствия кооперативам, в том чис-

ле: недостаточное государственное стимулирование процесса кооперации; недостаточное или неликвидное обеспечение; неспособность вновь образованных кооперативов приобрести технику и оборудование; ограниченное кредитование со стороны коммерческих банков.

Для решения данных вопросов Государственная программа предусматривает ряд мер финансовой поддержки сельскохозяйственных кооперативов: преимущественное право аренды и получение инвестиционных субсидий на приобретение сельскохозяйственной техники и оборудования, субсидий на организацию объединений аудиторов сельскохозяйственных кооперативов, а также льготные кредиты с упрощенными критериями кредитования со стороны дочерних агентств АО «НУХ «КазАгро». Для этого были установлены ключевые показатели эффективности с ежегодными целевыми значениями: число членов сельскохозяйственных кооперативов и действующих, а также объемы их производства мяса, молока, фруктов и овощей [8].

Фонд финансовой поддержки сельского хозяйства (ФФПСХ) назначен главным институтом, ответственным за кредитование сельскохозяйственных кооперативов. В таблице указаны основные программы их кредитования Фондом финансовой поддержки сельского хозяйства.

Таблица – Программы льготного кредитования сельскохозяйственных кооперативов под руководством Фонда финансовой поддержки сельского хозяйства, 2017 г.

Наименование программы	Цель	Максимальная сумма займа	Процентная ставка	Максимальный срок займа
Программа создания семейных молочных хозяйств («Ырыс»)	Приобретение племенного скота, корма, оборудования	До 20 коров: 5 млн тенге; 21-49 коров: 13 млн тенге	6% годовых	84 месяца
Организация пунктов сбора молочного сырья («Бірлік»)	Приобретение оборудования для пунктов сбора молочного сырья	1000-2000 литров: 5,5 млн тенге; 2000-4000 литров: 8,2 млн тенге	6% годовых	54 месяца
Организация и развитие сельскохозяйственных кооперативов («Ынтымақ»)	Приобретение техники и оборудования для производства мяса, молочных продуктов, фруктов и овощей	50 млн тенге	6% годовых	84 месяца (для техники); 50 месяцев (для оборотного капитала)
Создание семейных откормочных хозяйств («Берек»)	Приобретение сельскохозяйственных животных, крупного рогатого скота, лошадей, птиц и прочих животных, а также корма	4 млн тенге (для физических лиц); 4 млн тенге (для юридических лиц)	6% годовых	54 месяца
Примечание – составлена авторами на основании данных мониторинга развития сельскохозяйственной кооперации в Казахстане [см.6].				

С декабря 2016 по сентябрь 2018 г. ФФПСХ выдал займов на 3,4 млрд. тенге 353 кооперативам. Более 97% указанных займов были предоставлены занимающимся производством молока и мяса. В 2017 г. на льготные займы сельскохозяйственным кооперативам пришлось 2,9% общего кредитного портфеля ФФПСХ. Помимо льготных займов, были предоставлены 50%-ные инвестиционные субсидии на пункты сбора молочного сырья (до 2,5 млн тенге), молоковозы-рефрижераторы (до 3,5 млн тенге), бойни (до 14,3 млн тенге на скот и 3,5 млн тенге на птицу), клетки для птицы (до 800 тыс тенге), инкубаторы (до 3,5 млн тенге), оборудование (до 2,5 млн тенге), центры сортировки и заготовки овощей, а также доильные установки. На основании объемов производства, средства выплачивались кооперативам на производство мясного скота (20 тыс тенге/голова), молока (10 тенге/литр), баранины (1,5 тыс тенге/ голова) и кормовых культур (20 тыс тенге/ тонна) [9].

Предоставление данных субсидий дало хороший стимул новому кооперативному движению: всего в 2018 г. было зарегистрировано 2 872 сельскохозяйственных кооператива и 62 825 членов. Однако, как уже говорилось, по оценке властей около 60% от общего числа регистраций приходится на недействующие кооперативы. Многие из них не в полной мере сформировали кооперативные фонды, не создали основные имущественные паи, а ограничивались лишь вступительными взносами. Большинство из них были зарегистрированы для того, чтобы привлечь государственные субсидии [10].

Выводы

1. Для решения вышеперечисленных проблем необходима эффективная реализация Отраслевой программы развития агрокооперации на 2018-2021 гг. по повышению производительности труда членов кооператива, увеличению выручки от продажи продукции (включая экспорт) и предоставления услуг, а также росту инвестиций в основные средства.

2. Необходимо увеличить масштаб кредитования перерабатывающей отрасли и пересмотреть субсидирование кооперативов, установив 50%-ные инвестиционные субсидии, усилить роль ревизионных союзов сельскохозяйственных кооперативов, занимающихся внутривладельческим аудитом.

3. Данные меры призваны уменьшить долю недействующих кооперативов и улучшить показатели устойчивого развития кооперативного движения в Казахстане в долгосрочной перспективе.

4. На сегодняшний день финансовая поддержка кооперативов оказывается недостаточно эффективной. Некоторые вновь зарегистрированные кооперативы недействующие. Необходима разработка дополнительных мер для привлечения внутренних и внешних источников финансирования.

Список литературы

1 Молдашев А.Б. АПК Казахстана: проблемы развития и поиск их решения // Проблемы агрорынка. -2016. -№3. -С.7-13.

2 Калиев Г.А., Акимбекова Г.У. Сельскохозяйственная кооперация в Республике Казахстан: проблемы и пути их решения // Проблемы агрорынка. -2018. -№1. -С. 7-15.

3 Шарипов А.К., Кантуреев М.Т. Қазақстанның АӨК дамытудың индустриялық-инновациялық механизмі // Проблемы агрорынка. -2018. -№3. -Б. 17-22.

4 Беделбаева А.Е. Ауылшаруашылық кәсіпорындарын мемлекеттік қолдау: шетелдік тәжірибе // Проблемы агрорынка. -2016. -№4. -Б. 118-121.

5 Молдашев А.Б., Сигарев М.И., Нуркужаев Ж.М., Жумашева С.Т. Экономические проблемы производства и переработки молочной продукции в Казахстане и пути их решения // Научное обозрение: теория и практика. -2017. -№6. -С. 18-25.

6 Мониторинг развития сельскохозяйственной кооперации в Казахстане, Paris: OECD Publishing, 2019. -66с.

7 Акимбекова Г.У. Результаты реализации нового Закона Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах» // Фундаментальные и прикладные исследования кооперативного сектора экономики. -2017. -№5. -С. 3-10.

8 Рубаева О.Д., Лилимберг С. Перспективы повышения эффективности развития сельскохозяйственной кооперации в условиях нового закона Республики Казахстан «О сельскохозяйственных кооперативах» // Аграрный вестник Урала. -2017. -№7(161). -С. 90-96.

9 Давлеткалиева К.Б., Идрисова А.Р. Развитие кооперации в агропромышленном комплексе Республики Казахстан //Современные проблемы права, экономики и управления. -2018. -№1(6). -С. 188-192.

10 Есенгалиева С.М. Организационно-экономические аспекты развития сельскохозяйственной кооперации //Проблемы агрорынка.-2018. -№1.- С.156-163.

Spisok literatury

1 Moldashev A.B. APK Kazahstana: problemy razvitiya i poisk ih resheniya // Problemy agrorynka. -2016. -№3. -S.7-13.

2 Kaliev G.A., Akimbekova G.U. Sel'skhozjajstvennaja kooperacija v Respublike Kazahstan: problemy i puti ih reshenija // Problemy agrorynka. -2018. -№1. -S. 7-15.

3 Sharipov A.K., Kantureev M.T. Қазақстанның АӨК дамытудың индустриалық - инновациялық механизмі // Problemy agrorynka. -2018. -№3. -B. 17-22.

4 Bedelbaeva A.E. Auysharuashylyқ кәсіпорындарын мемлекеттік қолдау: шетелдік тәжірибе // Problemy agrorynka. -2016. -№4. -B. 118-121.

5 Moldashev A.B., Sigarev M.I., Nurkuzhaev Zh.M., Zhumasheva S.T. Jekonomicheskie problemy proizvodstva i pererabotki molochnoj produkcii v Kazahstane i puti ih reshenija // Nauchnoe obozrenie: teorija i praktika. - 2017. -№6. -S. 18-25.

6 Monitoring razvitija sel'skhozjajstvennoj kooperacii v Kazahstane, Paris: OECD Publishing, 2019. -66s.

7 Akimbekova G.U. Rezul'taty realizacii novogo Zakona Respubliki Kazahstan «O sel'skhozjajstvennyh kooperativah» // Fundamental'nye i prikladnye issledovanija kooperativnogo sektora jekonomiki. -2017. -№ 5. -S. 3-10.

8 Rubaeva O.D., Lilimberg S. Perspektivy povyshenija jeffektivnosti razvitija sel'skhozjajstvennoj kooperacii v uslovijah novogo zakona Respubliki Kazahstan «O sel'skhozjajstvennyh kooperativah» // Agrarnyj vestnik Urala. -2017. -№7(161). -S. 90-96.

9 Davletkalieva K.B., Idrisova A.R. Razvitie kooperacii v agropromyshlennom komplekse Respubliki Kazahstan //Sovremennye problemy prava, jekonomiki i upravlenija. -2018. -№1(6). -S. 188-192.

10 Esengalieva S.M. Organizacionno-jekonomicheskie aspekty razvitija sel'skhozjajstvennoj kooperacii //Problemy agrorynka.-2018. -№1.- S.156-163.

МРНТИ 68.75.00
УДК 316.334

ПОВЫШЕНИЕ БЛАГОСОСТОЯНИЯ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ КАЗАХСТАНА

ҚАЗАҚСТАННЫҢ АУЫЛ ХАЛҚЫНЫҢ ӘЛ-АУҚАТЫН АРТТЫРУ

IMPROVING THE WELFARE OF THE RURAL POPULATION OF KAZAKHSTAN

Ч.У. АКИМБЕКОВА*

д.э.н.

Ж.С. ДОСУМОВА

ведущий аналитик

*Казахский научно-исследовательский институт экономики АПК
и развития сельских территорий, Алматы, Казахстан*

akimbekova.sh@mail.ru

Ч.У. ӘКІМБЕКОВА

э.ғ.д.

Ж.С. ДОСУМОВА

жетекші аналитик

*Қазақ аграрлық-өнеркәсіптік кешенінің экономикасы және ауылдық аумақтарды дамыту
ғылыми-зерттеу институты, Алматы, Қазақстан*

CH.U. AKIMBEKOVA

Dr.E.Sc.

ZH.S. DOSSUMOVA

Leading analyst

*Kazakh Research Institute of Economy of Agro-Industrial Complex and Rural Development,
Almaty, Kazakhstan*

Аннотация. Проанализирован достигнутый уровень жизни сельского населения, дана оценка развитию этих процессов в стране. Рассмотрены в качестве важнейших показателей человеческого потенциала физические условия (демография, образование, здоровье, жилищные проблемы, занятость и доход). Анализ показал, что по некоторым критериям, входящим в индекс качества жизни, республика еще не приблизилась к средним значениям по

Введение. В современных условиях конкурентные преимущества экономики в значительной степени определяются интенсивностью труда, накопленным и реализованным человеческим капиталом. Если в начале XX столетия экономическим прогрессом в основном двигала физическая сила, то теперь – сила интеллекта. Именно люди, имеющие высокий уровень образования и квалификации, определяют границы и возможности технологической, экономической и социальной модернизации общества [1].

За последнее десятилетие в рамках государственных программ и других индустриально-инновационных проектов реализован комплекс мероприятий, направленный на дальнейшее повышение уровня и качества жизни сельского населения. Это связано, прежде всего, с тем, что качество жизни объявлено стратегической целью развития нашей республики. Актуальной становится проблема оценки социальной политики путем сравнения гарантированных (минимальных нормативных стандартов) показателей качества жизни с реальными. Сегодня в приоритетах социальной политики – качество социальных услуг населению, создание широких возможностей для улучшения жилищных условий, комфортного и безопасного проживания на всей территории страны. При положительной динамике роста экономики в сельском хозяйстве постоянно совершенствуются социально-трудовые отношения, способствующие ускорению процессов сближения жизненных стандартов сельского населения с городским.

Материал и методы исследования. Условия жизни на селе далеко не в полной мере удовлетворяют современным требованиям его жителей в вопросах материальной удовлетворенности и накопления. Сложившийся уровень сельского развития не в полной мере обеспечивает достойное образование и медицинское обслуживание сельского населения. Сельская местность отстает от городской по наличию благоустроенного жилья, основных элементов социальной и инженерной инфраструктуры.

С этой точки зрения социально-экономические условия жизни сельского населения требуют усиленного внимания к комплексному и более детальному исследованию проблем качества жизни, созданию системы информационного обеспечения, позволяющей проводить объективную оценку условий жизнеобеспечения жителей села.

Качество жизни сельского населения необходимо рассматривать с позиции ком-

плексного и системного подхода, позволяющего учитывать территориальные различия по уровню социально-экономического развития регионов, а также как интегральную характеристику качества территориальной общности людей и качества среды их жизнедеятельности.

Использованы общенаучные методы: системный анализ количественных и качественных показателей, экспертные оценки, применяемые в оценке уровня и качества жизни, разработаны предложения и рекомендации по улучшению условий жизни населения сельских территорий.

Результаты и их обсуждение. Интерес к проблеме качества жизни был связан с переходом к постиндустриальной стадии развития, сопровождающимся все большим вниманием к нематериальным аспектам жизни и осознанием обществом глобальных проблем современности. Возникнув как проблема охраны окружающей среды, здоровья и обновления городов, проблема качества жизни приобрела смысловое значение, стала показателем общественного благосостояния, «новой гуманистической философией», стремлением к «новой гармонии», к «новому типу общества», а его исследование – одной из самых динамично развивающихся отраслей научного знания. За рубежом она превратилась в междисциплинарное научное направление, изучающее природно-социально-психологические условия человеческого существования.

В отечественной литературе проблемы оценки качества жизни получили развитие в последние годы. В системе государственной статистики на регулярной основе осуществляется сбор сведений о доходах и расходах населения, жилищных условиях, занятости, заболеваемости, неравенстве в потреблении, социальном обеспечении граждан и др. Информационная база государственной статистики, обеспечивающая исследование качества жизни сельского населения, постоянно пополняется. С 2010г. в системе государственной статистики начали расширять программу обследований населения, проводятся выборочные статистические наблюдения по социально-демографическим проблемам во всех регионах республики с охватом в общей сложности около 100 тыс. домохозяйств. Ценным преимуществом официальных данных Комитета по статистике МНЭ РК является соответствие требованиям международной методологии статистического учета, что обеспечивает сопоста-

Социальные проблемы села

вимость данных и обеспечивает возможность межрегиональных и международных сопоставлений.

За последние десятилетия Казахстан достиг немалых успехов в улучшении условий жизни населения и развития человеческого потенциала. По материалам доклада ПРООН за 2018 г. республика входит в группу стран с высоким индексом развития человеческого потенциала (ИРЧП) и занимает 58-е место с показателем, равным 0,80 (рисунок 1). Так, начиная с 2000 г. наблюдается его устойчивый рост, который к 2017 г. увеличился практически на 12% по сравнению с 2000 годом. Такая динамика индекса развития человеческого потенциа-

ла связана с положительными изменениями демографических показателей, составляющих индекс. Этот показатель в Казахстане превышает среднее значение в группе стран с высоким ИРЧП (0,744) и государств Европы и Центральной Азии (0,748) и опережает такие страны, как Украина (88-е место), Узбекистан (105), Туркменистан (108) и Кыргызстан (112-е место). Среди стран СНГ только России удалось войти в группу стран с очень высоким уровнем развития, заняв 49-е место [2]. Вместе с тем, средние величины скрывают неравенство (различия между разными слоями населения и неравенство во взрослой жизни), как между странами, так и внутри них.

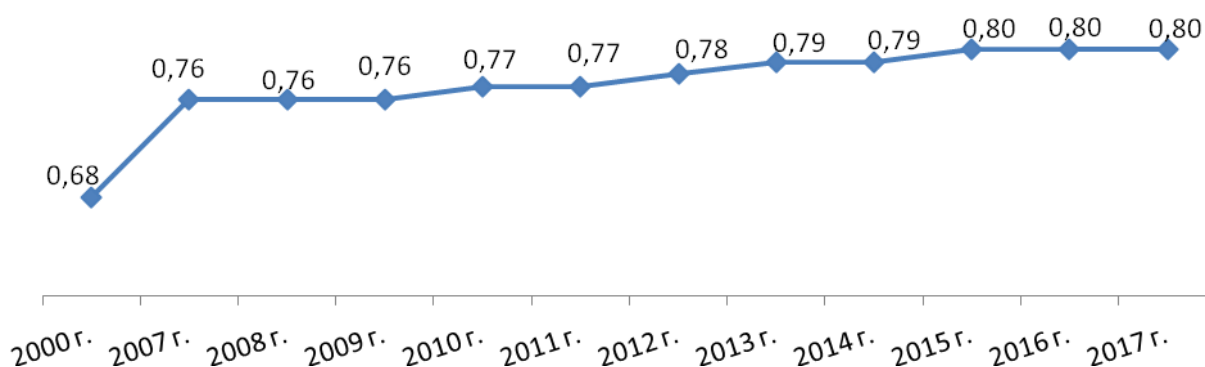

Рисунок 1– Изменение Индекса развития человеческого потенциала Казахстана, 2000-2017 гг.

Индекс качества жизни населения страны рассчитывается с 2016 г. по 11 аспектам благосостояния людей, в которых выделены в качестве важнейших показателей физические условия (жилищные условия, доход, работа) и качество жизни населения (образование, здоровье, экология, удовлетворенность жизнью, баланс работы и личной жизни). В основе каждого из аспектов лежат от одного до четырех показателей (всего 24).

Анализ показал, что по некоторым критериям, входящим в Индекс качества жизни, республика еще не достигла средних значений по сравнению со странами ОЭСР [3].

По результатам анализа жилищные условия жителей республики в 2,3 раза ниже (в среднем на одного человека приходится 0,8 комнаты) среднего показателя по странам ОЭСР (1,8 комнаты). Средний скорректированный чистый доход домохозяйства после уплаты налогов (9,5 тыс. долл. США в год) в 3,2 раза ниже среднего показателя по странам ОЭСР. Что касается

занятости, более 74% населения республики в возрасте от 15 до 64 лет имели оплачиваемую работу, из них среди мужчин – около 81%, женщин – 74%, что значительно превышало средний уровень занятости по странам ОЭСР (67%). При этом только незначительная доля (1,5%) работников имели увеличенный рабочий день (50 часов и более в неделю), когда в странах ОЭСР сверхурочно работают 13% работников.

Полное среднее образование имеют 84,5% взрослого населения Казахстана, что существенно выше среднего показателя по ОЭСР (74%). При этом качество образования по оценке образовательных достижений учащихся немного (448 баллов) ниже среднего показателя по ОЭСР (486 баллов). С точки зрения здоровья населения, ожидаемая продолжительность жизни при рождении в 2017 г. составила 73 года (у женщин – 76,9 лет, мужчин – 68,7 лет), что на 7,2 года меньше, чем в среднем по ОЭСР (80,1 лет).

Социальные проблемы села

В целом, казахстанцы не менее удовлетворены своей жизнью, чем среднестатистический житель стран ОЭСР: 72% опрошенных считают, что на протяжении дня они испытывают больше положительных эмоций (ощущение спокойствия и уверенности, гордости за достигнутые успехи, радости), чем отрицательных (боль, беспокойство, грусть). Согласно последним данным более 91% населения отметили, что чувствуют себя в безопасности и им есть на кого положиться в трудную минуту.

Однако несмотря на широкую изученность проблемы оценки качества жизни, единой научно обоснованной методики, которая бы учитывала особенности сельского населения и их территорий, до сих пор не существует. В практике оценки и сопоставления стран или регионов по качеству жизни населения используется около десятка различных методик расчета разных показателей, при этом ни одна из них не адаптирована под особенности сельского населения.

Оценка качества жизни населения сельских территорий является определяющим в характеристике системных процессов и явлений, связанных с решением социальных проблем в сельской местности. При этом количественная оценка является результатом совокупного влияния ряда фак-

торов (экономических, социально-демографических, экологических), позволяющая определить степень влияния каждой группы факторов на показатель качества жизни.

Показатели демографического положения выступают как следствие в характеристике качества жизни. Любые новые тенденции в демографических процессах непосредственно отражаются на состоянии и жизнедеятельности человека и общества. В последние десятилетия численный состав населения страны устойчиво растет, в т.ч. сельского (на 5,7%, или с 7,3 до 7,7 млн чел.). При этом изменяется соотношение городского и сельского населения, удельный вес сельского населения сократился с 45,8% в 2008 г. до 41,8% в 2018 г. (рисунок 2) [4]. В сельской местности рост населения села обусловлен тенденцией превышения рождаемости в сельской местности, во многом зависящей от социально-экономических факторов современного типа воспроизводства. Здесь следует отметить существующую в регионах республики тенденцию перемещения населения из сельских территорий в города с высокой диверсификацией производства и более развитой социальной инфраструктурой. В то же время абсолютные показатели естественного прироста на селе ниже прошлого периода на 3%.

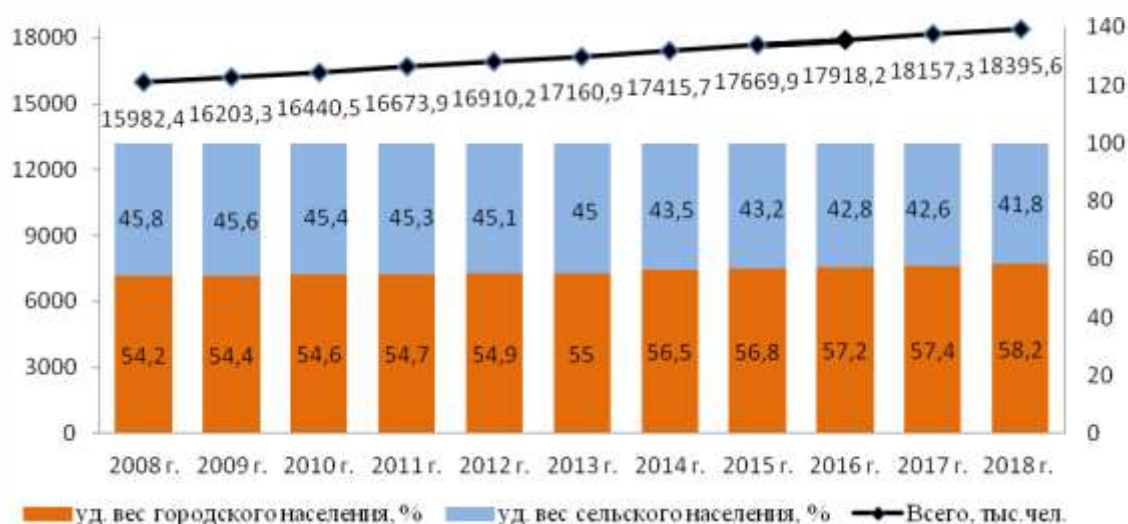

Рисунок 2 – Численность и структура сельского и городского населения РК, 2008-2018 гг.

В социально-экономической литературе указывается, что существует определенная корреляция между удельным весом сельского населения (т.е. уровнем урбанизации, и, значит, диверсифицированностью экономики) и продолжительностью жизни жителей сельской местности: чем ниже доля

сельского населения в стране, тем выше продолжительность жизни. Иными словами, высокий удельный вес сельских жителей в составе всего населения свидетельствует об экономической неразвитости (исключение, пожалуй, составляет только Китай).

Социальные проблемы села

Эффективность человеческих ресурсов во многом зависит от оптимального соотношения между возрастными группами населения, являющегося важным индикатором демографического положения сельских территорий. Несмотря на высокую рождаемость в сельской местности существует риск старения населения. Доля лиц моложе и старше трудоспособного возраста увеличилась на 5% и 1,5% соответственно, тогда как трудоспособного возраста (или занятых в сельской экономике) сократилась на 6,5%. В настоящее время диспропорции возрастной структуры наблюдаются практически во

всех регионах. Например, в Павлодарской области доля детей в структуре населения составляет только 2%, в то время как в Туркестанской области – 25%. Структура населения Восточно-Казахстанской области характеризуется высокой долей пенсионеров – 11% [см. 4].

За рассматриваемый период в динамике достаточно заметно прослеживается тенденция сокращения численности сельской молодежи в возрасте 15-28 лет на 16% (с 2022,4 в 2009 г. до 1696 тыс. чел. в 2018 г.) (рисунок 3) [5].

Рисунок 3 – Численность молодежи 15-24 лет и их удельный вес в общей численности сельского населения в 2009-2018 гг. (на начало периода)

Тенденция возрастания в сельской местности населения в преклонном возрасте и сокращения молодежи говорит о сложности складывающейся в настоящее время демографической ситуации, нарастающей нагрузке на людей в трудоспособном возрасте. В настоящее время по данным официальной статистики, на 1 тыс. трудоспособных жителей села приходится 549 детей до 15 лет и 183 пенсионера [см. 4]. Одной из причин относительно быстрого старения сельского населения является тот факт, что эмигрируют главным образом лица трудоспособного возраста, тогда как пожилые люди предпочитают не покидать привычное местожительство.

Из всех составляющих качества жизни наиболее значимыми являются доходы сельского населения. Денежные доходы населения села довольно продолжительный период имели положительную динамику, но основной причиной роста является инфляционный фактор. Это подтверждает со-

отношение среднего размера начисленной пенсии (в 2018 г. 54,4 тыс. тенге) и заработной платы (162 тыс. тенге) с величиной прожиточного минимума (27,1 тыс. тенге). Имеются существенные различия в уровне оплаты труда работников сельского хозяйства. Средняя заработная плата в сельском хозяйстве на 40% ниже республиканского уровня (или 97,9 тыс. тенге), в гендерном аспекте соотношение зарплаты женщин и мужчин составляет 66%. В результате заработная плата в сельскохозяйственном производстве потеряла стимулирующую роль и способность воздействовать на потребительский спрос. Около 60% сельских жителей имеют средний денежный доход и 4,5% – доход ниже прожиточного уровня (тогда как в городе – 1,2%). В региональном аспекте наибольшая доля бедного населения сосредоточена в областях южного региона республике (Туркестанской – 31%, Алма-тинской – 10%, Жамбылской – 8%).

Социальные проблемы села

Статистические материалы о доходах населения и неравномерности их распределения свидетельствуют о росте расслоения общества. По международным стандартам домохозяйство, которое тратит более 50% своего совокупного дохода на питание, относят к категории малоимущего. В структуре потребительских расходов доля затрат домохозяйств на покупку продовольственных товаров, составляющих более половины денежных расходов сельского населения, за 2008-2018 гг. выросли на 22%, расходы на покупку непродовольственных товаров и платные услуги (образование, здравоохранение, транспорт и связь) снизились соответственно с 30% до 28% и с 24% до 16% (рисунок 4) [6].

По результатам выборочного обследования домашних хозяйств почти 70% респондентов отнесли себя к среднему уровню обеспеченности материального достатка и лишь 0,3% – к высокому уровню. При

этом предполагают улучшение ситуации в будущем чуть более 36% респондентов [7].

Проблема бедности непосредственно связана с занятостью и безработицей. В сельских территориях наблюдается сокращение численности экономически активного населения (на 6,4%), а также среднегодовой численности занятых в сельскохозяйственном производстве (на 36,6%). Трудовой потенциал аграрного сектора в значительной части не востребован на рынке труда. В то же время происходит рост численности незарегистрированных безработных, проживающих в сельской местности. Преобладают низкооплачиваемые малопроизводительные, физически и морально устаревшие рабочие места, не требующие высокого уровня квалификации. Их качество напрямую связано с уровнем и динамикой социально-экономического развития села.

Рисунок 4 – Структура потребительских расходов сельских домохозяйств, %

Несмотря на меры по развитию регионов более трети сельских населенных пунктов не имеют подъездных дорог с твердым покрытием. Основная часть жилищного фонда остается без коммунальных услуг (обеспеченность горячей водой, канализацией, газом, мобильной связью, Интернет), что для сельского жителя остается первой жизненной необходимостью. Именно плохое состояние инфраструктуры становится одним из главных ограничений экономического роста сельских территорий.

Таким образом, в сложившейся ситуации реализация механизма устойчивого сельского развития приобретает еще большее значение, учитывая, во-первых, удельный вес сельских территорий, и, во-вторых, социально-экономическую нерав-

номерность доходов и сокращение «неперспективных» сел.

Сельская местность занимает более две трети площади страны, где проживает 42% общей численности населения и расположено 6,5 тыс. сельских населенных пунктов (СНП). Сокращение количества СНП (за 2004-2017 гг. – на 1091 ед.) стало предпосылкой их объединения, присвоения статуса поселков с населением свыше 10 тыс. человек, что в свою очередь способствовало увеличению сел с высоким и средним потенциалом развития, имеющих достаточно развитую социально-производственную инфраструктуру. В настоящее время, согласно критерию определения социально-экономического развития СНП, разработанному Министерством национальной экономики РК в 2016г. [8], 20% сельских

поселений соответствует высокому потенциалу развития, 73% – среднему и 7% – низкому. С 2020 г. для различных населенных пунктов (от опорных сел до городов республиканского значения) будет разработана система региональных стандартов, включающих конкретный перечень показателей и уровень доступности социальных благ и государственных услуг, обеспеченности транспортной, культурно-спортивной, деловой, производственной, цифровой инфраструктурой и др.

Анализ основных показателей социально-экономической статистики показывает, что каждый из них, включенный в компоненты качества жизни, отражает количественную или качественную характеристику одного из аспектов благосостояния населения, причем определяющим фактором является уровень экономического развития регионов. Нельзя не отметить, что на качество показателей влияют естественные характеристики региона, его динамика и особенности социально-экономического развития, распределение природно-хозяйственных зон сельхозпроизводства, поскольку сельское хозяйство в большей степени зависит от природных условий.

Важнейшим приоритетом государственной политики Республики Казахстан является последовательное повышение уровня и качества жизни населения на основе конкурентоспособной экономики.

В современных условиях актуальность этой проблемы повышается рядом причин, особенно:

- ◆ глобализацией и ростом урбанизированности территории;

- ◆ усилением тенденции сокращения сельскохозяйственного населения под влиянием концентрации и интеграции и внедрения в производство интенсивных технологий;

- ◆ снижением роли сельскохозяйственного производства как низкодоходной отрасли.

Несмотря на эти явно положительные сдвиги уровень и качество жизни сельского населения повышаются медленно. В сельской местности большинства регионов не строятся жилища, не создаются рабочие места, базирующиеся на инновациях и новых технологиях, высок уровень занятости за счет самозанятых, среди которых немало безработных. Не уменьшается число лиц, перемещающихся в города и развивающиеся промышленные центры, а также пригородные территории.

Все это говорит о том, что изучение социальных проблем села должно быть продолжено в целях разработки конкрет-

ных предложений и рекомендаций по созданию для сельского населения нормальных условий жизнедеятельности, улучшения культуры сельского быта и образа жизни на селе.

Выводы

1. В современных условиях сельский житель стремится к наиболее полному удовлетворению своих потребностей, возможность которых достигается системой жизнеобеспечения экономического, социального и культурно-образовательного характера, способствующей созданию комфортной среды обитания, необходимой для поддержания и улучшения качества жизни на селе.

2. С целью выработки основных направлений совершенствования социальной политики предлагаются следующие направления, способствующие устойчивому развитию сельских территорий:

- поддержка сельскохозяйственного производства, в том числе малых форм хозяйствования, а также несельскохозяйственных видов деятельности (например, агротуризма);

- реализация на практике идеи создания «точек роста» путем поддержки крупных и средних агроформирований, расположенных в сельских населенных пунктах;

- развитие социальной инфраструктуры, в т.ч. улучшение жилищных условий жителей села, развитие дорожно-транспортной сети и др.;

- восстановление в сельской школе функции профессиональной ориентации и трудовой подготовки для работы в агропромышленном комплексе и других значимых на селе сферах трудовой деятельности;

- формирование в сельской местности рынка жилья за счет развития беспроцентного ипотечного кредитования, внедрения системы арендованного государственного жилья для молодых специалистов;

- широкое освещение положительного опыта обустройства сельских населенных пунктов с целью привлечения квалифицированных специалистов в сельскую местность.

Список литературы

1 Послание Первого Президента РК Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстан-2030: процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» [Электронный ресурс]. – 1997. – URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president?page=3 (дата обращения: 05.08.2019).

2 Информационный портал NoNews [Электронный ресурс].- 2018.- URL: <http://nonews.co> (дата обращения: 02.08.2019).

3 Экспресс-информация «Индекс качества жизни в Казахстане в 2017 году». Серия «Уровень жизни населения». – Астана: Комитет по статистике МНЭ РК.- 2018.- URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 02.08.2019).

4 Демографический ежегодник Казахстана. Статистический сборник. – Астана: Комитет по статистике МНЭ РК, 2009-2018. - 522 с.

5 Молодежь Казахстана. Статистический сборник.- Астана: Комитет по статистике МНЭ РК, 2009-2018.- 175 с.

6 Предварительные данные за 2018 г. Статистический сборник.- Астана: Комитет по статистике МНЭ РК, 2019.- 277 с.

7 Качество жизни населения в Казахстане в 2018 году. Статистический бюллетень. Серия «Статистика уровня жизни». – Астана: Комитет по статистике МНЭ РК [Электронный ресурс].- 2019.- URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 01.08.2019).

8 Критерии для определения сельских населенных пунктов с низким, средним и высоким потенциалом социально-экономического развития. Приказ Министра национальной экономики Республики Казахстан от 2 февраля 2016 года №54 [Электронный ресурс]. - 2016. - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013363> (дата обращения: 05.08.2019).

Spisok literatury

1 Poslanie Pervogo Prezidenta RK N.A. Nazarbaeva narodu Kazahstana «Kazahstan-

2030. Procvetanie, bezopasnost' i uluchshenie blagosostojanija vse kazahstancev» [Jelektronnyj resurs].- 1997.- URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president?page=3 (дата обращения: 05.08.2019).

2 Informacionnyj portal NoNews [Jelektronnyj resurs].- 2018.- URL: <http://nonews.co> (дата обращения: 02.08.2019).

3 Jekspress-informacija «Indeks kachestva zhizni v Kazahstane v 2017 godu». Serija «Uroven' zhizni naselenija». – Astana: Komitet po statistike MNJe RK.-2018.- URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 02.08.2019).

4 Demograficheskij ezhegodnik Kazahstana. Statisticheskij sbornik. – Astana: Komitet po statistike MNJe RK, 2009-2018. - 522 s.

5 Molodezh' Kazahstana.- Statisticheskij sbornik.- Astana: Komitet po statistike MNJe RK, 2009-2018.- 175 s.

6 Predvaritel'nye dannye za 2018 g. Statisticheskij sbornik.- Astana: Komitet po statistike MNJe RK, 2019.- 277 s.

7 Kachestvo zhizni naselenija v Kazahstane v 2018 godu. Statisticheskij bjulleten'. Serija «Statistika urovnja zhizni». - Astana: Komitet po statistike MNJe RK [Jelektronnyj resurs].- 2019.- URL: <http://www.stat.gov.kz> (дата обращения: 01.08.2019).

8 Kriterii dlja opredelenija sel'skih naselennyh punktov s nizkim, srednim i vysokim potencialom social'no-jekonomicheskogo razvitija. Prikaz Ministra nacional'noj jekonomiki Respubliki Kazahstan ot 2 fevralja 2016 goda №54 [Jelektronnyj resurs]. - 2016. - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600013363> (дата обращения: 05.08.2019).

Abstract. The issues of export potential of agricultural sector of Kazakhstan were studied, macro-economic indicators and the state of agricultural sector regarding production and export of agricultural products were analyzed. The weaknesses and strengths of the domestic agricultural sector are revealed. The main export goods are the advantage - wheat, barley, corn and oilseeds and export markets of Russia, Uzbekistan, Kyrgyzstan and Tajikistan. At the same time, the weak point is high share of agricultural imports in the country's foreign trade, which is associated with a low level of domestic production, which results in import dependence on some types of food products. It was determined that the average annual food growth rate does not correspond to the growth of consumption and financial incomes of the population. The market shortage is covered by imports, and its share in domestic consumption is quite high. The analysis showed that the main reasons are related to the raw material orientation of agricultural production, under-loading of production capacities, low level of implementation of innovative technologies and poor technical equipment. Suggestions on the further development of the processing industry, investment in rural infrastructure and increasing access to finance for small and medium-sized agribusiness entities through the development of public-private partnerships are proposed.

Түйінді сөздер: агроөнеркәсіптік кешен, экспорттық әлеует, өсімдік шаруашылығы, мал шаруашылығы, өндіріс, тағам өнімдері, тұтыну қарқыны, нарық, экспорт, импорт.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, экспортный потенциал, растениеводство, животноводство, производство, пищевая продукция, темпы потребления, рынок, экспорт, импорт.

Key words: agro-industrial complex, export potential, crop production, animal husbandry, production, food products, consumption rates, market, export, import.

Кіріспе. Ауыл шаруашылығы көне заманнан келе жатқан Қазақстанның негізгі дәстүрлі салаларының бірі болып табылады. Оның ішінде мал шаруашылығы мен өсімдік шаруашылығы еліміз үшін өте маңызды экономиканың секторлары, және мемлекеттің азық-түлік қауіпсіздігі жағдайына жауап беретін негізгі тіреуіштері болып саналады. Сонымен қатар, ауыл шаруашылығы саласының жағдайы ауылдық аумақтардың дамуына және сол жердегі жергілікті халықтың саламаттығы мен өмір сүру деңгейінің бірден бір көрсеткіштері болып табылады.

Қазақстан егемендік алған жылдардан бастап, ұлттық экономиканың нарықтық жағдайында дамуы ауыл шаруашылығына да әсерін тигізді. Оған қоса соңғы жиырма бес жылда бұл салада бірқатар реформалар жасалып, мемлекет тарапынан көптеген өзгерістер енгізілді. Оның ішінде институционалдық және инфрақұрылымдық өзгерістер мен жаппай жекешелендіру саясаты, еліміздің ауыл шаруашылығын күрделі үрдістерге әкелді [1].

Осының бірден бір нәтижесі, мал мен егістік дақылдарын өсіру ғана емес, сонымен қатар, өнім өндіру, оларды өңдеу, тасымалдау және ішкі нарықты тамақ өнімдерімен қамтамасыз ету мәселелері де жолға қойылды. Осының нәтижесінде ауыл шаруашылығы түсінігі қазіргі кезде «агро-өнеркәсіп кешені» деген ұғымға ие болды.

Қазіргі заманауи агроөнеркәсіп кешенінің дамуы тек ішкі нарықты тамақ өнімдерімен қамту ғана емес, сонымен қатар отандық өнімдерді сыртқа шығару бағдарын алға қойған. Оған дәлел болатын осы саладағы негізгі құжаттардың бірі 2000 жылдардан басталған мемлекеттік бағдарламаларда ауыл шаруашылығы мен тамақ өнімдерінің экспортын дамыту бойынша көптеген жұмыстар жоспарланды.

Осы мақалада нәтижелі жүзеге асырылған өршіл мақсаттарға қол жеткізу бағытында қандай қиыншылықтар тұрғанын айқындау үшін, агроөнеркәсіп кешенінің экспорттық әлеуетін талдау қарастырылды.

Зерттеу материалдары мен әдістері.

Талдауда материалдары ретінде ғылыми әдебиеттер мен мақалалар, және ауыл шаруашылығына қатысты ашық мәліметтер қолданылған. Сонымен қоса, мемлекеттік құжаттар, заңнамалар мен мемлекеттік бағдарламалардың мәліметтері талданды. Зерттеу барысында ресми статистикалық деректер қолданылды. Оның ішінде Қазақстан Республикасының Статистика комитетінің, Ауыл шаруашылығы министрлігінің, Халықаралық банк және Біріккен Ұлттар Ұйымының Тамақ және Ауыл шаруашылығы ұйымының ақпараттық-талдау мәліметтері мен есептері қолданылды.

Әдеби деректер мен ресми ақпараттарды талдау кезінде логикалық әдіс негізінде біршама мәліметтер, ғылыми мақалалар мен нормативтік құқықтық құжаттар

зерделенді. Оған қоса, мәтіндерін талдау барысында теориялық зерттеу әдістері қолданы. Оның ішінде, индукция мен дедукция және абстракция әдістері пайдаланылды.

Сандық деректер мен статистикалық мәліметтерді талдау, жүйелеу, салыстыру әдістері, контент-талдау әдістері арқылы зерттелді.

Қазақстанның агроөнеркәсіп кешенінің экспорттық әлеуетін зерттеу мақсатында сипаттау мен бағалау әдістері қолданылды. Сонымен қоса, салыстыру әдісі импорт пен экспортты талдау кезінде және ауыл өнеркәсібінің астық және мал шаруашылықтарының даму үрдістерін зерттегенде пайдаланылды.

Нәтижелер және оларды талқылау.

Қазақстан бүгінгі таңда Орталық Азиядағы ең үлкен жер теліміне ие мемлекет және әлемде жер аумағы бойынша 272,5 млн гектар жермен тоғызыншы орынды алып отыр [2]. Халық саны 2019 жылдың басында 18 млн адамнан асты [3], және еліміз адам басына шаққандағы жер бойынша қолжетімділік көрсеткіші бойынша Австралия мен Канададан кейін әлемдегі бес елдің қатарына кіреді [4].

Қазақстанның жалпы ішкі өнімі (ЖІӨ) 2018 жылдың қорытындысы бойынша 170,5 млрд. АҚШ долларын құрады [қараңыз 3]. Мемлекеттің геосаяси орналасуы аймақтық және халықаралық деңгейде де экспорттық әлеуетті дамытуда маңызды рөл атқарады. Қазақстан аумағы Ресеймен (ЖІӨ 1,6 трлн. АҚШ доллары), Қытай елімен (ЖІӨ 12,2 трлн. АҚШ доллары), Қырғызстанмен (ЖІӨ 7,6 млрд. АҚШ доллары), Өзбекстанмен (ЖІӨ 49,7 млрд. АҚШ доллары), Түркіменстанмен (ЖІӨ 37,9 млрд. АҚШ долл.) және Каспий теңізі елдерімен [қараңыз 4], көлемінде сауда-саттық жүргізді.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы өнімдерімен сауда жүргізудегі негізгі серіктес мемлекеттері Тәуелсіз Мемлекеттер Одағы мен Еуразиялық Экономикалық Одақ болып табылады [5]. Сондай-ақ, қазіргі таңда Қытайға, Иранға, Үндістанға және Парсы шығанағындағы елдерге экспорттау жөнінде қарқынды келіссөздер жүргізілуде.

Соңғы жылдары, Қазақстанның ауыл шаруашылығының дамуы еліміздің әр жерлерінде климаттық шарттарға және және басқа да факторларға байланысты әртүрлі деңгейде дамуда. Мысалы, мал шаруашылығы, оның ішінде ірі қара мен ұсақ мал шаруашылықтары оңтүстік және оңтүстік шығыс өңірлерінде шоғырланған [қараңыз 3]. Ал өсімдік шаруашылығы оның ішінде астық және бұршақ өнімдерін өсіру

көбінесе еліміздің солтүстік және солтүстік-батыс өңірлерінде жақсы дамыған.

Қазақстанның ауыл шаруашылығы секторы 2002 жылдан бастап жыл сайын орта есеппен 3,2% көлемінде тұрақты өсім көрсетіп отыр. Ауыл шаруашылығының ЖІӨ өсімі 2018 жылы 3,4%-ды құрады. Астық пен бидайды сыртқы елдерге сату бойынша, негізінен ұн түрінде, Қазақстан он ірі экспорттық мемлекеттердің қатарына кіреді. World's Top Exports мәліметтеріне сүйенсек 2018 жылдың нәтижесі бойынша Қазақстан бидай экспорттаушы елдерінің арасында оныншы орынды иеленген және сауда көлемі 965,4 млн АҚШ долларын құраған немесе әлемдік бидай экспортының 2,4% алған.

Қазақстанның үлкен жер аумағын ескере отырып, болашақта жоғары орындарға ие болуына барлық мүмкіндіктер бар екеніне сенуге болады. Мысалы, бидай өнімдерін экспорттаушы елдерінің бірінші ондығында Франция (4 орында), Германия (8 орында) мен Румыния (9 орында) мемлекеттері жоғарғы сатыларды алып отыр. Сондықтан, осы мәселе бойынша терең талдау жасап, барлық мүмкіндіктерді пайдалану қажет. Алайда, бұл мәселе басқа зерттеу жұмысының тақырыбы болып табылады.

Жоғарыда аталғанды ескере отырып, ауыл шаруашылығын дамыту мемлекет үшін басымды бағыт болып табылады. Осыған байланысты осы саладағы басты мемлекеттік орган бірқатар мақсаттар қойып отыр. Оның ішінде өңделген ауыл шаруашылығы өнім экспортын 2021 жылға дейін 2,4 млрд. АҚШ долларына дейін ұлғайту жолымен агроөнеркәсіп саласының бәсекеге қабілеттілігін арттыру. Сондықтан тамақ өнімдерін экспорттауға қатысты міндеттелердің бірі өткізу нарықтарының қолжетімділігін және экспортты дамытуды қамтамасыз ету болып анықталған [6].

Қазақстанның жалпы ішкі өнімінің (ЖІӨ) өндіріс әдісімен ақшалай көрсеткіші соңғы он жылда жыл сайын өсуде, атап айтқанда 2009 жылы 115,3 млрд. АҚШ долларынан 2018 жылы 170,5 млрд. АҚШ долларына дейін. ЖІӨ физикалық көлемінің индексі бәсең екпінмен өсуде және жыл сайынға өсімі соңғы он жылда орташа 4,5%-ды құрады [қараңыз 3].

Соңғы он жылда жалпы тауар айналымы 30% ұлғайып, 70,6-тен 93,5 млрд. АҚШ долларына дейін өсті. Алайда, сауданың ішкі құрылымында экспорттық және импорттық операциялардың өсу қарқындары бірқалыпты емес. Экспорттық сауда айналымы жыл сайын өсуде және соңғы он

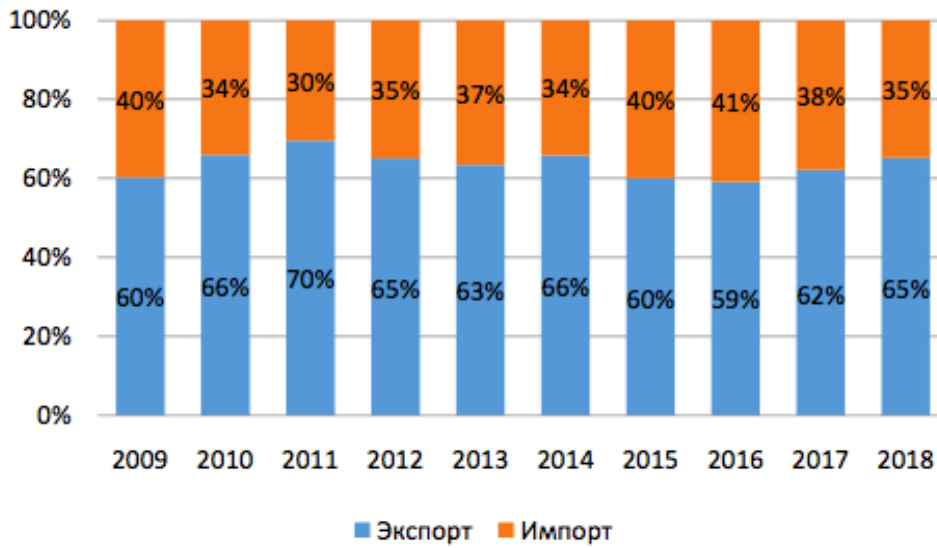

Слово молодым ученым

жылда 60%-дан 65%-ға көтерілген (1 сурет). Ал, импорттың белсенділігі керісінше төмендеген, 2009 жылы 40%-дан 2018

жылы 35%-ға түскен. Бұл әрине, экспорттық айналымында ауыр өнеркәсібінің өнімдері басым екендігін көрсетеді.

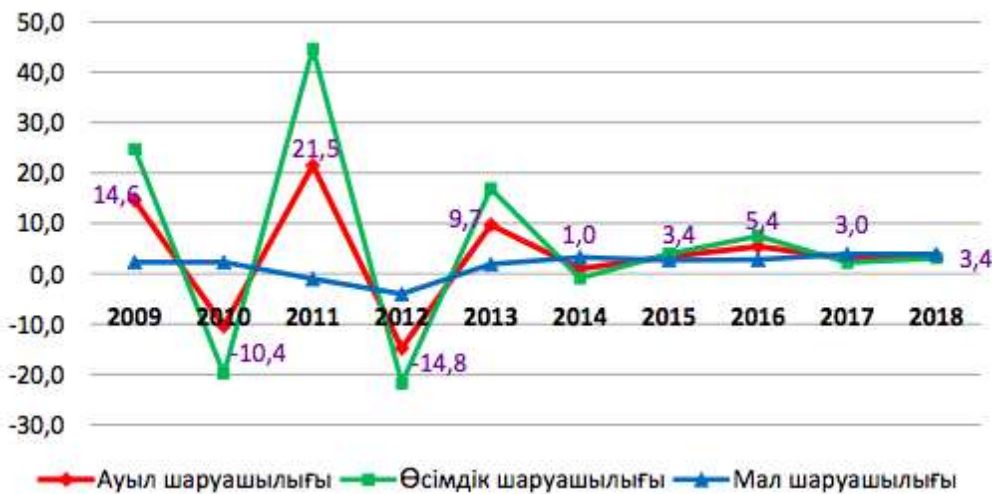
Дереккөзі: Статистика комитеті, 2019

1 сурет - 2009-2018 жылдар аралығындағы экспорт пен импорт айналымының құрылымы (%)

Ауыл шаруашылығы өнімдерінің сауда айналымында бұл көрініс өзгеше. Мысалы, 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаның деректеріне сәйкес соңғы он жылда ауыл шаруашылығы өнімдерінің импорт айналымы экспорттан 25%-ға жоғары [қараңыз 6]. Импорттың айналымы 2003 жылдан бастап төмендеген, бірақ оның көлемі экспорттан жоғары деңгейде сақталуда. Бұл тамақ өнімдерінің ұлттық өндірісінің ішкі нарықтағы жеткіліксіз дең-

гейде болуының көрсеткіші. Бұған қоса, бұл көрсеткіш ішкі нарықтың жалпы алғанда сырттан келетін тамақ өнімдеріне тәуелділігін көрсетеді.

Ауыл шаруашылығы өнімінің өндірісі соңғы бес жылда жыл сайын бір деңгейде өсім көрсетіп отыр. Соңғы он жылда оның орташа өсімі 3,7% теңеліп отыр (2 сурет). Алайда оның өсу қарқыны 2009 (14,6%) және 2011 (21,5%) жылдармен салыстырғанда 2014 жылдан бастап төмендеген.

Дереккөзі: Статистика комитеті, 2019

2 сурет - 2009-2018 жылдардағы Ауыл шаруашылығы өнімінің физикалық көлемінің индексі, %

Бұндай жағдай негізінен өсімдік шаруашылығы өндірісіне байланысты деп айтуға болады. Өйткені оның динамикасы жалпы өнімнің өсу қарқынымен бірдей. Жалпы өсімдік шаруашылығы өнімінің жыл сайынғы өсу қарқыны соңғы он жылда 6,1% құрап отыр.

2010 және 2012 жылдары бұл салада өнімнің физикалық көлемінің төмендеуі өсімдік дақылдарын өсіру көбінесе ауа райы жағдайларына тәуелді екені айқын. Сондықтан бұл салада адамның еншісінен тыс бағындыра алмайтын біраз тәуекелдер бар. Бұған қосымша, жыл сайын тұратын жанармай қымбаттығы мәселесі де өзекті екенін атап өту жөн. Оған тағы да қосылатын фитосанитарлық шаралардың уақытында орындалуы да өз себебін тигізеді.

Мал шаруашылығы өнімінің өсу қарқыны өсімдік шаруашылығына қарағанда әлдеқайда қарапайым. Соңғы он жылда бұл салада өнім өндірісінің қарқыны өте бәсең деңгейде орташа 1,8%-ға теңеліп отыр.

Қазақстанның жалпы ауыл шаруашылығына арналған санатында 1991 жылы барлығы 218,4 млн гектар жер болған, ол барлық жер аумағының 80%-ына тең. Жер ресурстарын басқару комитетінің жиынтық есебіне (2018) сәйкес сол кезден бері жер аумағының ауыл шаруашылығына арналған алқабы екі есе азайған, 2017 жылы 104,3 млн гектар қалған (шамамен 40%). Оның 25,2 млн гектары ғана егістік алқапқа берілген, ал оның ішінде суарылатын жер аймағы 1,6 млн гектарды ғана құрайды.

Алайда халықаралық ұйымдардың деректері бойынша 2017 жылы Қазақстанның 14,8 млн гектар аумағы ғана бидай дақылдарын өсіруге пайдаланылған деген [7]. Соңғы отыз жыл шамасында ауыл шаруашылығы жеріне арналған алқаптың қысқартылуы негізінен реформа нәтижелері болып отыр. Атап айтқанда, жерді бір санаттан басқа санатқа ауыстыру және жер қоры санатының пайда болуы. Қазіргі кезде, жер қоры санатында барлығы 37%-ға жуық жер бар. Осы жерлерді болашақта игеру ауыл шаруашылығының қарқынды дамуына үлес қосатын әлеуеті бар.

Дақылдарды өсірудің шығымы бір гектарға шаққанда Қазақстанда өте төмен деңгейде. Соңғы жылдары бұл көрсеткіш орташа 11 000-13 000 гекто-грамм/гектар шамасында [қараңыз 7]. Басқа бидайды экспорттаушы елдердің бидай дақылдар шығымы өте жоғары. Мысалы, Румыния мен Францияның егістік алқабы Қазақстанның жерінен екі есе кіші, алайда 2017 жылдың қорытындысы бойынша бидай

дақылдар өнімдерінің шығымы бес есе артық болған (орташа 52 000-68 000 гектограмм/гектар).

Германияның өнім шығымы 9 есе артық, 6,3 млн гектар егіс алқабынан 72 699 гектограмм/гектар өнім шығарылған. Бұндай жағдай Қазақстанның жер аумағының ауқымды екендігіне қарамастан, дақылдар өнімінің шығымы басқа елдермен салыстырғанда өте төмен деп нәтижелеге болады. Яғни, дақылдар өндірісінде жоғары технологиялар енгізу мен инновациялық тәсілдерді қолдану мәселелері шешілмеген болып отыр.

Осының бірден бір себебі ауыл шаруашылығы саласында кеңес пен консультациялық жұмыстардың, ғылым мен өндірістің серіктестігінің жоқтығына көңіл аударды. Оған қосымша мұндай жағдай тікелей шетел инвестицияларының ағымы төмен деңгейде болуына себеп болып отырған шығар.

Шындығында, ауыл халқының табысын ұлғайту, жұмыс орындарын құру және агро-өнеркәсіп секторының бәсекеге қабілеттілігін арттыру және қайта өңдеу арқылы өндірістің қосымша құнын ұлғайту арқылы Қазақстанның экономика құрылымын диверсификациялауға зор әлеуеті бар. Ауыл шаруашылығында еңбек өнімділігін арттыру үшін елеулі мүмкіндіктер бар, сондай-ақ пайдаланылмаған жерді пайдалану мүмкіндіктерін қайта қарастыру жөн болады.

2018 жылы тамақ өнімдерін жалпы шығару көлемі 1,6 трлн. теңгені құрады немесе жалпы ішкі өнімнің 2,6% ғана [қараңыз 3]. Бұл төмен деңгейде болып саналады және оның үлесі соңғы жылдары азаюда. Мысалы 2009 жылы бұл көрсеткіштің үлесі 3,7% шамасында болған. Бұған негізгі себеп басқа өнімдер өндірісінің өсуі, мысалы тау-кен саласындағы өнімдер, немесе тамақ өндірісінің бәсеңдеуі болып табылады. Бұндай көрініс, әрине тамақ өнеркәсібінің ішкі нарықтағы жағдайын көрсетіп отыр. Сондықтан, экспорттан бұрын ішкі нарықты отандық тамақ өнімдерімен толықтыру қажеттілігі туындап отыр.

Мемлекеттік бағдарламаға сәйкес, азық-түлік өнімдерінің құрылымында негізгі үлес салмағы астық өңдеу өнеркәсібі алып отыр (22,3%), содан кейін сүт өнімдері (16,7%) және нан өнімдері (15%). Ет өңдеу өнеркәсібі – 13,6%, ал май өнімдері – 7,9%, көкөніс өнімдері 7,6%-ға ие болып отыр. Осы тамақ өндірісінің құрылымы қандай тағамдардың жетіспеушілігін көрсетіп береді. Әсіресе, жеміс-жидек пен көкөніс дақыл-

дары ішкі нарықта импортқа тәуелді. Бұл қатарда май пен сүт өнімдері де бар.

Отандық азық-түлік нарығында импорт негізінен отандық кәсіпорындарда дәстүрлі өндірілетін тамақ өнімдерінің түрлеріне қатысты. Бұл сары май және өсімдік майы, ірімшік пен сүзбе, шұжық және қант, жеміс-көкөніс және консервіленген ет. Сонымен бірге ауыл шаруашылық өнімдерін өңдеу және өңдеу кәсіпорындарының өндірістік қуаттарының аз пайдаланылу мәселесі туындап отыр.

Жалпы алғанда, азық-түлік өнімдерінің орташа жылдық өсу қарқыны тұтынудың өсу қарқынымен және халықтың қаржы кірістеріне сәйкес келмейді. Нәтижесінде нарықтағы жетіспеушілік импортпен өтеледі және ішкі тұтынудағы оның үлесі жоғары болып отыр.

2018 жылдың нәтижесі бойынша Қазақстанның негізгі экспортталатын өнімдері болып бидай, арпа, жүгері, май дақылдар болып табылады. Содан кейін мал шаруашылығы өнімдері – сиыр, қой мен шошқа еттері және құстың еті. Алайда мал шаруашылығы өнімдерінің экспорты басқа саламен салыстырғанда төмен, және көбінесе тек Еуразиялық Одақ пен көршілес елдерге экспортталады.

Жалпы алғанда, Ресей, Өзбекстан, Қырғызстан және Тәжікстан сияқты елдердің импорт құрылымында өсімдік өнімдерінің жекелеген түрлерінде қазақстандық өнім 80%-дан асады. Осылайша, 2018 жылы Ресейге импортталған бидайдың ішінде Қазақстандық бидайдың жалпы үлесі 77%-ды құрады. Өзбекстанның импортында Қазақстаннан бидай, ұн және май дақылдарының өнімдері 99%, 100% және 99% тиісінше құрайды [8].

Мал өнімдері арасында сиыр, қой және шошқа етін экспортқа шығару әлеуеті бар деп саналады. Сондықтан қазіргі кезде бірқатар шет елдермен келіссөздер жүргізіліп жатыр. Оның ішінде Қытай мен Парсы және Араб елдері. Әрине мал өнімдерін экспорттаудың әлеуеті бар деп болжамдауға болады. Алайда, бұл бағытта біраз күрделі жұмыстар тұр. Оның ішінде, мал азығымен қамтамасыз ету, мал ұстайтын ауылды жерлердің инфрақұрылымын дамыту және мал өнімінің сапасын жоғарылату бойынша мәселелер өз кезегін күтуде.

Бұл мәселелер, ірі өнеркәсіптер мен ұйымдастырылған шаруа қожалықтарына ғана үлкен мөлшерде қаражат берумен шектелмейді. Сонымен қатар, ұсақ шаруа қожалықтарына аса көңіл бөліп, сол сектордағы мал өнімдерінің өндірісін жандан-

дыру үшін тиімді құралдар қажет. Өйткені, мал шаруашылығы өнімдерінің шамамен 70% ұсақ шаруа қожалықтарымен өндіріледі [9].

Қазақстандық өнімдерін сатудағы негізгі нарық Ресей мемлекеті болып табылатын. Ресейдің ТМД елдерімен сыртқы сауда айналымы құрылымында Қазақстан 2018 жылдың нәтижесі бойынша бірінші орында, шамамен 5,3 млрд. АҚШ долларын құрады. Сонымен бірге, 2018 жылы Ресейдің әлемдік импорты құрылымында Қазақстанның үлесі 2% ғана құрады [қараңыз 8].

Халықаралық сауда бизнесін дамытудың сауда бойынша статистикасына сәйкес [қараңыз 9], Қазақстанның сыртқы саудасында минералды ресурстар мен мұнайдың (74,5%) және металдардың басқа түрлерінің (26,7%) экспорты басым. Бұл ретте қазақстандық азық-түлік тауарларының экспорты 2018 жыл бойынша 5,1%-ды құрады, бұл сол кезеңдегі азық-түлік тауарларының импортынан (10,8%) екі есеге жуық төмен болғаны.

Қазіргі таңда Қазақстанның ауыл шаруашылығы өнімдерінің экспорты импортқа қарағанда төмендігін болдырмау шараларын көру қажет.

Тұжырымдар.

1. Үкіметтің соңғы жылдардағы қолдауына қарамастан, ауыл шаруашылығы саудасының теріс сальдосы қалыптасып отыр. Сондай-ақ, азық-түлік тауарларының сыртқы сауда құрылымында импорттың үлесі экспортқа қарағанда басым.

2. Біріншіден, осы факторларды ескере отырып, ішкі нарықты отандық өнімдермен қамтамасыз еткеннен кейін экспортты дамыту керек. Бұл ішкі нарықтың импортқа тәуелділігін төмендетеді және елдің азық-түлік қауіпсіздігіне нұқсан келтіреді.

3. Екіншіден, экономиканың өсімді факторына айналу үшін агроөнеркәсіптік саласын дамыту қажет. Әсіресе ауыл шаруашылығының өңдеу секторын қолға алып дамыту керек.

4. Үшіншіден, бұл салада жоғары тәуекелдің әсерін ескере отырып, ауыл шаруашылығы өндірісі зерттеулерге, инновацияларға және жаңа технологияларды енгізуге негізделген болу қажет.

5. Төртіншіден, ішкі нарықта толық қамтамасыз етілген және жоғары әлеуеті бар ауыл шаруашылығы өнімдерінің жекелеген түрлері бойынша экспортты дамыту қажет. Атап айтқанда, Қазақстанда дөңді және бұршақ дақылдарын өндіру және экспорттау үшін жоғары әлеует бар.

6. Бесіншіден, кішігірім өндірісті ұлғайтуға назар аудару қажет. Атап айтқанда, мал шаруашылығында негізгі өндіріс құралдары үй шаруашылықтарында шоғырланған. Сәйкесінше, мал шаруашылығындағы өндіріс ауылдық жерлердегі инфрақұрылымды дамытуға және мемлекеттік-жекешелік әріптестікті енгізуге инвестициялау қажет.

Әдебиеттер тізімі

1 Sarsenov I. and Urazov T. The Economy Has Bottomed Out: What's Next?, Country Economic Update, 2017 (Spring). - PP. 12-14.

2 Қазақстан Республикасының 2018 жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есебі, 2019. - Б. 12-45.

3 Қазақстан Республикасының Статистикалық комитеті. Ауыл шаруашылығы саласының статистикалық деректері [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (қаралған күні: 30.07.2019).

4 World Bank Database. Statistical data on agriculture by countries [Electronic resource]. - 2018. - URL: <https://data.worldbank.org/indicator/en.pop.dnst> (accessed date: 30.06.2019).

5 United Nations Database. A world of information [Electronic resource]. - 2018. - URL: <http://data.un.org/Default.aspx> (accessed date: 25.07.2019).

6 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 қаулысы [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423> (қаралған күні: 21.07.2019).

7 FAOSTAT. Food and agriculture data [Electronic resource]. - 2018. - URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#country/108> (accessed date: 28.07.2019).

8 International Trade Centre. Indicators on export performance, international demand, alternative markets and competitive markets, as well as a directory of importing and exporting companies. Trade map on bilateral trade [Electronic resource]. - 2018. - URL: <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c398%7c%7c10%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1> (accessed date: 01.08.2019).

9 Әлеуметтік экономикалық даму көрсеткіштері. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму журналы [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://stat.gov.kz/edition/publication/material/3> (қаралған күні: 15.07.2019).

Әдебиеттер тізімі

1 Sarsenov I. and Urazov T. The Economy Has Bottomed Out: What's Next?, Country Economic Update, 2017 (Spring). - PP. 12-14.

2 Қазақстан Республикасының 2018 жылғы жер жағдайы және оны пайдалану туралы жиынтық талдамалы есебі, 2019. - Б. 12-45.

3 Қазақстан Республикасының Статистикалық комитеті. Ауыл шаруашылығы саласының статистикалық деректері [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://stat.gov.kz/official/industry/14/statistic/7> (қаралған күні: 30.07.2019).

4 World Bank Database. Statistical data on agriculture by countries [Electronic resource]. - 2018. - URL: <https://data.worldbank.org/indicator/en.pop.dnst> (accessed date: 30.06.2019).

5 United Nations Database. A world of information [Electronic resource]. - 2018. - URL: <http://data.un.org/Default.aspx> (accessed date: 25.07.2019).

6 Қазақстан Республикасының агроөнеркәсіптік кешенін дамытудың 2017-2021 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 12 шілдедегі № 423 қаулысы [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1800000423> (қаралған күні: 21.07.2019).

7 FAOSTAT. Food and agriculture data [Electronic resource]. - 2018. - URL: <http://www.fao.org/faostat/en/#country/108> (accessed date: 28.07.2019).

8 International Trade Centre. Indicators on export performance, international demand, alternative markets and competitive markets, as well as a directory of importing and exporting companies. Trade map on bilateral trade [Electronic resource]. - 2018. - URL: <https://www.trademap.org/Bilateral.aspx?nvpm=1%7c643%7c%7c398%7c%7c10%7c%7c%7c4%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1> (accessed date: 01.08.2019).

9 Әлеуметтік-экономикалық даму көрсеткіштері. Қазақстан Республикасының әлеуметтік-экономикалық даму журналы [Электрондық ресурс]. - 2018. - URL: <http://stat.gov.kz/edition/publication/material/3> (қаралған күні: 15.07.2019).

центрам и по основному кредиту переводятся коммерческим банком государственно-му. Коммерческие банки при этом берут на себя от 50 до 100% ответственности за возврат предоставленных кредитов. За услуги по реализации льготных кредитов коммерческие банки получают маржу.

Кроме финансовой помощи немецкое государство оказывает также предпринимательству и активную информационную поддержку путем организации всесторонних консультаций для предпринимателей всех стадий развития бизнеса.

В Финляндии реализация государственной поддержки малого и среднего предпринимательства осуществляется через созданное в 1999 г. ОАО «Финнвера», 100% акций которого находится в собственности государства. Это акционерное общество создано для предоставления высокорисковых кредитов с целью содействия как развитию деятельности национальных предприятий внутри страны, так и их выходу на мировой рынок.

На финансовом рынке ОАО «Финнвера» тесно сотрудничает с банками и другими финансовыми организациями, дифференцируя свои финансовые услуги для удовлетворения существующих или потенциальных потребностей предпринимателей в особых кредитах с повышенным риском. При этом направления кредитования разрабатываются в соответствии со стратегическими целями региональной и промышленной политики государства. Решения о кредитовании принимаются на основе анализа хозяйственной деятельности предприятия, в котором оцениваются его экономическое положение на данный момент, позиция на рынке, а также общие перспективы отрасли и данного предприятия. Как правило, «Финнвера» выступает как соинвестор с другими финансовыми организациями. Разделение рисков осуществляется за счет многоканального финансирования, схема которого разрабатывается для каждого предприятия.

Принятию решения о финансировании открытия предприятия или его развития всегда предшествует анализ деятельности, изучение экономического положения и проекта, за финансированием которого обращаются [6]. Результаты такого исследования нужны также и самому предпринимателю как важный инструмент для оценки собственной деятельности и факторов успеха. Специалисты «Финнвера» имеют широкий опыт аналитических исследований предпринимательской деятельности в

различных отраслях экономики Финляндии, а также являются профессионалами по рискованному финансированию и управлению рисками. «Финнвера» постоянно сотрудничает с банками и другими отечественными и международными организациями с целью развития конкурентоспособных и отвечающих потребностям клиентов форм финансирования.

Эксперты ЕС уже в течение многих лет склонны оценивать всю структуру малого и среднего предпринимательства Испании почти как образцовую не только по форме ее организации, но и по результатам деятельности. Едва ли не главный аргумент для такой оценки – 72% ВВП, которые дает этот вид бизнеса.

Малый и средний бизнес в Испании начал формироваться и активно развиваться в 1970-е годы. Большие экономические показатели были достигнуты благодаря высокой степени развития малого бизнеса. Малые и средние предприятия помогли избавиться страну от безработицы, способствовали общему подъему.

Доля предприятий малого и среднего бизнеса Испании в некоторых отраслях достигает до 80% (сельское хозяйство), в остальных отраслях – в среднем 25-30% (строительство, промышленность, судостроение). Основные отрасли предприятий малого и среднего бизнеса – это агропромышленный комплекс (сельское хозяйство, зерно), черная и цветная металлургия, пищевая промышленность (производство продуктов, кондитерских изделий, виноделие), строительство, туризм и т.д.

Малые предприятия включают в процесс общественного производства дополнительный труд, который создает новые ценности, приумножает национальный доход и национальное богатство [7].

В Казахстане успешно реализуются государственная программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства на 2017-2021 годы и Дорожная карта бизнеса – 2020. В рамках данных программ инициативным предпринимателям созданы одинаковые условия для реализации задач по развитию собственного дела [8].

Дорожная карта бизнеса–2020 направлена на поддержку малого и среднего бизнеса, реализующих свою деятельность в приоритетных секторах экономики. В 2018г. в рамках программы предусмотрено 38,8 млрд тенге на субсидирование, гарантирование кредитов и выдачу государственных грантов выделено 30 млрд тенге, для удо-

влетворения потребности бизнеса на новые проекты подготовлена бюджетная заявка на сумму 12,2 млрд тенге по 10 регионам [см. 8]. При этом, по Акмолинской области – 1,8 млрд. тенге, Актюбинской – 1,3 млрд. тенге, Жамбылской – 1,2 млрд. тенге, Западно-Казахстанской – 1,3 млрд. тенге, Карагандинской – 1 млрд. тенге, Павлодарской – 1 млрд. тенге, Северо-Казахстанской – 1,4 млрд. тенге, Туркестанской – 1,5 млрд. тенге.

В рамках программы субсидирование процентной ставки и гарантирование, инфраструктура и гранты под инновационные бизнес-идеи осуществляются на безвозмездной основе. В рамках гарантирования в случае недостаточного залога у предпринимателя фонд «Даму» может выступить гарантом от 50% до 85%. Поддержка заключается в подведении недостающей инфраструктуры к проектам малого и среднего предпринимательства [9].

Для обеспечения стабильной занятости реализуется «Программа развития продуктивной занятости и массового предпринимательства до 2021 года», которая направлена на микрокредитование населения, прошедшего обучение, и начинающих предпринимателей.

Выводы

1. В странах с развитой рыночной экономикой осуществляется государственное регулирование и поддержка малого предпринимательства. Серийное производство и организация сбыта нового продукта, требующие значительных капиталовложений, производственных мощностей, ресурсов, передается крупным фирмам.

2. Решение о финансировании при открытии предприятия и его развития сопровождается анализом деятельности, изучением его экономического положения. Эти данные необходимы и предпринимателю как важный инструмент для оценки собственной деятельности и факторов успеха.

3. Таким образом, государства с рыночной экономикой проводят активное регулирование предпринимательства и оказывают широкое содействие его развитию, применяя формы и методы, разработанные с учетом стратегических целей национальных экономик.

4. Создание малых предприятий в Казахстане, рассчитанных на удовлетворение потребностей местного населения, ориентированных на местные специфические особенности, местные источники сырья и материалы, способствует развитию малого бизнеса. Малое предпринимательство

освобождает государственный сектор от многочисленных проблем и затрат на производство товаров и услуг, направленных на удовлетворение мелкого и раздробленного спроса, выполнение индивидуальных заказов, мелкое строительство, мелкую торговлю и т.д.

Список литературы

1 Есина Ю.Л., Степаненкова Н.М.– Государственная поддержка АПК и развития сельских территорий: зарубежный опыт и отечественная практика. //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий.-2019. -№ 5. -С . 41-44.

2 Kozhakhmetova G.A., Lashkareva O.V., Taipov T.A. Food security as a priority of agricultural policy //Проблемы агрорынка .- 2018. - №2.- PP. 43 – 49.

3 Пайзуллаева З.К., Магомедбеков Г.У., Амирова М.М. Экономическая оценка и совершенствование механизма государственного регулирования региональных предпринимательских структур //Фундаментальные исследования. – 2016. - № 11.-Ч .5. -С. 1051-1054.

4 Жаксылыкова А.А. Условия и перспективы развития малого и среднего бизнеса в Республике Казахстан //Вестник КазНУ. Серия экономическая.- 2017.- №3(121).- С.28-35.

5 Әбдікадырова А., Дулатбекова Ж. Ауыл шаруашылығы өндірістік инфрақұрылымының жұмыс істеуінің шетелдік тәжірибесі // Проблемы агрорынка. – 2019. - №2.- Б. 101-107.

6 Макарова В., Богуславская С., Рева Д. Оценка эффективности государственной поддержки субъектов малого предпринимательства //АПК: экономика, управление.- 2019. - №2. – С. 32-45.

7 Васильченко С.А. Государственная поддержка предпринимательства в России //Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 7 .- Ч.1. – С. 608-611.

8 Мизанбекова С.К., Токжигитова К.Б. Механизмы государственной поддержки инновационного развития элеваторной промышленности Казахстана: материалы междунар. науч.- практ. конф. «Агропромышленный комплекс современной России: проблемы, приоритеты развития».-Воронеж: Воронежский государственный университет инженерных технологий, 2015.- С. 143-146.

9 Дарибаева А.К., Курманкулова Н.Ж., Карбетова Ш.Р. Развитие массового предпринимательства в Казахстане // Вестник Карту. Серия экономика. - 2018. - №3 (91). - С. 173-179.

Spisok literatury

1 Esina Ju.L., Stepanenkova N.M.– Gosudarstvennaja podderzhka APK i razvitija sel'skih territorij: zarubezhnyj opyt i otechestvennaja praktika. //Jekonomika sel'skohozjajstvennyh i pererabatyvajushhih predpriyatij.- 2019. -№5. -S. 41-44.

2 Kozhakhmetova G.A., Lashkareva O.V., Taipov T.A. Food security as a priority of agricultural policy //Problemy agrorynka .- 2018. - №2.- PP. 43–49.

3 Pajzullaeva Z.K., Magomedbekov G.U., Amirova M.M. Jekonomicheskaja ocenka i sovershenstvovanie mehanizma gosudarstvennogo regulirovanija regional'nyh predprinimatel'skih struktur //Fundamental'nye issledovanija. – 2016. - № 11.-Ch .5. -S. 1051-1054.

4 Zhaksylykova A.A. Uslovija i perspektivy razvitija malogo i srednego biznesa v Respublike Kazahstan //Vestnik KazNU. Serija jekonomicheskaja.– 2017.- №3 (121). - S. 28 – 35.

5 Əbdikadyrova A., Dulatbekova Zh. Auyл sharuashylyғы өндірістік инфрақұрылымның

zhymys isteuiниң sheteldik təzhiribesi // Problemy agrorynka. – 2019. - №2.- B. 101 - 107.

6 Makarova V., Boguslavskaja S., Reva D. Ocenka jeffektivnosti gosudarstvennoj podderzhki sub#ektov malogo predprinimatel'stva //APK: jekonomika, upravlenie.- 2019. - №2.– S. 32- 45.

7 Vasil'chenko S.A. Gosudarstvennaja podderzhka predprinimatel'stva v Rossii //Mezh-dunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij. – 2016. – № 7 .-Ch. – S. 608-611.

8 Mizanbekova S.K., Tokzhigitova K.B. Mehanizmy gosudarstvennoj podderzhki innovacionnogo razvitija jelevatornoj promyshlennosti Kazahstana: materialy mezhdunar. nauch.- prakt. konf. «Agropromyshlennyj kompleks sovremennoj Rossii: problemy, priority razvitija».-Voronezh: Voronezhskij gosudarstvennyj universitet inzhenernyh tehnologij, 2015.- S. 143-146.

9 Daribaeva A.K., Kurmankulova N.Zh., Karbetova Sh.R. Razvitie massovogo predprinimatel'stva v Kazahstane //Vestnik Kargu. Serija jekonomika. - 2018. - №3 (91). - S. 173-179.

FTAMP 06.52.13
ƏOЖ 330.34:330.35

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ АЙМАҚТАРЫНЫҢ
ӘЛЕУМЕТТІК-ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУЫ**

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ РЕГИОНОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

**SOCIAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGIONS
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

Р.Ж. ДУЙСКЕНОВА

PhD докторанты

Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей, Қазақстан

raigul19@mail.ru

Р.Ж. ДУЙСКЕНОВА

докторант PhD

Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, Семей, Казахстан

R. DUISKENOVA

PhD student

Kazakh Humanitarian and Law Innovation University, Semey, Kazakhstan

Аңдатпа. Өңірлердің дамуы экономикалық өсуді, ел халқының өмір сүру деңгейі мен сапасын арттыруды қамтамасыз етеді. Бәсекелестікті күшейту жағдайында аймақтық субъект аймақаралық алмасуда және әлемдік нарықта бәсекелестік қатынастарға кіретін дербес субъектке айналады. Аймақтық дамуды басқару өзіне-өзі жеткіліктілікті қамтамасыз ету үшін реттеудің ресурстық моделінен инновациялық үлгіге көшу қажеттілігіне байланысты жетілдіруді қажет етеді. Экономиканың жаһандануы нәтижесінде аймақтар өзара тығыз іс-қимыл жасайды. Инновациялық саясатты қалыптастыру мен іске асырудың шетелдік тәжірибесін зерделеу - дамыған индустриялық елдерде әлеуметтік-экономикалық дамудың өңірлік бағдарламалары жалпы мемлекеттік бағдарламалардан бұрын әзірленіп, іске асырылатын ерекшеліктерін анықтады. Бұл мемлекеттердің дамыған ауыл шаруашылығы бар,

Кіріспе. Жаһандану үрдісі ұлттық экономикадағы аймақтардың рөлін түп тамырымен өзгертеді. Аймақтар ақырындап жекелеген экономикалық агенттер болып қана қоймай, әлемдік бәсекелестік үрдістерге де қатысатын болады. Аумақтық-ұйымдастырылған жүйелер ережесі аймақтардың өзінің мүмкіндіктері мен макроэкономикалық талаптарына сәйкестікке тәуелді, сонымен қатар бәсекелестік күштерді теңестіруге, аймақтардың басқа да субъектілермен байланысының механизміне қатысты болады.

Басқа да елдердегі сияқты Қазақстанның негізгі ерекше мәселесі, аймақтық дифференциация, яғни айырмашылықты саралау, мамандандырудың кеңейтілмеуі, өндірушілердің бәсекеге қабілеттілігінің жоқтығы, осылардың барлығы мемлекеттік құрылымдар мен аймақтық органдар тарапынан жедел әрекеттерді қажет етеді.

Аймақтардың дамуын басқару реформалауды қажет етеді, басқарудың ресурстық моделінен инвестициялық, инновациялық-стратегиялық басқаруға көшуге деген қажеттілікті нығайтады, жергілікті қоғамның шаруашылық даму мәселелерін қоса отырып, аймақтардың өзін-өзі қамтамасыз етуі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталады.

Осы аталған басқару үнемі өзгеріп отыратын саясаттық, экономикалық, әлеуметтік дағды мен уақыттық шындық болатын болашақтағы айқынсыздықты төмендетеді, аймақтарға өздерінің даму жолдарын өз бетінше айқындауға жол ашады.

Жаһандану нәтижесінде осы үрдіске мемлекетті араластырмай аймақтар өздерінше қатынасқа түсіп, бір-бірімен тікелей жұмыс жасай алады [1]. Аймақтық деңгейде бұл үрдіс экономикалық жағынан тез өсуге, халықтың өмір сүру деңгейін және сапасын арттыруға себеп болады. Әлемдік экономиканың әртүрлі деңгейінде бәсекелестік үрдісті дамыта келе аймақтар ақырындап салыстырмалы түрде тәуелсіз субъектіге айналады, әлемдік нарықта және аймақ аралық ауысымда бәсекелестік қатынастарға да түседі.

Зерттеу материалдары мен әдістері. Тез өзгеріске ұшырайтын әлемдік аймақтарда бәсекелестікті өсіру мен қолдау – олардың тұрақты түрде дамуының траекториясын қалыптастырудың маңызды шарты болып табылады. Технологияларды өзірлеу және іске асырумен айналысудың басым бағыттары ретінде аймақтық ұлттық экономиканың өсуі жоғары деңгейдегі кәсіпорындардың бөлінуімен ерекшеленеді.

Қазақстанның аймақтарының ұлттық жүйесін белгілеу кәсіпорынның қаржылық ресурстарына деген кең ауқымды қолжетімділікке қатысты білім мен оларды таратуды, алуды, біріктірілген ғылымды, құқықтық институттарды құру мен жүзеге асыруды жүзеге асырады. Ең белсенді бағыттардың бірі ретінде қазіргі нарық жағдайындағы ғылыми жетістіктерді өндіріске енгізуді ұйымдастырудағы инновациялық үрдістерді дамытуды айтуға болады.

Тағы да бір маңызды сыртқы факторлардың бірі – шектеулі деген ресурстарға қолжетімділікті бәсекелестік кеңістігіндегі артықшылығын арттыруға тәуелсіз, бәсекеге қабілеттілік деңгейінде аймақтық поляризацияны қалыптастырушы кәсіпорындардың географиялық орналасуы.

Ал бәсекелестіктің маңызды ішкі факторы өндірістің инвестициялық және инновациялық әрекеті болып табылады [2]. Кәсіпорындардың инновациялық белсенділігін ынталандырушы механизмнің өз деңгейінде анықталмағандығы анық, мұнда жеңілдетілген салық салу мен несиелендіру арқылы техникалық және технологиялық дамуды жеделдетуді іске асыру қажет.

Нәтижелер және оларды талқылау. Инновациялық-белсенді өнеркәсіптік саясатты қалыптастыру мен іске асырудың шетелдік тәжірибесін зерттеу барысында маңызды ерекшелігі атап өтіледі: дамыған индустриялық елдерде әлеуметтік-экономикалық дамудың аймақтық бағдарламалары жалпымемлекеттік бағдарламаларға қарағанда әлдеқайда ертерек әзірленіп, жүзеге асырыла бастаған. Бұл тарихи ерекшеліктермен, атап айтқанда, осы елдердің мемлекеттік өнеркәсіптік саясатында бастапқыда дағдарысқа қарсы аспектілер басым болғандықтан, ал өнеркәсіптегі дағдарыс үрдістері жекелеген аумақтарда әр түрлі болып өтіп бара жатқандығымен түсіндіріледі.

Дағдарысқа қарсы өңірлік саясатқа тән екі сипатты атап өтуге болады [3]: Біріншісі ескі өнеркәсіптік өңірлердің технологиялық және салалық құрылымын жаңартумен байланысты. Мұндағы мақсат – дәстүрлі салалардағы технологияларды жаңарту және аймақтың өнеркәсіп құрылымындағы жаңа салалардың үлес салмағын арттыру. Осылайша, өндірісті қайта құру құрылымында аймақтардың негізгі типі берілген өндірістік саясатқа бағытталуы тиіс.

Дағдарысқа қарсы өңірлік саясаттың екінші түрі депрессивті аймақтарды әлеуметтік-экономикалық дамытуға бағытталған. Өдетте, олардың депрессиясы өнеркә-

сiптiң кoмiр немесе oзге де oндiрушi саласын дамыту мiмкiндiктерiнiң таусылуына байланысты болды. Мiндай oңiрлердегi oндiрiстiң басқа салаларын жаңадан құру керек болды. Тиiсiнше, осындай oңiрдi дамыту бағдарламасы осы аумақта құрылатын oнеркәсiптiк кешендердiң оңтайлы құрылымын қалыптастыруға ықпал етуi тиiс [4].

Мiндай бағдарламаның классикалық үлгiсi 30-шы жылдарда қабылданған АҚШ-тағы «Теннесси oзенi алқабының бағдарламасы» бойынша танылған. Ол үлкен аумақта гидроэлектростанцияларын салу негiзiнде энергетикалық саладағы көптеген жаңа oнеркәсiптiк кәсiпорындарды құруды қарастырды.

Осы жоба аясында Рузвельт үкiметi арнайы заң негiзiнде «Tennessee Valley Authority» қоғамдық корпорациясын құрды. Дәл осы корпорация федералдық және oңiрлiк қаражатты тарта отырып, сондай-ақ облигациялық қарыздарды орналастыру және жеке инвестицияларды тарту есебiнен oңiрде iрi ауқымды құрылыс жұмыстарын (гидроэнергетика, көлiк, ирригация және т.б.) жүзеге асырып, оның oнеркәсiптiк дамуын қамтамасыз еттi.

Oңiрлердiң oнеркәсiптiк құрылымын реформалау мiндеттерiн арнайы аймақтар құру арқылы шешуге тырысады. Тәжiрибе көрсетiп отырғандай, арнайы аймақтар мынадай мәселелердi шешуге ықпал етуi мiмкiн: бұрын тасталған жерлер мен oндiрiстердiң oнiмдiлiгiн қалпына келтiру, ареалдар тұрғындары үшiн жұмыс орындарын құру, қоғамдық және жеке секторлар арасындағы кооперацияны дамыту, инновацияларды дамыту [5].

Бельгия, Франция, Испания, Ұлыбритания мен АҚШ-тағы арнайы аймақтарды құру тәжiрибесi оларды келесiдегiдей жiктеуге мiмкiндiк бередi: еркiн сауда аймақтары; oнеркәсiптiк-oндiрiстiк аймақтары; техникалық-енгiзу аймақтары; сервистiк аймақтар (қызмет көрсету аймақтары); кешендi аймақтар.

Арнайы аймақтардың бағдарламаларында oңiрлiк саясат құралдарынан әртүрлi ынталандыру көзделедi. Арнайы аймақтардың жұмыс iстеу мерзiмiнiң, жеңiлдiктердiң қолданылу мерзiмiнiң шектелуiн атап өту керек.

iс жүзiнде әрбiр аймақтың шағын бизнеске қолдау көрсету және техникалық жәрдемдесу бағдарламасы бар. Жергiлiктi билiк шағын фирмаларға арналған маркетингтiк зерттеулердi, персоналды даярлады, кеңес берудi ұйымдастыруды алады. Шағын бизнестiң басым бөлiгi өз қызметiн инновациялық үрдiске арнайды.

АҚШ-тың Ұлттық ғылыми қорының мәлiметтерi бойынша, шағын бизнес бiр жұмыс iстейтiн адамға шаққанда iрi фирмаларға қарағанда 2,5 есе көп жаңашылдықтарды oндiредi (АҚШ oнеркәсiбiнде шағын бизнестiң үлесiне iрi oнертабыстардың 50% келедi) [6]. Шағын инновациялық кәсiпорындар салыстырмалы түрде ҒЗТҚЖ-ға iрi кәсiпорындарға қарағанда көбiрек қаражат салады. Бұдан басқа, соңғы (енгiзу) процесс осындай кәсiпорындарда орташа есеппен бiр жылға жылдам өтедi.

Индустриялық дамыған және экономикасы мықты мемлекеттердiң дамыған ауыл шаруашылығы бар және көбiнесе елдiң әлауқаты ауыл шаруашылық oндiрiсiнiң даму дәрежесiне байланысты.

Қазақстан Республикасының ауыл шаруашылығында цифрлық технологияларды кеңiнен қолдану еңбек oнiмдiлiгiн арттыруға ықпал етедi, ауыл шаруашылығы саласының елдiң ЖIӨ-нiң өсуiне үлесiн арттырады, ауыл шаруашылығы oнiмдерi экспортының әлеуетiн әлемдiк нарықтарға ынталандырады.

Маңызды бағыттардың бiрi АӨК цифрландыру болып табылады, оның шеңберiнде нақты егiншiлiк элементтерiн және «ақылды фермаларды» енгiзуге баса назар аударылады. Бiрiншi кезеңде геопозициялық, вегетациялық, агрохимиялық, гидрогеологомелиоративтiк және метеорологиялық қабаттары бар өрiстердiң электрондық карталарын құру қажеттiлiгi туындайды.

Салаларды цифрландыру мемлекеттiк статистикалық есеп пен бақылауды арттыруға, жоғары технологияларды енгiзудi ынталандыруға, мемлекеттiк қолдаулардың тиiмдiлiгiн арттыруға, олардың фермерлер үшiн ашықтығы мен қолжетiмдiлiгiне мiмкiндiк бередi [7].

Экономиканы үшiншi жаңғырту шеңберiнде агроoнеркәсiптiк кешендi дамытудың нысаналы көрсеткiштерiне қол жеткiзу үшiн жобалық басқарудың құралдары мен әдiстерi қолданылады.

Жобалық басқару шеңберiнде екi жоба iске асырылуда: «Ауыл шаруашылығы» және «Ауыл шаруашылығы oнiмдерiн қайта өңдеу», iске асыру 10 бастама арқылы жүзеге асырылады.

АӨК цифрландыру шеңберiнде цифрландырудың жобалық кеңсесi құрылды және 34 мемлекеттiк қызметтi автоматтандыруды көздейтiн АӨК цифрландыру бойынша тиiстi iс-шаралар жоспары бекiтiлдi. Ауыл шаруашылығының басым бағыттарын дамытудың және АӨК мемлекеттiк қолдауды жетiлдiрудiң жол карталары әзiрлендi.

Карталар жүргізілген кеңейтілген талдауды, анықталған проблемаларды ескере отырып тиісті бағыттар бойынша нақты шараларды қамтиды [8].

Заманауи фермалар цифрлық кеңселерге айналады. Топырақ пен өсімдіктердің жай-күйін «ақылды» датчиктер талдайды, суару және тыңайтқыштармен қоректендіру жүйелері автоматты түрде іске қосылады, цифрландыру үрдісінде егістіктің электрондық карталары жасалады, 24 млн га егістік, жалпы егіс алаңының 100%-ға жуығы сандық түрде берілді, жайылымдарды цифрлау бойынша жұмыстар жалғастырылды.

Шаруашылықтардың өнімділігі мынадай технологиялардың арқасында артады: егін жинау үшін оңтайлы уақытты болжау, «ақылды суару», минералдық тыңайтқыштарды енгізудің зияткерлік жүйесі, зиянкестермен және арамшөптермен күрес жөніндегі жүйе. Дәстүрлі фермаларда 75 гектарға бір талдау жасалып, ақылды фермаларда әр гектардан топырақ алынады. Әдіс тыңайтқыштардың көлемі мен құрамын нақты анықтауға көмектеседі, сондай-ақ жерді өңдеудің ең қолайлы әдістерін анықтайды.

Компьютерлік жүйелер бір мезетте үлкен көлемді деректерді өңдеу және ауыл шаруашылығы өнімдерін қолайлы өндіру үшін жағдайды үнемі бейімдейді.

2018 жылдан бастап А. Бараев атындағы АШҒӨО ақылды технологияларды енгізу және өндірісті цифрландыру жолымен нақты егіншілік жобасы іске асырылуда. Дәл егіншілік – бұл спутниктік және компьютерлік технологиялар кешенін пайдалануға негізделген егіс өнімділігін басқару жүйесі.

Жоба үдерістерді оңтайландыруды және автоматтандыруды қамтамасыз етеді, бұл алынатын өнімнің тиімділігін, өнімділігін және жоғары сапасын арттыруға әкелді. 2018 жылы кәсіпорында жаздық бидайдың шығымдылығы – 22,5 ц/га, дәл егіншілік полигонының алқаптары бойынша жаздық бидайдың орташа шығымдылығы 25,4 ц/га, дәстүрлі өңдеу технологиясы 18,7 ц/га алқаптарда, аудан және облыс бойынша орташа шығымдылығы 12,2 және 12,7 болған жағдайда алынды.

Дәл егіншілікті енгізу бойынша пилоттық жоба аясында 9 қазақстандық шаруашылық жаңа технологияларды пайдалануда. «Найдоровское» ЖШС (Қарағанды облысы). Ол озық технологияларды енгізуде және ауыл шаруашылығы дақылдарының шығымдылығын арттыруда жоғары нәтижелермен ерекшеленеді.

Айта кету керек, бұл Қарағанды облысындағы өз алқаптарының бір бөлігін органикалық егіншілікке сертификаттаудың үш жылдық процесін бастайтын алғашқы шаруашылық. 3000 га жер учаскесі бөлініп, жеке «Neue Dorf organic farm» ЖШС құрылды. Органикалық егіншілік технологиясының сақталуын еуропалық мамандар қадағалайды, ЖШС органикалық өнімді Еуропалық Одаққа, Канада мен АҚШ-қа жеткізу құқығын алуы тиіс.

«Найдоровское» ЖШС машина мен механизмдерге қызмет көрсететін 20 маман жұмыс істейді, 20 мың га жер заманауи техниканы өңдейді. Бұл шаруашылық биылғы жылы өңір үшін өнімділік рекордын орнатты. Шаруалар комбайнның заманауи моделін сатып алғандығының арқасында өнім алып, оны шығынсыз алып тастай алды. Басқа мүмкіндіктерден басқа, ол өрістердің электрондық карталарын "салуда" қабілетті. Оларды пайдалану GPS жүйесі арқылы тазалауды үйлестіріп, жұмыс уақытын кем дегенде 10%-ға қысқартуға мүмкіндік береді. Құрылған электрондық карталар одан әрі барлық қалған далалық жұмыстарды: себу, химиялық тазарту, фунгицидтермен өңдеу, керекті тыңайтқыштарын енгізу кезінде де пайдаланылады.

«Ақмая» шаруа қожалығында (Қызылорда облысы) «Ақтама Smart Farm» жобасы жұмыс істейді, оған сәйкес егіс алқаптарының мониторингі ауыл шаруашылығы дрондарының көмегімен жасалады. "Ақмая" шаруа қожалығы FMIS – «Ақылды ферма» зияткерлік геоақпараттық платформасын пайдалана отырып эксперимент жүргізеді. Ол жедел навигацияны, өріс деректерін толық талдауды және өндірістік процестердің мониторингін қамтиды.

Перспективада жергілікті жер бедері карталарын, егістіктің әртүрлілігін, аурулардың, арамшөптердің және зиянкестердің таралуын, топырақ карталарын және шаруашылық қызметін цифрландыру саласындағы басқа да іс-шараларды қамтитын кеңістіктік деректерді цифрлау жөніндегі жұмыстарын ұйымдастыру алда тұр.

Соңғы жылдары Қазақстан тұрақты өсу үшін инновация секторының маңыздылығы мен қажеттілігін сезіне отырып, өңірлерді сенімді және ұзақ мерзімді инновациялық дамыту үшін жоспарлы түрде жағдай жасайды және мүмкіндіктер қалыптастырады [9].

Ноу-хау аймақтардың экономикасына қазіргі заманғы технологиялардың маңыздылығын және тұрақты өсу үшін ғылым жетістіктерін пайдалану қажеттілігін түсінуге көмектеседі, соның нәтижесінде қазақстандық

экономика әлемдік кеңістікте өз рей-тингін арттыра алады. Биылғы жылы ӨЭФ бәсекеге қабілеттілігінің жаһандық рейтингінде, отандық рейтингте 51-орында тұр, яғни әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру мақсатына бір қадам жақын.

Тұжырымдар.

1. Аймақтар ақырындап жекелеген экономикалық агенттер болып қана қоймай, әлемдік бәсекелестік үрдістерге де қатысатын болады. Аумақтық- ұйымдастырылған жүйелер ережесі аймақтардың өзінің мүмкіндіктері мен макроэкономикалық талаптарына сәйкестікке тәуелді, сонымен қатар бәсекелестік күштерді теңестіруге, аймақтардың басқа да субъектілермен байланысының механизміне қатысты болады.

2. Аймақтардың дамуын басқару реформалауды қажет етеді, басқарудың ресурстық моделінен инвестициялық, инновациялық-стратегиялық басқаруға көшуге деген қажеттілікті нығайтады, жергілікті қоғамның шаруашылық даму сұрақтарын қоса отырып, аймақтардың өзін-өзі қамтамасыз етуі мен бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз етуге бағытталады.

3. Индустрияландырылған елдер ауыл шаруашылығын дамытады, өйткені елдің әлауқаты ауыл шаруашылығы өндірісінің даму деңгейіне тікелей байланысты болады.

4. Басты бағыттардың бірі агроөнеркәсіп кешенін цифрландыру болып табылады, себебі басты нақтылық «ақылды ферма» бойынша нақты элементті енгізуге қатысты болады, оның тиімділігі жоғары дәрежені көрсетеді. Цифрландыру саласы мемлекеттік статистикалық есептің шынайылығын арттыруға және жоғары технологияларды енгізуге көмектеседі.

Әдебиеттер тізімі

1 Андреев А.В. Основы региональной экономики: учебник для вузов.- М.: КноРус – 2017/ – 334 с.

2 Курнышев В.В., Глушкова В.В. Региональная экономика. Основы теории и методы исследования: учебник для вузов.- М.: КноРус, 2018.-254 с.

3 Медведев А.В. Об эффективном инструментарии анализа экономических систем //Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – Ч.5.-№ 11. – С. 763-766.

4 Бычков Н.А. Структурные преобразования сельскохозяйственных организаций Республики Беларусь //Вестник Национальной академии наук Республики Беларусь. Серия аграрных наук.-2017. - №1.- С.7-20.

5 Крутиков В.К., Косогорова Л.А., Якунина М.В. Региональная экономика и управление: учебник. – Калуга: АКФ «Политоп», 2018. – 864 с.

6 Макаренко Т.Д., Ковальчук Л.Б. Региональные социально-экономические процессы: особенности взаимодействия с внешней средой //Фундаментальные исследования. – 2016. – Ч.2.-№ 2. – С. 392-396.

7 Нифонтова Е. Методические основы отбора перспективных проектов АПК в региональные целевые программы //АПК: экономика, управление. – 2019. - № 2 - С.23-31.

8 Жумабекова Г.Ж., Корабаев Б.С. Повышение конкурентоспособности регионального АПК // Проблемы агрорынка. – 2018. - № 3.- С.98-104.

9 Нарынбаева А.С. Роль агропромышленного комплекса как структурной составляющей региональной экономики // Проблемы агрорынка. – 2017. -№ 1.-С.28-33.

Әдебиеттер тізімі

1 Andreev A.V.Osnovy regional'noj ekonomiki: uchebnik dlja vuzov.- М.: KnoРус – 2017/ – 334 с.

2 Kurnyshev V.V., Glushkova V.V. Regional'naja ekonomika. Osnovy teorii i metody issledovaniya: uchebnik dlja vuzov.- М.: KnoРус, 2018.-254 с.

3 Medvedev A.V. Ob jeffektivnom instrumentarii analiza jekonomicheskikh sistem //Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij.– 2014.– Ch.5.-№ 11.– S. 763-766.

4 Bychkov N.A. Strukturnye preobrazovaniya sel'skoxozjajstvennyh organizacij Respubliki Belarus' //Vestnik Nacional'noj akademii nauk Respubliki Belarus'. Serija agrarnyh nauk.-2017. - №1.- S.7-20.

5 Krutikov V.K., Kosogorova L.A., Jakunina M.V. Regional'naja ekonomika i upravlenie: uchebnik.– Kaluga: AKF «Politop», 2018.- 864 с.

6 Makarenko T.D, Koval'chuk L.B. Regional'nye social'no-jekonomicheskie processy: osobennosti vzaimodejstvija s vneshnej sredoj //Fundamental'nye issledovaniya.– 2016.– Ch.2.- № 2. – S. 392-396.

7 Nifontova E. Metodicheskie osnovy otbora perspektivnyh projektov APK v regional'nye celevye programmy //APK:jekonomika, upravlenie. – 2019. - № 2 - S.23-31.

8 Zhumabekova G.Zh., Korabaev B.S. Povyshenie konkurentosposobnosti regional'nogo APK // Problemy agrorynka.- 2018. -№ 3.- S.98 -104.

9 Narynbaeva A.S. Rol' agropromyshlennogo kompleksa kak strukturnoj sostavlajushhej regional'noj ekonomiki // Problemy agrorynka. – 2017. -№ 1.-S.28-33.

САТЫБАЛДИНУ АЗИМХАНУ АБИЛКАИРОВИЧУ - 60!

От имени Президиума Академии сельскохозяйственных наук Республики Казахстан сердечно поздравляем одного из ведущих ученых экономистов – аграрников Республики Казахстан, талантливого исследователя и организатора науки Сатыбалдина Азимхана Абилкаировича с 60-летним юбилеем.

После успешного окончания Казахского сельскохозяйственного института в 1981г. он начал трудовую деятельность в овцесовхозе Жамбылской области в должности экономиста, затем учился в аспирантуре в Казахском НИИ экономики АПК, здесь же защитил кандидатскую диссертацию, далее продолжил научную

работу в Казахском научно-исследовательском технологическом институте овцеводства. В последующем работал в Казахском НИИ экономики АПК и развития сельских территорий, с которым связано его становление и утверждение как крупного ученого, известного в Казахстане и за рубежом.

Значительный вклад в развитие экономики республики Азимхан Абилкаирович внес, работая на руководящих должностях: главного ученого секретаря Президиума Казахской Академии сельскохозяйственных наук, генерального директора НПО «Шымкент», первого заместителя заведующего отделом экономической политики Администрации Президента РК, депутата Сената Парламента РК, генерального директора Национального академического центра аграрных исследований РК, вице-президента НАН РК по аграрным вопросам, академика - секретаря Отделения с/х наук НАН РК, начальника территориального управления Агентства РК по делам государственной службы в Жамбылской области.

В настоящее время Азимхан Абилкаирович – директор Института экономики Комитета науки МОН РК, ведущего центра экономических исследований в различных сферах экономики Казахстана. Под его научно – методическим руководством и непосредственном участии выполнен ряд крупнейших исследований, результаты которых легли в основу законопроектов страны, законодательных и иных нормативных правовых актов. Институт плодотворно сотрудничает с зарубежными НИИ, участвует в международных проектах. Все это свидетельствует о высокой отдаче научных исканий ученых.

Итог его многолетней работы – издание более 300 научных трудов по актуальным проблемам развития АПК, управлению и организации науки, политике пространственного развития экономики республики. Многие научные труды Азимхана Абилкаировича Сатыбалдина являются ценным вкладом в теорию экономической науки, имеют исключительно важное практическое значение.

Широкий творческий диапазон, научная добросовестность и прогрессивность взглядов определяют его известность, высокий авторитет в научной среде. Им создана научная школа высококомпетентных специалистов, многие из которых стали руководителями различных ведомств, предприятий, высших учебных заведений.

Искренне поздравляя с юбилеем, желаем уважаемому Азимхану Абилкаировичу крепкого здоровья, дальнейших профессиональных и творческих свершений на благо казахстанской экономической науки, благополучия его родным и близким.

Главный редактор журнала,
Президент АСХН РК, академик Г.А. Калиев

ПРОБЛЕМЫ АГРОРЫНКА

Правила оформления статей для публикации в журнале
смотреть на сайте [http:// agroeconom.kz](http://agroeconom.kz)

Редакторы: И.С. ТАИПОВА, К.О. ОМИРГАЛИЕВА
Компьютерная верстка Ж.С. ДОСУМОВА

Подписано в печать 26.09.2019 г.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Объем 24,0 усл. п.л.
Тираж 300 экз. Заказ № 347.
Отпечатано в КазНИИ экономики АПК и РСТ

Адрес редакции:
Казахстан, 050057, г. Алматы, ул. Сатпаева 30 «б»
тел.: 245-35-87; 245-36-20, fax: 245-36-07
E-mail: kazniiapk@mail.ru